

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN HAK DİNİ
KUR'AN DİLİ ESERİ BAĞLAMINDA BÜYÜK GÜNAH
ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
AYDIN ÖÇALAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA**

Mayıs 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Aydm ÖÇALAN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı :Temel İslam Bilimleri
Program Adı :Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı :Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili
Eseri Bağlamında Büyük Günah Anlayışı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 86 sayfalık kısmına ilişkin 12/05/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 10' dur.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 12/05/2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA

Öğrenci: Aydın ÖÇALAN

KILAVUZA UYGUNLUK

“Elmalı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’ân Dili Eseri Bağlamında Büyük Günah Anlayışı” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Aydın ÖÇALAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA danışmanlığında **Aydın ÖÇALAN** tarafından hazırlanan “**Elmalı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’an Dili Eseri Bağlamında Büyük Günah Anlayışı**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

12/05/2023

JÜRİ:

Danışman : **Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA**
Üye : **Doç. Dr. Ahmet ÇELİK**
Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun .../.../..... tarih ve..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Şüphesiz Allah, en değerli varlık olarak dünyaya gönderdiği insanı boş yere yaratmadığı gibi başıboş da bırakmamıştır. Onu ibadetle yükümlü kılmış, hayatı ve ölümüyle imtihana tabi tutmuştur. İnsanın bu imtihanda başarılı olabilmesi, yaratılış gayesi olan kulluk görevini yapabilmesi, ilahi azaptan kurtulup cennet nimetlerine nail olabilmesi; iman edip salih ameller işleyebilmesine; inkâr ve isyandan uzaklaşp günahlardan sakınabilmesine bağlıdır.

Yüce dinimiz İslam, yasak olan fiilleri yani günahları bildirmiş ve müminlerin bunlardan sakınmalarını emretmiştir. Kişi bu emir ve yasaklara riayet ettiği takdirde kendisini kurtaracak ve Allah'ın sevgili kulları arasına girecektir.

Günah her konuda Allah ve Peygamber'in emir ve yasaklarına muhalefet etmektir. Kişi büyük- küçük demeden günahın her türünden uzak durmalıdır. Nefsine ve şeytana uyarak günah işlediğinde ise hemen o günahından kurtuluş yolu olan tövbeye yönelmelidir.

Bu çalışmamızda Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili adlı eseri bağlamında büyük günah konusunu ele alacağız. Çalışmamız iki bölümden oluşacaktır. Giriş kısmında müellifimiz Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatı, yaşadığı çevre, ilmi kişiliği ve eserleri ele alınacak, birinci bölümde ise kelimî gelenekte büyük günah kavramı altında günah kavramının semantik tahlili yapıldıktan sonra günah çeşitlerinin neler olduğuna değinilecektir. Daha sonra, itikadi mezheplerin büyük günah ile ilgili görüşlerine yer verilecektir. İkinci bölümde ise Elmalılı'nın iman-amel kavramına yaklaşımı ele alındıktan sonra müellifimizin büyük günah kavramına yaklaşımının nasıl olduğunu, büyük günah anlamına gelen kavramları, Hak Dini Kur'an Dili eserini dikkate alarak izah etmeye çalışacağız. Son olarak Elmalılı'ya göre küfür meselesi işlenecektir.

Yüksek lisans eğitimimin ders aşamasında emeği olan tüm hocalarıma, özellikle çalışmam boyunca şahsıma desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve tecrübesinden ve ilminden çokça yararlanma fırsatını bulduğum ve her konuda büyük kolaylıklar sağlayan değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA hocama şükranlarımı arz ediyorum.

Aydın ÖÇALAN, Erzincan, 2023

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN HAK DİNİ KUR'AN DİLİ ESERİ BAĞLAMINDA BÜYÜK GÜNAH ANLAYIŞI

Aydın ÖÇALAN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2023

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA

ÖZET

Büyük günah konusu hicri ilk asırlardan itibaren ortaya çıkmış problemlerden birisidir. İslam tarihinde Cemel ve Sıffin hadiselerinde Müslümanlar arasında yaşanan savaşlar bu problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Büyük günah işleyenlerin iman bakımından ne durumda oldukları ve ahiretteki durumlarının nasıl olacağı ile ilgili tartışmalar oluşmaya başlamıştır. Kelamî açıdan, her bir ekol günah kavramını farklı bir açıdan ele almış ve bu da birçok tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu mezheplerden bir kısmı büyük günah işleyenleri kâfir konumuna getirmiş, bir kısmı sonucu Allah'a havale etmiş; bazıları ise bu kişileri imanla küfür arasında bir mevkiye yerleştirmiştir. Ehl-i Sünnet'e göre büyük günah işleyenlerin mümin oldukları belirtilmiş, bununla birlikte bu kişilerin kâfir günahkâr mümin oldukları kabul edilmiştir. Bunun yanında, günahkâr müminin tövbe ettiğinde, Allah'ın dilemesine bağlı olarak affedilmesi de, cezalandırılması da mümkündür.

Biz bu çalışmamızda öncelikle müellifimiz Elmalılı Hamdi Yazır'ın hayatı, eserleri ve ilmi kişiliği hakkında bilgiler verdik. Daha sonra büyük günah kavramının ne manaya geldiğini, büyük-küçük günah kavramlarını ve itikadi mezheplerde büyük günahın nasıl anlaşıldığını izah ettik ve müellifimizin büyük günah kavramına yaklaşımının nasıl olduğunu izah etmeye çalıştık..

Anahtar Kelimeler: İman, Amel, Büyük Günah, Tövbe, İstiğfar.

**ELMALILI MUHAMMED HAMDI YAZIR'S UNDERSTANDING OF GRAVE
SIN IN THE CONTEXT OF HIS WORK, HAK DİNİ KUR'AN DİLİ**

Aydın ÖÇALAN

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, May 2023

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr Mustafa YALÇINKAYA

ABSTRACT

The issue of major sin is one of the problems that have emerged since the first centuries of Hijra. The wars between Muslims in the events of Jamel and Siffin in the history of Islam caused this problem to arise. Discussions began to emerge about the status of those who committed major sins in terms of faith and what their situation would be in the Hereafter. From a theological point of view, each school dealt with the concept of sin from a different angle, and this brought along many discussions. Some of these sects made those who committed major sins as unbelievers, and some of them referred the result to Allah; some have placed these people in a position between faith and unbelief. According to Ahl as-Sunnah, it is stated that those who commit major sins are believers, however, it is accepted that these people are unbelievers and sinful believers. In addition, when a sinful believer repents, it is possible to be forgiven or punished depending on Allah's will.

In this study, we first gave information about the life, works and scientific personality of our author Elmalılı Hamdi Yazır. Then, we explained what the concept of major sin means, the concepts of major and minor sins, and how major sin is understood in theological sects, and we tried to explain how our author approached the concept of major sin.

Keywords: Faith, Deeds, Grave Sin, Repentance, Seeking Forgiveness.

İÇİNDEKİLER

ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN HAK DİNİ KUR'AN DİLİ ESERİ BAĞLAMINDA BÜYÜK GÜNAH ANLAYIŞI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KELAMİ GELENEKTE BÜYÜK GÜNAH KAVRAMI

1.1. Günah Kavramının Semantik Tahlili.....	16
1.1.1. Sözlük Manası.....	16
1.1.2. İstilah Manası	17
1.2. Günah Çeşitleri.....	25
1.2.1. Büyük Günah Nedir?.....	26
1.2.2. Küçük Günah Nedir?.....	29
1.3. İtikadi Mezheplerde Büyük Günah Kavramı.....	30
1.3.1. Haricilikte Büyük Günah	31
1.3.2. Cebriye’de Büyük Günah.....	35
1.3.3. Mu’tezile’de Büyük Günah.....	36

1.3.4. Mürcie’de Büyük Günah.....	39
1.3.5. Şia’da Büyük Günah	41
1.3.6. Ehl-i Sünnette Büyük Günah	42
1.3.6.1. Eş’arilikte Büyük Günah.....	45
1.3.6.2. Maturidilikte Büyük Günah	47
1.3.6.3. Selefiyye’de Büyük Günah	50

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI’NIN HAK DİNİ KUR’AN DİLİ ESERİNDE BÜYÜK GÜNAH

KAVRAMI

2.1. Elmalılı’nın İman-Amel Kavramına Yaklaşımı	52
2.1.1. İmanın Anlam Alanı.....	52
2.1.2. Amel’in Anlam Alanı.....	56
2.1.3. Elmalılı’da İman - Amel İlişkisi	58
2.2. Büyük Günah Kavramının Müradifleri	59
2.2.1. Şirk	59
2.2.2. İsm.....	61
2.2.3. Zenb.....	63
2.2.4. Hatâ	65
2.2.5. Cürm.....	66
2.2.6. Fısk	67
2.2.7. Fücür	69
2.3. Elmalılı’da Büyük Günah Kavramı	71
2.4. Elmalılı’ya Göre Küfür Meselesi	80

SONUÇ	84
KAYNAKÇA.....	87
ÖZ GEÇMİŞ	96

KISALTMALAR

A.S.	: Aleyhisselam
B.	: Bin (Oğlu)
BKZ.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.C.	: Celle Celalühü
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EDT.	: Editör
HAZ.	: Hazırlayan
HZ.	: Hazreti
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
THK.	: Tahkik Eden
T.Y.	: Tarih Yok

GİRİŞ

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Osmanlı medreselerinde yetişen son devir İslam âlimlerinden biridir. Elmalılı, Osmanlı üleması arasında sadece dini ilimlerle ilgilenmemiş, riyazat, tabiiyyat, edebiyat, sanat, edebiyat ve içtimaiyyat alanında eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir.

Elmalılı Hamdi Hazır, Osmanlı medreselerinde elde etmiş olduğu bilgi birikimini İslam'ın evrensel mesajlarıyla insan fitratına uygun olduğunu iyi anlayarak yetişen İslam'ın değişen dünyadaki çağın gereksinimleriyle hareket eden bilgi ve din anlayışı dinamik olan bir düşündür.

Hak Dini Kur'an Dili, Elmalılı'ya asıl ününü sağlayan eseridir. Eserin içeriği kadar taşıdığı ismin de önemli ve dikkat çekici olduğu vurgulanmıştır. Başlığın ilk yarısı olan "Hak Dini" kısmının yazıldığı dönemde gerek dünyada ve gerekse ülkemizde etkili olan düşünce yapılarına, ikinci yarısı olan "Kur'an Dili" ise o dönemde yoğun tartışmalara sebep olan Türkçe ibadetin gerekliliği ve "Türkçe Kur'an" savunucularına karşı bir cevap verme özelliği taşıdığı belirtilmiştir. Merhum Hasan Basri Çantay (ö.1981) bu eseri, o dönemde yazılmış, mükemmel bir kitap gibi görür.¹

Merhumun bu eseri Cumhuriyet döneminde kaleme alınan ilk tefsir olup, yazımı ile ilgili olarak farklı sebepler bulunmaktadır. Tefsirin yazılış serüvenini Elmalılı'nın kendisi şöyle anlatıyor:

Memleketimizde Kur'an-ı Kerim tercemesi namıyla şöyle böyle bazı neşriyat görüldü, öyle ki içlerinde aslından değil de yabancı tercemanlardan terceme edilenler bulundu. Gerçi bunu yapanların maksatları ne olduğunu Allah bilir. Şu kadar ki, zahire nazaran en büyük saik, hissedilen bir ihtiyacı vesile edinerek bazı kitapçıların ticaret sevdasına düşmüş olmaları görüldü... Buna karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Diyanet İşleri Riyasetine bir vazife tahmil edilmişti. Bunun üzerine bir teveccüh vesilesi olarak benden bir tefsir ve terceme yazmam istendi.²

¹ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1986), 8.

² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat Yayınları 1992), 95-96.

Yazarın kitaptaki hedefi, okuyucusuna dini değerleri, klasik kaynaklardan yararlanarak doğru bir şekilde ulaştırmaktır. Bir de Kur'an'ın izahında yapılan yanlışların ve tahriflerin düzeltilmesidir.³

Yazar tefsirinde itikatla ilgili konulara yer vermiş, kelami problemlerin çoğuna da izahlar getirmiştir. Felsefeye de İşlam düşüncesine aykırı olan akımlara cevap vermek için yönelmiştir.⁴

Elmalılı'nın Kelami görüşleri de dikkate alınarak büyük günah kavramının ne anlama geldiği de inceleme alanımızda olacaktır.

Günah, toplum düzenine zarar veren, yaşanılan hayatta ve öteki âlemde cezayı gerektiren, nefsin ve şeytanın isteklerine uyularak, Allah'a kullukla örtüşmeyen her türlü fiildir.⁵

Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamberin emir ve tavsiyelerine aykırı olan bütün söz ve davranışlar günah kavramı içinde değerlendirilmiş büyük-küçük ayırımı yapmadan yasaklanan tüm günahlardan uzak durulması tavsiye edilmiştir.

İtikadi mezheplerin büyük günahla ilgili tanımlarının da farklı olduğu görölmektedir. Mezheplerin iman kavramına yüklemiş oldukları mana, imanın artıp eksilmemesi gibi hususlar büyük günah kavramına yaklaşımı etkileyen sebeplerden bazılarıdır.

Müellifimiz Elmalılı, Ehl-i Sünnet çizgisinde olan bir âlim olup büyük günah ve tövbe kavramlarına da bu çerçevede yaklaşmıştır.

1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Yüce Allah insanı en mükemmel şekilde yaratmış, kendisine sayılamayacak nimetler vermiştir. İrade ve özörlük alanını akıl, peygamber ve kitapla destekleyerek rehberlik konusunda da yardımcı olmuştur. Bunun yanında insanın, nefsani arzular ve şeytanın kötölüğe teşvikine uğrayabileceğini hatırlatmış ve bu hususlarda dikkatli olmasını istemiştir. Bununla beraber İnsanoğlundan istediği doğuştan fıtratına yerleştirilen güzellikleri hayatı boyunca devam ettirebilmek için emir ve yasaklara bağlı bir hayat yaşamak ve dünyaya gönderiliş gayesini dikkate alıp imtihanı kazanmaktır.

³ Mustafa Bilgin, Hak Dini Kur'an Dili, *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 15: 153-156.

⁴ Yusuf şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 60-62.

⁵ Adil Bebek, *Maturidi'de Günah Prblemi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 93.

Fakat insan bazen yanlış olan durumlara yönelerek bu dünyadaki vazifesini unutabilmekte Allah’a isyan başta olmak üzere, kulluk görevlerinin dışına çıkıp, günah çukuruna da düşebilmektedir. Canına, malına, topluma ve inancına zarar verebilir. Dünyaya gelmesiyle kendisine verilen safiyeti, temizliği ve günahsız bir yaşamı bozabilir. Neticede kendi yaptıklarından dolayı tehlikeye düşüp hayvanlardan daha aşağı konuma düşebilir. Bu duruma düşmemek için yapması gereken eğitim ve terbiyeyle, iyiye, doğruya, güzele, hakka doğru bilinçlenerek yanlış ve günah olan şeylerin bilinmesiyle birlikte o tuzaklara düşmemek için tedbir almaktır.

İlk yaratılan kişiden başlayarak insanoğlunun en büyük problemlerinden biri olan günah kavramı, her dönemde olduğu gibi günümüzde de şekil değiştirerek varlığını devam ettirmektedir. Her ne kadar çağın ve yaşanan çevrenin insanı olumsuz etkilemesi söz konusu olsa da kişiye düşen iyi ve kötünün çatışmasında varlık gayesine uygun bir şekilde davranmaktır.

Biz bu çalışmamızda insanlığın en büyük problemi olan günah kavramına, çok yönlü bir ilim adamı ve çağımızın en önemli âlimlerinden Elmalılı’nın, Cumhuriyet döneminin ilk tefsirinde vermiş olduğu bilgilerin herkes için okunmasının önemli olduğu kanaatiyle hazırlamaya çalıştık.

2.Araştırmanın Amacı

Osmanlı medreselerinde yetişmiş ve Cumhuriyetin ilk dönem âlimlerinden olan Elmalılı’nın entelektüel birikiminden istifade edilmesi sonraki nesiller ve özellikle yeni araştırmacılar için çok önemlidir. Yetiştigi zamanın zorluklarına rağmen doğup büyüdüğü şehirden uzaklara giderek ilim öğrenen ve hayatı boyunca farklı alanlarda bilgisinden istifade edilen Elmalılı’nın tanınması ve öğretilerinin günümüz insanın istifadesine sunulması gerekmektedir. İnsanoğlunun hayatının her alanında günaha düşme tehlikesi bulunduğundan yola çıkarak özellikle Elmalılı’nın bu konuya getirmiş olduğu izahların tespit edilmesi ve bir araya getirilmesi amacıyla çalışmamız hazırlanmıştır.

3.Araştırmanın Metodu

Hazırladığımız çalışmamızda öncelikle Elmalılı’nın hayatı ve eserlerine değindik. Daha sonra, birinci bölümde Günah kavramının ne anlama geldiğini sözlük ve lügat manalarıyla izah etmeye çalıştık ve günahın çeşitleri adı altında büyük günah ve küçük günah kavramlarını izah etmeye çalıştık. Bundan sonra İtikadi mezheplerde büyük günah

kavramlarının nasıl anlaşıldığı hususlarına değindik. İkinci bölümde ise Elmalılı'nın iman-amel kavramına yaklaşımını ortaya koyduktan sonra konumuzun özünü teşkil eden Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili eserinde Büyük Günah kavramını nasıl anladığını aktarmaya çalıştık. Daha sonra büyük günah kavramının müradiflerini izah edip Elmalılı'nın küfür meselesine yaklaşımını izah etmeye çalıştık.

4.Araştırmanın Kaynakları

Söz konusu çalışma hazırlanırken, oldukça çok kaynaktan istifade edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Kütüphanesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Erzincan İl Müftülüğü kütüphanesi başta olmak üzere, danışman hocam ve bazı hocalarımızın şahsi kütüphaneleri, internet ve dijital eserlerden de istifade edilmeye çalışıldı. Çalışmayı hazırlarken kullanılan dilin sade ve anlaşılır olmasına özen gösterilmiştir. Çalışmanın yazım aşamasında Kur'an-ı Kerim'e ve konu ile ilgili hadis-i şeriflere de başvurulmuştur. Ayrıca kelam ilmi alanındaki birçok kitapta konuyla alakalı olan yerler okunarak çalışmamıza katkı sağlayacak şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamızda en çok başvurulan kaynaklar; Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eseri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili bölümleri, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi*, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî Buhari'nin *Sahihu'l-Buhari* adlı eseri, Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eseri, İmam Azam Ebu Hanife'nin, *el-Fıkhu'l-Ekber* ve *el-Âlim ve'l-Müteallim* adlı eserleri, Ebü'l-Hasan Eş'arî'nin, *el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'-zeyğ ve'l-bida'* adlı eseri, İzmirli İsmail Hakkı'nın, *Yeni İlm-i Kelâm'ı*, Mesut Okumuş'un "*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri*", Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî'nin, *el-Keşşâf*, Zehebi'nin, *Kitâbü'l-Kebâ'ir ve tebyînü'l-me'hârim* adlı eseri, İbn-i Manzûr'un, *Lisânu'l-Arab'ı*, Ali Arslan'ın, *İslam İnançları ve Felsefesi* adlı eseri vb.

5.Konu İle İlgili Çalışmalar

Konumuz ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Merve PEKALKAN, *Kur'an'da ve Tevrat'ta Büyük Günahlar*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

Ebru Türkman, *Kelamda Günah Musibet İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2006.

Mehmet YAMAN, *Kelâm'da Günah Ve Tövbe*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

Rüveyda Uçar, *Hadislerde Büyük Günah Olarak Nitelendirilen Davranışlar*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ahmet ÇELİK, *Mu'tezile Açısından İman Ekseninde Günah ve Tövbe*, Yüksek Lisans, Sivas Cumhuriyet Üniverstesi.

Yusuf GÜLEŞCE, *Mâtûrîdîlikte Büyük Günah*, Yüksek Lisans, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2020.

Hatice YILMAZ, *Yahudilikte Günah Kavramı ve Büyük Günahlar*, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

Dilek IŞIK, *İman Amel İlişkileri Bakımından Büyük Günah İşleyenlerin Durumu*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hayatı

Elmalılı, Osmanlı medreselerinde yetişen son devir İslam âlimlerinden biridir. Baba ve dede tarafından ilim ehli bir aileye mensuptur. Elmalılı Hamdi, ulema sınıfından sayılan Numan Efendinin oğludur. Elmalılı Hamdi Yazır'ın babası Numan Efendi asıl olarak Burdur'un ilçesi Gölhisar'a bağlı bağlı "Yazır" köyündendir. Daha sonra Numan Efendi "Yazır" köyünden Elmalı'ya göçmüş ve oraya yerleşmiştir. Burada Şer'iyye Mahkemesi Başkâtipliği görevinde bulunmuştur. Annesi Fatma Hanım ise Sarılarlı Mehmed Efendi'nin kızıdır.⁶ Elmalılı'nın dedeleri Mehmed, Hacı Bekir, Hasan ve Bedreddin efendilerin de Osmanlı ilmiye sınıfına mensup oldukları nakledilir. Kısacası Elmalılı, ecdadı bakımından da ilim ehli bir aileye mensup olup, aile köken olarak eski bir Türk kabilesine dayanmaktadır.⁷

Elmalılı Muhammed Hamdi, birçok kaynakta belirtildiğine göre Miladi 1878 yılında Antalya ilinin Elmalı ilçesinde doğmuştur.⁸ Bazı kaynaklarda Elmalılı'nın doğum

⁶ Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", 11: 57; Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı Muhammed Hamdi Sempozyumu*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1993): 2; İsmail Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi", (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), I, 409.

⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l Müfessirin*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), II, 785.

⁸ Ebu'lula Mardin, *Huzur Dersleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1996), II-III: 241; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l Müfessirin*, II, 785.

tarihi 1294, bazılarında da 1295 olarak zikredilmektedir.⁹ Kaynaklarda yer alan bu tarihlerden ilkinin Rumi, ikincisinin de Hicri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Mahmud Kemal İnal (ö. 1957) ve Ebu'l Ula Mardin'in (ö. 1957) naklettikleri bilgilere göre Elmalılı Hamdi Yazır, Elmalı ilçesinde 1295/1878 yılı Cumadel-ahire ayında dünyaya gelmiştir.¹¹

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, hafızlığını, ibtidai ve rüşdi eğitimini, Elmalı'da tamamlamıştır. Yetişmesinde annesinin de çok emeği vardır.¹² Elmalılı Hamdi Yazır, önce sarf-nahiv, Arapça, feraiz ve fıkha giriş niteliğindeki (mukaddimat-ı fıkıh) derslerini Elmalı'da okumuştur.¹³ 15 yaşına geldiğinde dayısı Mustafa Efendi ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve eğitimine orada devam etmiş. İstanbul'a gittikten sonra Küçük Ayasofya Medresesine yerleşmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen 'in (ö.1971) ifadesine göre, asıl “müdevven, mürettep, cami’ derslerini” İstanbul'a gidişinden sonra almıştır. İstanbul'da okuyacak hoca bulma amacıyla bazı camileri dolaştıktan sonra nihayet Beyazıt Camiinde Kayserili müderris büyük Mahmud Hamdi Efendiden (ö.1914) okuyarak ondan icazet almıştır.¹⁴ Hocası ile aynı ismi taşıdığından dolayı, adlarının karışmaması için sonradan hocası “*Büyük Hamdi Efendi*”, kendisi de “*Küçük Hamdi Efendi*” diye çağrılmıştır.¹⁵

Osmanlı bürokrasisinde “ruus” olarak adlandırılan ve tain işleriyle ilgilenilen bir büro bulunmaktaydı. Elmalılı, 1905 yılında girdiği ruus imtihanını kazanınca ilim okutma iznini elde etti ve Beyazıt Camiinde ders okutmaya başladı.¹⁶ Bu sırada devam ettiği dönemin hukuk mektebi niteliğindeki “*Mekteb-i Nüvvab*’ı” en iyi dereceyle bitirdi.¹⁷ Bu dönemde Elmalılı, özel gayretleriyle riya ve hikemi ilimlere (felsefe) ilaveten edebiyat da öğrenmeye çalıştı. Yine kişisel çaba ve gayretleriyle Fransızca’yı da öğrendi.¹⁸

Elmalılı Hamdi Yazır, 1906 yılında önce Meşihat/Şeyhülislamlık Mektubi Kalemine girmiştir. Bu arda çeşitli okullarda muavinlik yapmıştır. Yine farklı okullarda

⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili içinde “Müellifin Hal Tercümesi”*, (İstanbul: Eser Neşriyat Yayınları 1992), I, 6-7; İsmet Ersöz, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili*” (*Basilnamış Doktora Tezi*), (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985), 4.

¹⁰ Mesut Okumuş, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri*”, (*Büyük Kur'an Müttefekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır*), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 8.

¹¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnan, *Son Hattatlar*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 107; Mardin, İstanbul, II-III, 241.

¹² Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, 2.

¹³ Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 242.

¹⁴ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, (İstanbul: Zafer Matbaası, 1980), 3, 27-28.

¹⁵ Bilmen, İstanbul, II, 785.

¹⁶ İnal, Son Hattatlar, 107; Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 242.

¹⁷ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11,57.

¹⁸ İnal, Son Hattatlar, 107-108; Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 246.

ahkâm ve evkaf dersleri de okutmuştur. Bunlara ilaveten Medresetü'l Vaizin'de fıkıh, Süleymaniye medresesinde de mantık dersleri vermiştir.¹⁹ Elmalılı bu dönemde ayrıca iki yıl süreyle de huzur derslerine muhatap olarak katılmıştır.²⁰ “Huzur Dersleri”, Osmanlı Devletinde 1759’dan başlayarak 1924 yılına kadar yapılan tefsir derslerinin adıdır.²¹ Bu dersler adını Padişahın huzurunda yapmasından almıştır. Derslerde meşhur bir âlim Kur’an ayetlerini açıklıyor, diğerleri de sorular sorarak derse katılıyorlardı. Padişah da konuşmaları dinleyerek bilgi edinmeye çalışıyordu.²² Elmalılı ilim tahsili esnasında güzel sanatlara da merak salmış, bu bağlamda Sami ve Arif Efendi ‘den “sülüs”, “nesih” ve “talik” derslerine katılmıştır. ²³ Bazı kaynaklarda musiki dersleri aldığı da ifade edilmektedir.²⁴

Elmalılı Hamdi Yazır, İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmuştur. Bu cemiyet, siyasi açıdan hükümdarın yetkilerini sınırlandırma ve meşruti bir idareyle ülkenin çağdaş ilim ve medeniyet seviyesine çıkarılabileceğine inanıyordu. Ancak Elmalılı İslama ve geleneğine bağlı bir model için orada bulunuyordu.²⁵

Elmalılı Muhammed Hamdi, II. Meşrutiyet sonrasında kurulan ilk meclise Antalya ili mebusu olarak girmiştir. O dönemde sultanın tahttan indirilmesi için Şeyhülislam’ın fetvası gerekiyordu. Fetva yazımında da önce fetva emini müsveddeyi yazar, Şeyhülislam da imza ederdi. Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi sürecinde fetva yazımına sıcak bakmayan fetva emini Nuri Efendi’yi, Elmalılı Hamdi’nin fikrini değiştirdi. Görevi olmadığı halde II. Abdülhamid’in hâl fetvasının müsveddesini oluşturma işinde bulundu.²⁶

Birinci Cihan harbinden sonra Elmalılı Muhammed Hamdi, 2 Nisan 1918 yılında “Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiyye” üyeliğine, bir müddet sonra da, 4 Ağustos 1919 tarihinde bu müessesenin reisliğine tayin edildi. Bu müessese İslam’a muhalif bir takım cereyanların reddi için kurulmuştu. Bu müessese, 1918-1922 yılları arasında

¹⁹ İnal, Son Hattatlar, 107.

²⁰ Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 242; Kara Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, I,409.

²¹ Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 18: 441.

²² Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, 8.

²³ Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 242-243.

²⁴ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11,57.

²⁵ Okumuş, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri, 15-16.

²⁶ Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 247; Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11,57-58; Kara, Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, I, 409.

Şeyhülislamlığın içinde, İslam akademisi hüviyetinde bir kuruluştur.²⁷ Kanaatimizce adı geçen kurum, günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki “Din İşleri Yüksek Kurulu’na” karşılık geldiği söylenebilir.

Daha sonra Elmalılı Muhammed Hamdi, kendisi istemediği halde ısrarlı teklifler üzerine Damat Ferit Paşa hükümetlerinde Evkaf Nazırı/Bakanlığı yaptı. 15 Eylül 1919’da da Âyan Meclisi (senato) azalığına atandı. O mecliste üç yıl kaldı.²⁸ 1919 yılında da ilmi rütbesi “Süleymaniye Medresesi müderrisliğine” yükseltildi. Evkaf nazırı olarak görev yaparken de 1921 yılında kendisine ikinci rütbeden Osmanlı nişanı verilmiştir.²⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi, 9 Eylül 1922’de Medresetü’l-Mütehassisin’de mantık dersleri okutmaktaydı.³⁰

29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanından sonra devletin yönetim şekli, idaresi ve kurumlarının yapısında büyük değişiklikler yaşandı. Cumhuriyet’in ilanından bir yıl sonra 03.03.1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ardından dönemin Milli Eğitim Bakanı Nitelik Bey’in 13.03.1924 tarihli genelgesiyle Elmalılı’nın tedris faaliyeti yürüttüğü kurumlar yani medreseler lağvedilip kapatılınca Elmalılı bir süre açıkta kaldı. İstanbul hükümetlerinde vazifeli olduğundan İstiklal Mahkemesi’nce gıyaben yargılanıp idama mahkûm edildi.³¹ Bir müddet sonra da Ebü’lulâ Mardin ve İbnülemin Mahmud Kemal’in ifadeleriyle –kendince bazı sebeple- sokağa çıkmamaya başladı.³² Ebü’lulâ Mardin’in –kendince bazı sebepler- diye belirttiği ifade, merhumun önce gıyabında idama mahkûm edilip ardından beraat etmesi, Mehmet Akif’in Mısır’a gitmesine sebep olan takip altında tutulması, daha sonra art arda gelen harf inkılabı, ibadet dilinin Türkçe yapılması gibi diğer inkılaplara karşı pasif direniş veya küskünlük ihtimallerini akla getirmektedir. Akla gelen bir diğer sebep de sonradan uhdesine verilen tefsir yazma görevini tamamlama arzusudur. Bu tutumu Ömer Rıza Doğrul, yeni bir hamle ve fikir mücadelesini başlatmak yerine münzeviliği tercih şeklinde yorumlamaktadır.³³

²⁷ Sadık Albayrak, “Dârü’l-Hikmeti’l-İslamiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995),8: 506.

²⁸ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, 10.

²⁹ Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 243; Kara Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, I,409; Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, 3,250.

³⁰ İsmail Albayrak, , *Klasik Modernizmde Kur’an’a Yaklaşımlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 163.

³¹ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11, 57-58.

³² Mardin, Huzur Dersleri, II-III, 243; İnal, *Son Hattatlar*, 108.

³³ Okumuş, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri, 20-21.

Elmalılı Muhammed Hamdi, Damat Ferit Paşa kabinesinde bakanlık görevinde bulunması ve bu hükümetin de Milli Mücadele aleyhine karar vermesinden dolayı sorumlu tutuldu ve İstiklal mahkemesi tarafından gıyabında yargılanarak idama mahkûm edildi. Fatihteki evinden alınarak Ankara'ya sevk edildi ve orada kırk gün gözaltında bulunduruldu. Daha sonra, İstiklal Mahkemesinde yapılan davada beraat etti. Beraat sonrası İstanbul'a geldi ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı.³⁴ Medreselerin kapatılmasından sonra, sabit bir geliri olmadığından dolayı belli bir süreliğine ekonomik sorunlar yaşadığı, bu dönemde “Metâlib ve Mezâhip” adlı eserin tercümesini tamamladığı nakledilmektedir.³⁵

Cumhuriyetin kuruluşundan iki yıl sonra 1925 yılında TBMM'de Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali ve Tefsiri, Buhari-i Şerif'in ve bazı İslami kitapların Türkçeye çevrilmesi şeklinde bir karar alındı ve bunun için belli bir tahsisat ayrılarak bu görev Diyanet İşleri Riyasetine verildi. Diyanet İşleri Reisliği de, bu doğrultuda Kur'an-ı Kerim'in mealini hazırlama vazifesini Mehmed Akif'e (ö.1936), tefsir yazımını Elmalılı'ya ve Buhari'nin tercümesini de Babanzade Ahmed Naim'e (ö.1934) verdi. Mehmed Akif'in hazırladığı mealı teslim etmeyip ücreti geri iade etmesi sebebiyle meal yazma vazifesi de Elmalılı'ya havale edildi. Elmalılı Hamdi 1926'dan itibaren bu görevi büyük bir titizlikle yerine getirmeye başladı.³⁶

Elmalılı, tefsirini yazarken 1934 yılında kalp krizi geçirmiş ve bir ay kadar yatağa bağlanmak zorunda kalmıştır.³⁷ Kendisini ziyarete giden Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö.1971) ifadesiyle bir süre tefsirini bitirememesi endişesi taşımıştır. Merhumun bu endişeden dolayı dokuz ciltlik tefsirinin üçüncü cildinden yedinci cildine kadar olan orta bölümleri, tafsilat bakımından diğer ciltlere oranla daha muhtasar olarak yazdığı görülmektedir.³⁸

Elmalılı Hamdi Yazır, “Hak Dini Kur'an Dili” eserini vefatından önce tamamlamış ve eser 1935-1939 yılları arasında dokuz cilt halinde 10 bin takım halinde basılmıştır. Bazı kaynaklarda bunun 2000 kadarının müellife verildiği, diğerlerinin de meccanen dağıtıldığı kaydı yer alır.³⁹

³⁴ Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, I, 410.

³⁵ Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11, 58.

³⁶ Okumuş, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri, 22.

³⁷ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, 13.

³⁸ Bilmen, İstanbul, II, 790.

³⁹ Bilmen, İstanbul, II, 792; Albayrak, İstanbul, 165.

Uzun süre müptela olduğu kalp yetmezliğinden şikâyet eden merhum Elmalılı, 27 Mayıs 1358/1942’de Erenköy’de damadının evinde vefat etti. Kabri, Erenköy’de, Sahrayıcedid Mezarlığında babasının kabrinin bitişiğindedir.⁴⁰

6. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Eserleri

6.1.Hak Dini Kur’an Dili

Türkiye’de gelişmenin ve ilerlemenin Batılılaşma ile kurulacak devlet düzeninde bulunduğunu iddia eden ve bunun önündeki en büyük engelin İslam olduğunu söyleyen bir grup bulunmaktaydı. Bu grup yerli kültür ve tarihi kimliği de reddediyordu. Batılılaşma düşüncesinin en hareketli ve problemlili olduğu bu dönemde, dinin asıl kaynağı olan Kur’an’la çözüm bulmak için çok yönlü bir müderris olan Elmalılı Hamdi Efendi görevlendirildi. Elmalılı, böyle bir ortamda yeni çözümler getirmek için tefsirini yazmaya başlamıştır.⁴¹

Bu tefsir, Elmalılı’yı asıl tanıtan eseridir. Eserin içeriği kadar taşıdığı ismin de önemli ve dikkat çekici olduğu vurgulanmıştır. Başlığın ilk yarısı olan “Hak Dini” kısmının, yazıldığı dönemde bütün dünyayı etkileyen akımlara, ikinci yarısı olan “Kur’an Dili” kısmının ise o dönemde yoğun tartışmalara sebep olan Türkçe ibadetin gerekliliği ve “Türkçe Kur’an” savunucularına karşı bir ret ve itiraz niteliği taşıdığı belirtilmiştir. Merhum Hasan Basri Çantay (ö.1981) bu eseri alanında yazılmış çok önemli bir kitap olarak görür.⁴²

Cumhuriyet döneminde medreselerin kapatılması ve onların yerini tutacak okulların açılmaması ülkede bir dini boşluk oluşturmuştu. Bu boşluktan yararlanan bazı liyakatsiz kişiler tamamen maddi amaçlarla Kur’an mealleri hazırlamaya başladılar. Bu durumda yapılması gereken şey bu tür kişilerin ve düşüncelerin önüne geçebilmek için ehliyetli kişiler tarafından eserlerin hazırlanmasıydı. Yapılan görüşeler sonunda bu görev Elmalılı’ya tevdi edilmiştir.⁴³

Tefsir’in yazılış serüvenini Elmalılı’nın kendisi şöyle anlatıyor:

“...memleketimizde Kur’an-ı Kerim tercemesi namıyla şöyle böyle bazı neşriyat görüldü, öyle ki içlerinde aslından değil de yabancı

⁴⁰ Bilmen, İstanbul, II, 785; Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, 11, 58.

⁴¹ Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 15: 153.

⁴² Hasan Basri Çantay, *Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, (İstanbul: Risale Yayınları, 1986), 8.

⁴³ Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, 15: 153-154.

*tercemanlardan terceme edilenler bulundu. Gerçi bunu yapanların maksatları ne olduğunu Allah bilir. Şu kadar ki, zahire nazaran en büyük saik, hissedilen bir ihtiyacı vesile edinerek bazı kitapçıların ticaret sevdasına düşmüş olmaları görünüyor... Buna karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Diyanet İşleri Riyasetine bir vazife tahmil edilmişti. Bunun üzerine bir teveccüh vesilesi olarak benden bir tefsir ve terceme yazmam istendi.*⁴⁴

Bazı araştırmacılara göre, böyle bir tefsire o dönemde ihtiyaç duyulmasının iki temel sebebi vardı: 1- Kur'an'ı okuyup anlayacak ilim adamlarının günden güne azalması ve dini sahada gittikçe yayılan kopkoyu bir cehaletin artık iyice görülür olması... 2- Özellikle Kur'an konusundaki bilgisizlikten istifade ederek, kötü niyetlerle ortaya çıkarılan, bozuk ve yanlış Kur'an tercümeleri.⁴⁵

Elmalılı, hazırladığı kitabın baş tarafında yapılan sözleşme maddelerine yer vererek tefsirde takip edilecek genel esasların neler olduğunu belirtmiştir. Öncelikle ilgili ayetin meali yapılacak ardından bu bölümün tefsirine yer verilecekti. Tefsir kısmında ise şu kurallara riayet edilecekti:

1. *Ayetler arasındaki ilgi ve alakalar (münasebetler) gösterilecek.*
2. *Ayet ve surelerin inme sebepleri (sebeb-i nüzul) belirtilecek.*
3. *On Kıraatı (Kırâat-i aşere) geçmemek üzere Kıraatlar hakkında bilgi verilecek.*
4. *Gereken yerlerde kelime ve terkiplerin dil izahları yapılacaktır;*
5. *İtikatta Ehl-i Sünnet ve amelde Hanefî mezheplerine bağlı kalınmak üzere ayetlerin ihtiva ettiği dinî, şer'î, hukukî, içtimaî ve ahlâkî hükümler açıklanacak.*
6. *Batılı müelliflerin yanlış yorumlar yaptıkları noktalarda okuyucunun dikkatini çeken notlar konularak gerekli açıklamalar yapılacaktır.*
7. *Eserin başına, Kur'an hakikatini açıklayan ve Kur'an'la ilgili bazı önemli konuları izah eden bir mukaddime yazılacaktır.*⁴⁶

Hazırlanmış olan programın hedefi Kur'an'ı okuyucusuna klasik kaynaklar çerçevesinde doğru bir şekilde ulaştırmaktır.⁴⁷

⁴⁴ Yazır, İstanbul: 1, 95-96.

⁴⁵ Vehbi Vakkasoğlu, Osmanlıdan Cumhuriyet'e İslam Âlimleri, (İstanbul: Cihan Yayınları, 1987), 15-16.

⁴⁶ Elmalılı, 1, 19-20.

⁴⁷ Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", 15: 153-156.

Elmalılı, eserinin mukaddimesinde tefsirinde kullandığı kaynaklara da işaret eder. Müellif, eserinin Arapça herhangi bir tefsirin tercümesi olmadığını, eserini çeşitli kaynaklardan faydalanarak hazırladığını belirtmiş ve temel kaynaklarına da işaret etmiştir. Bunlar tefsir sahasında; Taberî'nin Câmi'ul-Beyân'ı, Cessâs'ın Ahkamü'l-Kur'an'ı, Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ı, Kâdî Beyzâvi'nin Envârü't-Tenzil'i, Ebû Hayyân el-Endülisî'nin el-Bahrü'l-Muhit'i ile en-Nehrü'l-Mâd adındaki telhisi, Nizâmeddin en-Nisâbü'rî'nin Garâibü'l-Kur'an ve Reğâibü'l-Furkân'ı, Ebussuud Efendi'nin İrşâdü'l-akli's-selim'i ve Âlûsî'nin Rûhu'l-meâni'sidir. Hadis kitapları olarak Kütüb-i Sitte ile Mecdüddin İbnü'l Esîr'in en-Nihaye fi garibi'l-hadîs kitaplarını sürekli yanında bulundurduğunu ifade etmektedir. Bunların dışında İstanbul kütüphanelerinde bulunan birçok tefsire ve diğer ilim dallarına ait kitaplara başvurulduğunu da belirtmektedir.⁴⁸

Elmalılı, tefsiri yazarken 1934 yılında hastalanmış, bir ay kadar yatağa bağlanmak durumunda kalmıştır.⁴⁹ Kendisini ziyarete giden Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö.1971) ifadesiyle bir süre tefsirini bitirememesi endişesi taşımıştır. Merhumun bu endişeden dolayı dokuz ciltlik tefsirinin üçüncü cildinden yedinci cildine kadar olan orta bölümleri tafsilat bakımından diğer ciltlere oranla daha muhtasar olarak yazıldığı görülmektedir.⁵⁰

Elmalılı, bu eseriyle müktesebatını, üslubunu, zihni yapısını ve anlayışını net bir şekilde belirtir. Bu eserde İslam'ın temel kaynaklarından da yararlanılmıştır. Yine Elmalılı, bu eserinde geleneksel tefsir tarzını ön planda tutmuştur. Ancak eserin içeriğinde yer yer yaşadığı dönemin izlerine de rastlanılmaktadır. Kelam, hukuk, felsefe vs. ilimlerde tefsirinde yer bulmuştur.⁵¹

6.2.İrşadü'l Ahlaf fi Ahkâmi'l-Evkaf

Bu eser, Elmalılı'nın öğretmenlik yaparken, vakıf hukuku konusunda vermiş olduğu dersleri ihtiva etmektedir. Mülkiye Mektebinde değişik derslere giren Elmalılı, I. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde vakıf işleriyle sorumlu bakan olarak görev yaptığında,⁵² istifade edilmesi için “İrşadü'l-Ahlaf fi Ahkami'l Evkaf” (Vakıf Hükümlerini Aydınlatıcı

⁴⁸ Elmalılı, 1, 20.

⁴⁹ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, 13.

⁵⁰ Bilmen, İstanbul, II, 790.

⁵¹ Mustafa Özel, “Elmalılı'nın Tefsir Metodolojisi”,(*Büyük Kur'an Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır*), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2017), 85.

⁵² Menderes Gürkan, “*Elmalılı Hamdi Yazır'ın İlmî Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış*”, (Konya, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2005), sayı 6, 216.

Bilgiler) isimli eseri hazırlamıştır.⁵³Eser önce 1911 yılında basılmış, daha sonra Nazif Öztürk tarafından neşre hazırlanarak yeniden yayımlanmıştır.⁵⁴

6.3.Hz. Muhammed'in İslam Dini

Elmalılı'nın, Kilise yönetiminin sorularına Şeyhülislâmlık adına ilettiği yanıtlardan oluşan eseridir. 1919 yılında Sebilürreşad dergisinde yayınlanan bu yazılar Elmalılı'nın tefsirinin sonraki baskılarının baş tarafına ilave edilerek basılmıştır.⁵⁵

Elmalılı, bu yazısında Kâinatın birçok kuvvetine zekâ, irade ve akıl gibi Allah vergileriyle hâkim olmak imkânını bulan insanın, ezeli ve ebedi kudret karşısında hiçliğini unuttuğunu, aczini inkâr ettiğini, ulûhiyet iddiasına bile kalkıştığını ve neticede de perişan ve rezil olduğunu anlatmaktadır.⁵⁶

Bu yazılarda Elmalılı; İslam kelimesinin ne anlama geldiğini, İslam dininin hususi manasının tarifini ve faydalarını, Allah'ın kullarına vermiş olduğu sayısız nimetleri ve kulun bu nimetler karşısındaki durumunun nasıl olması gerektiğini, insanın fiillerinde özgür olup olmaması meselesini, insanın dünya ve ahiret kazancı konusundaki davranışlarının nasıl olacağını izah etmiştir. Öte yandan İslam'ın ahlak ile ilgili görüşleri, iman ile istikamet arasındaki bağ, tekvini ve teşrii kanunlar, Hz. Muhammed'in Peygamberliği, İslami hükümlerin taksim ve tasnifi, iman esasları, İslam dininde akıl ve bilimin Allah'a imana bir tezat teşkil edip etmediği, esbab-ı ilim gibi meseleler de ele alınmıştır. Ayrıca Hristiyan ve Yahudilerin Allah ve Peygamberlikle ilgili bir takım iddialarına verilmiş olan cevaplar ve Ortaçağ'da, Avrupa felsefesinin akıl ve dini uzlaştıramaması gibi pek çok mesele de bu yazılarda ele alınan konulardandır.⁵⁷

6.4.Metalib ve Mezahib

Bu kitap *Paul Alexandre Rene Janet* (ö.1899) ve *Gabriel Jean Edmond Seailles* (ö.1922) tarafından yazılan “*Histoire de la philosophie: Les problèmes et les écoles*” isimli felsefe tarihine dair eserin İlahiyat ve Metafizik'e dair kısımlarının tercümesidir. Elmalılı bu eseri başındaki giriş bölümü, eser boyunca yaptığı takdir, tasvip, tenkit ve

⁵³ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, 9.

⁵⁴ Nazif Öztürk, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*”, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), XIII, 515.

⁵⁵ Abdullah Çolak, *Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Bazı Görüşleri*, (Antalya: Yazar Ofset Matbaacılık, 2012), 37.

⁵⁶ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 57.

⁵⁷ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 57-94.

dipnot ilaveleriyle zenginleştirilmiştir. M. Emin Erişirgil, eserin başına Elmalî'nın yazdığı Dibace'nin kitabın aslından daha kıymetli olduğunu dile getirmiştir.⁵⁸ Çevirisi 1923 yılında tamamlanan eser, önce “Tahlil-i Tarih-i Felsefe Metalib ve Mezahib” başlığıyla 1341/1925 yılında İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.⁵⁹ Daha sonra “Metalib ve Mezahib” adıyla Eser neşriyat tarafından 1978 yılında yeniden neşredilmiştir.⁶⁰

Ayrıca bu eserin Dibace'si (giriş kısmı), Recep Kılıç tarafından sadeleştirilerek ara başlık ve dipnotlar eklenmesi suretiyle, “İslam Düşüncesinin Problemlerine Giriş” adıyla, 1996'da bir kitap olarak yayımlanmıştır.

6.5.İstincai ve İstikrâi Mantık

İngiliz filozof “Alexandre Bain” tarafından yazılmış ve “Gabriel Compayre” nin 1875 yılında Fransızca'ya çevirdiği bu eseri Elmalılı Hamdi Yazır Türkçe'ye çevirmiştir. Elmalılı, “Süleymaniye Medresesinde” ders verdiği yıllarda bu kitabı öğrencilerine okutmuştur.⁶¹

6.6.Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu

Elmalılı'nın yarım kaldığı ifade edilen fıkhi istilahları içeren eserinin basılı halidir. Bu eserde yaklaşık dört binden fazla fıkhi kavram ele alınarak çalışılmıştır. Bu eser Sıtkı Güllü tarafından yayına hazırlanmış ve 1997 yılında İstanbul'da beş cilt olarak basılmıştır. Bu eserle ilgili yapılan değerlendirmelerde, rahmetli Ömer Nasuhi Bilmen ‘in (ö.1971), hazırladığı “Hukuk-u İslamiyye ve İstilahat-ı fıkhiyye Kamusu” adlı eser ile karşılaştırıldığında, Elmalılı merhumun konuları teferruatlı bir şekilde incelemeye değil sadece fıkhi kavramları tanımlamaya yönelik bir çalışması şeklinde olduğu belirtilmektedir.⁶²

⁵⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Bir Filozof Müfessir”, (*Elmalılı Muhammed Hamdi Sempozyumu*), (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 136.

⁵⁹ Paksüt, Merhum Dayım Hamdi Yazır, 13.

⁶⁰ Paul Janet, Gabriel Sallies, “*Metalib ve Mezahib*”, terc. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1978), 447.

⁶¹ İsmet Ersöz, “Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 173.

⁶² Ferhat Koca, “Kitabiyat”, (İstanbul: İslam Araştırmaları Dergisi, 1999), c.1, s.3, 297-300; Sıtkı Güllü, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır “Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu”, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1997), 200.

6.7.Makaleleri

Elmalılı'nın, tefsirinin dışındaki en önemli eserleri, başta “Sebilürreşad”, “Beyanü'l-Hak” ve “Ceride-i İlmiyye” olmak üzere dönemin çeşitli dergilerinde yayımlanan makaleleri oluşturmaktadır. Bu makaleler 2. Meşrutiyetten hemen sonra başlayıp tefsirini yazmaya başladığı yıllara kadar uzanan yazıları içerir. Bu yazılarda, dönemin siyasi havasının yansıtıldığı ve o siyasi havanın İslami esaslar lehine etkilemeye çalışıldığı görülür. Ayrıca, Ramazan hilali, ilmihali bilgiler, felsefi meseleler ve diğer dillerden çevriler gibi parçaların da bulunduğu yetmiş civarındaki yazılardan oluşur.⁶³

⁶³ A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler: Din Felsefe Siyaset Hukuk*, (İstanbul: Klasik Yayınevi, 2013), 1-427.

BİRİNCİ BÖLÜM

KELAMİ GELENEKTE BÜYÜK GÜNAH KAVRAMI

1.1. Günah Kavramının Semantik Tahlili

1.1.1. Sözlük Manası

Genellikle dini bir kavram olarak kullanılan “günah”, ceza gerektiren fiil ve hareket, vebal, kınanmaya sebep olacak yanlış tavır, mesuliyet, suç vb. manalara gelen Farsça bir kelimedir.⁶⁴ Günah, dini yönden işlenmiş bir suç, Allah’ın emrettiği fiillere aykırı hareket etme, yasakladığı hususların yapılması, işlenmesi halinde Yaratıcının karşılığını vereceği uygunsuz hareketler, vb. manalarına gelmektedir.⁶⁵

Günah kavramına en yakın olarak “cünah” kelimesi bulunmaktadır. Arapçada “bir hedeften, amaçtan meyletmek, ayrılıp başka tarafa yönelmek” manalarına gelen bu kelime yukarda belirttiğimiz manaları tam olarak karşılamamaktadır.⁶⁶ Yani burada Allah’ın emir ve yasaklarına uygun görülmeyen meseleler dini cezadan ziyade hedeften ayrılmak manalarına gelmektedir.

Birçok ayette “cünah” kavramı farklı manalarda kullanılmıştır.⁶⁷ Kur’an’daki bu kavram, “günah, darlık, vebal, sakınca, mani olma” gibi manalara gelmektedir.⁶⁸

⁶⁴ İbrahim Olgun, Cemşid Dırahşan, *Türkçe- Farsça Sözlük*, (Ankara: Elhan Kitabevi, 1984), 114; Ömer Faruk Harman, Adil Bebek, Ali Köse, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 285-286; Hasan Eren vd., *Türkçe Sözlük*, (Ankara, Türk Dil Kurumu, 1988), I: 584.

⁶⁵ Ferit Devecioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Doğu Matbaası, 1962), 357.

⁶⁶ Cihad Tunç, *Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1978), sayı, 23, 325.

⁶⁷ Bakara, 2/198, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 240; Nisâ, 4/23, 24, 101, 102, 128; Mâide, 5/93; Nûr, 24/29, 58, 60, 61; Ahzâb, 33/5, 51, 55; Mümtetine, 60/10.

⁶⁸ Rağib İsfahânî, Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Fadıl b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1986), 140-141; Mahmut Çanga, *Kur’an Kelimelerinin Anahtarı*, *Mucemü’l Müfrehes Tercümesi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 128.

Ayet ve hadislerde günah kelimesini ifade eden birden fazla kavramın olduğu görülmektedir. Bu kavramlar içinde en çok kullanılanları; “ism”, “vizir”, “zenb”, ve “hub” sözcükleridir.

1.1.2. İstilah Manası

Günah kavramıyla ilgili birçok tanım yapılmış olup genel çerçevede günahın itaatsizlik anlamına geldiği söylenebilir. Günah, yasaklanmış olanı yapmak ve kurallara riayet etmemektir.⁶⁹

Günah, ıstılahtı olarak, kişinin Hak’tan uzaklaşmasına sebep olacak, Yüce Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı her türlü davranışı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Yüce Allah’ın yasaklamış olduğu içki içmek, zina etmek gibi davranışları yapmak günah kapsamına girdiğı gibi, emrettiğı namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yapmaktan kaçınması da günah kapsamına girmektedir.⁷⁰ Günah, işleyene ceza gerektiren, yaratılışa aykırı, insanı hayır ve sevap işlemekten alıkoyan, haram olduğu ayet ve hadislerle belirlenmiş olan fiil ve davranışlara denir.⁷¹

Günah, insanın şeytana boyun eğmesinin bir sonucu olarak ve onun isteğine uyarak işlemiş olduğu, dünya ve ahirette cezayı gerektiren, toplum hayatına zarar veren, Allah’a itaatle bağdaşmayan herhangi bir fiildir.⁷²

Her insan işlerinin çoğunu kendi hür iradesiyle yapar. Eğer insanda irade ve hürriyete sahip kendiliğinden fail bir ruh olmasaydı, o işlerde mecburi olur ve sorumluluğunun bir anlamı kalmazdı.⁷³ Günah, emredilmiş olan hususların yerine getirilmemesi veya yasaklanmış olanların çiğnenmesiyle meydana gelmiş, dini, vicdani ve ahlaki açıdan sorumluluk gerektiren bir olgudur.⁷⁴

Diğer taraftan günah, insanı ve geleceğini ilgilendiren, davranışlarının yönüne tesir eden ve çoğu zaman vicdanın hüküm vermesine kıstas olan canlı bir kavram olarak

⁶⁹ Bağdâdî, Ebu’l-Mansur Abdülkaahir b. Tahir et-Temimî Bağdâdî, *Usulu’d-Din*, (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1401/1981), 251-252.

⁷⁰ Kılıç, *Kur’an’da Günah Kavramı*, 33.

⁷¹ İsmail Karagöz, *İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri*, (Ankara: Diyanet İlmi Dergi), sayı 31, 47-48.

⁷² Adil Bebek, *Maturidi’de Günah Problemi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 93.

⁷³ Muhittin Bağçeci, *Allah’ı Bilmek ve Nesefti’ye Göre İman*, (Kayseri: Saray Kitabevi, 1995), 66.

⁷⁴ Ömer Faruk Harman, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 278-282.

tanımlanmıştır.⁷⁵ Burada bizzat kişinin kendi hür iradesiyle yapmış olduğu tercihlerin insanın geleceğine etkisi olduğunu, Allah'ın emir ve yasaklarını hayatına uygulama konusunda göstereceği hassasiyetle dünya ve ahiret mutluluğunu elde edeceğini söyleyebiliriz. Yani, kişinin hayatı boyunca sorumluluk bilincinin farkında olarak yaşantısına dikkat etmesi kendisinin günden uzaklaşmasına ve doğru bir hayat geçirmesine katkı sağlayacaktır.

Günah, kişinin ferdi ve içtimai hayatının her yönünü kapsayan bir kavramdır. İnsanı iyi bir sonuca ileten sevap fiiline karşılık günah, bazen Allah'ın emir ve yasaklarına, bazen kendisinin öz hakkına ve bazen de başkalarının meşru haklarına isyan edip başkaldırmak suretiyle işlenir. Günah, kişiyi isabetli kararlar almaktan uzaklaştıran ve toplum için en acı sonuçları hazırlayıp onların cezalandırılmasına sebep olan bir fiildir.⁷⁶

Günah kavramının Pozitif hukukta karşılığı suç olup, hukuk nizamı içinde kendisine müeyyide olarak ceza konulmuş fiillerdir. Günümüz ceza hukukunda suç, sorumlu bir şahıs tarafından, müsbet veya menfi bir hareketle meydana getirilen, ceza tehdidini taşıyan bir kanundaki tarife uygun ve hukuka aykırı olan bir fiil şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁷

Günah, meşruiyetini Allah'ın varlığından alan her şeye saldırı ve gayri meşru olma keyfiyetini Allah'tan alan her şeyi yapma, irtikâp etmedir. Böyle bir tarif, temelde şu iki şeyi ortaya çıkarır: günaha farklı iki yönlü eylemlerle düşülür; ya “yap”, “yerine getir”, “ifa et” gibi müsbet emirler yapılmayarak ya da “yaklaşma”, “içme”, “uzak dur” gibi nehiyler ihlal edilerek. Böylece Kur’ani şemada, insanın müsbet ve menfi fiilleri günah çerçevesinin içine alınmıştır.⁷⁸

Günah, ilahi emir ve yasaklara muhalif inanç, söz, fiil ve davranışlar, dinen suç sayılan işlerdir.⁷⁹ Hz. Peygamber günahı hadis-i şeriflerinde şöyle tarif eder:

“Günah, içini tırmalayıp duran ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.”⁸⁰

⁷⁵ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 5.

⁷⁶ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 32.

⁷⁷ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, (İstanbul: Der Yayınları, 1967), I, 316.

⁷⁸ Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 33.

⁷⁹ Murat Kaya, *Efendimiz'den -sav- Hayat Ölçüleri*, (İstanbul, Erkam Yayınları, 2008), 309.

⁸⁰ Müslim, *Birr*, 14-15; Tirmizi, *Zühd*, 52.

“Günah, içini tırmalayan ve başkaları sana yap diye nice nice fetvalar verse bile içinde şüphe ve tereddüt uyandıran şeydir.”⁸¹

İmtihan için dünyada bulunan insan, hem iyiliğe hem de kötülüğe meyilli olarak yaratılmıştır. İçindeki kötülük meylinin kaynağı nefistir. Çünkü nefis “devamlı kötülüğü emreden (nefs-i emmare)”,⁸² ve “kişiyi günaha sevk etmek için fısıltılar halinde devamlı telkinlerde bulunan”⁸³ dâhili bir düşmandır.

İnsanı günaha sürükleyen diğer bir husus da ahiret hayatını düşünmeyip dünyada kalma arzusudur.⁸⁴ Ayrıca “insanın zayıf yaratılması”,⁸⁵ “mal, mülk ve evlat sevgisiyle dolu olması” da onu günahlara sevk etmektedir.⁸⁶

“Dünya hayatının cazibesi”,⁸⁷ “kötü örneklerin bol miktarda mevcudiyeti”⁸⁸ ve “sırat-ı müstakim üzere oturup insanları Hak yolundan ayırmaya söz vermiş olan şeytanın aldatması da ”⁸⁹ günahın harici sebeplerindendir.

Günahın dâhili ve harici sebepleri ayet ve hadislerde izah edildikten sonra günahı uzak durmanın kişiye dünya ve ahiret saadeti sağlayacağını ve bunun da emir ve yasaklara gösterilen hassasiyetle elde edilebileceğini söyleyebiliriz.

Yüce Allah kullarının Zat’ından uzaklaşmasını asla istemez ve bundan hoşnut olmaz. Bu durumu Hz. Peygamber şöyle izah eder:

“Kulunu Allah’tan daha çok kıskanan bir varlık yoktur. Bu sebeple O, çirkinliklerin açığını da gizlisini de haram kılmıştır...”⁹⁰

Yüce Allah, kullarının iyi işlerde meşgul olması için tüm kolaylıkları gösterir. Şu hadis-i şerif Cenab-ı Hakkın merhamet boyutunu bizlere sunar:

Resulullah şöyle buyurur:

“Allahü Teâlâ meleklerine şöyle emreder:

⁸¹ Ahmed, IV, 227-228.

⁸² Yusuf, 12/53.

⁸³ Kâf, 50-56; Necm, 53/23.

⁸⁴ Bakara, 2/95-96.

⁸⁵ Nisa, 4/28.

⁸⁶ Bakara, 2/155; Âl-i İmran, 3/14.

⁸⁷ Âl-i İmran, 3/14, 185; Yunus, 10/23,; Ra’d, 13/26.

⁸⁸ En’âm, 6/116; Yûnus, 10/23; Ra’d, 13/26.

⁸⁹ A’râf, 7/14-18; Hicr, 15/36-42.

⁹⁰ Buhari , Tefsir, 6/7; Müsli, Tevbe, 33.

*“Kulum kötü bir amel yapmak isterse, onu yapmadıkça yazmayın! Yapınca, onu aleyhine bir günah olarak yazın. Eğer benim rızamı düşünerek terk ederse bunu onun lehine bir sevap yazın. Kulum iyi bir iş yapmayı arzu ederse, yapmasa bile ona bir sevap yazın. Eğer onu yaparsa, en az on misli olmak üzere yedi yüz misline kadar ona sevap yazın!”*⁹¹

Başka bir hadiste ise “kişinin günahları sebebiyle, bazı rızıklardan mahrum bırakılacağını” haber vermektedir.⁹²

Kişi hayatını Yüce Allah’ın çizdiği sınırlar içerisinde geçirmeye çalışmalı ve özellikle günahlardan tam bir hassasiyetle sakınmalı ve her durumda Cenab-ı Hakka dua ve niyazla yönelmelidir. Hz. Peygamber bu konuda Yüce Allah’a şöyle dua etmiştir:

*“Allah’ım! Senin rahmetini kazandıracak, mağfiretini sağlayacak işler yapmayı, her türlü günahı selamette kalmayı, bütün hayır, iyilik ve taatleri işlemeyi, cennete kavuşup yardımınla cehennemden kurtulmayı nasip etmeni niyaz ediyorum!”*⁹³

Kur’an’da günahın, küçük ve büyük olarak belirtilmesi yanında hadislerde de bu ayırımın olduğu görülmektedir.

“Ebu Bekre (r.a)’den rivayet edildiğine göre Nebiyy-i Ekrem (sav):

Büyük günahların en ağırını size haber vereyim mi? diye üç defa sormuş ve Ashab-ı Kiram’ın evet demeleri üzerine:

*“Allah’a şirk koşturmak, ana-babaya itaatsizlik etmek” buyurduktan sonra, yaslandığı yerden doğrulup oturarak; “iyi dinleyin, bir de yalan söylemek” buyurmuştur. Bu sözü o kadar tekrar etti ki, (daha fazla üzülmelerini istemediğimiz için) “keşke sussa” diye arzu ettik.”*⁹⁴

Hz. Peygamber (sav) Şeddâd bin Evs Hazretlerinden rivayetle şöyle buyurmuştur:

“Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey Allah’a şirk koşturmadır. Bu sözümle onların aya, güneşe veya puta tapmalarını kastetmiyorum. Beni

⁹¹ Buhari, Tevhit, 35; Müslim, İman, 203-205.

⁹² Ahmed, V, 277, 280, 282.

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh Hâkim en-Neysaburi, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, (Beyrut: 1990), I, 706/1925; Tirmizi, Vitr, 17/ 479; İbn-i Mace, İkame, 189.

⁹⁴ Buhari, Şehâdât, 10; Edep, 6; İsti’zân, 35; İstîtâbe, 1; Müslim, İman, 143; Tirmizi, Şehâdât, 3; Birr, 4.

korkutan şey, Allah'tan başkası için yaptıkları amelleri ve gizli arzularıdır.”⁹⁵

Bu ve benzeri rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sav) en büyük günahın şirk olduğunu ifade etmesinden sonra yalan söylemenin, gösteriş (riya) yapmanın da kötü amellerden olduğunu belirtmesi günahların tek bir şeyle sınırlı olmadığını ve sayısının fazlalığını ifade etmektedir.

“Muğire bin Şu'be (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Nebiyy-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştu: “Allah size ana babaya itaatsizlik etmeyi, verilmesi gerekeni vermeyip almaya hakkı olmayan şeyi istemeyi ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi haram kılmıştır. Dedikodu yapmayı, çok soru sormayı ve malı israf etmeyi de çirkin görmüştür.”⁹⁶

Bu hadis-i şerifte ise Cahiliye döneminin belki de insanlık tarihinin en aşağılık hadisesi olan “kız çocuklarını diri diri toprağa gömme” hadisesi diğer yasaklanan hususlarla birlikte zikredilmektedir.

Başka bir rivayette ise büyük günahların, “Allah'a şirk koşturmak, ana babaya itaatsizlik etmek, adam öldürmek ve yalan yere şahitlik yapmak olduğu bildirilmektedir.”⁹⁷

Bu hadiste adam öldürmenin de büyük günahlar arasında olduğu vurgulanmıştır. Buna ilaveten bir kişinin başkasını haksız yere öldürmesi ne kadar kötüyse, kendi canına kıymasının da (intihar) o kadar kötü olduğu vurgulanmış ve bu şekilde intihar edenlerin, ne ile intihar ettilerse kıyamet gününde devamlı surette onunla azap olunacakları haber verilmektedir.⁹⁸

Öte yandan, yalan söylemenin ve yalan yere yemin etmenin de büyük günahlar arasında olduğunu belirten Hz. Peygamber, “şakadan bile olsa yalan söylemeyen kimseye

⁹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezid el-Kazvinî İbn-i Mace, *Sünen-i İbn-i Mace*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 1992), Zühd, 21.

⁹⁶ Buhari, Edep, 6; İstikrâz 19; Zekat, 53; Müslim, Akdiye, 10-14.

⁹⁷ Buhari, Diyat, 1.

⁹⁸ Buhari, Tıbb, 56; Cenaiz, 84, Edep, 44, 73; Müslim, İman, 175-176,177.

cennetin ortasında bir köşk verileceğine kefilim”⁹⁹ buyurarak bu hususların ehemmiyetine işaret etmiştir.

Faiz (riba), yüce Allah tarafından yasaklanan çirkin bir fiildir. “Hz. Peygamber’in nazarında kazançların en şerlisi faizle elde edilen maldır.”¹⁰⁰ Resulullah (sav), “faiz yiyene, yedirene, bu muameleyi yazan kâtibe ve şahitlerine lanet etti ve onlar müsavidir” buyurdu.¹⁰¹ Resulullah (sav) Veda Hutbesinde faizin haram kılındığını herkese ilan etmiş ve ilk kaldırdığı faizin de amcası Abbas bin Abdulmuttalib’in faizi olduğunu¹⁰² belirterek bu tür uygulamalarda, kişinin en yakınlarından başlanması gerektiğini de davranışlarıyla bizzat göstermiş oluyordu.

H. Peygamber (sav): “Helak edici yedi günahdan sakının” buyurmuş ve ashabın bunlar nedir sorusuna şu cevabı vermiştir:

“Allah’a ortak koşmak, sihir, büyü yapmak, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı bir kimseyi haksız yere öldürmek, yetim malı yemek, faiz yemek, düşmana hücum karşısında savaştan kaçmak, namuslu, kendi halinde mümin kadınlara zina iftirası yapmaktır” buyurmuştur.

H. Peygamber bir kimseye sövmeyi de büyük günahlardan saymıştır.¹⁰³

Öte yandan H. Peygamber (sav), “her sarhoşluk veren şey içkidir ve her sarhoşluk veren şey haramdır. Bir kimse dünyada şarap içer de ona tövbe etmeden ölürse, ahirette cennet şarabı içemez ” buyurmuştur.¹⁰⁴

“İbn-i Ömer (r.a.) dan rivayet edildiğine göre Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur”:

“Muhakkak ki Allah Tealâ; içkiye, onu içene, dağıtana, satana, alana, yapana, yaptırana, taşıyana ve kendisine götürülene lanet etmiştir!”¹⁰⁵

⁹⁹ İmam Malik bin Enes, *Muvatta*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), Kelam, 19; Tirmizi , Zühd, 10/2315; Ebu Dâvud Süleyman bin Eş’as es-Sicistâni, *Sünen-i Ebu Dâvud*, (İstanbul: Şamil Yayınları, 1992), Edeb, 7/4800.

¹⁰⁰ Ebu Bekir Abdullah bin Muhammed İbn-i Ebi Şeybe, trcm. Fikret Güneş, Yaşar Güngör, *Musannef* , (İstanbul, Ocak Yayınları, 2009-2011), VII, 106/34552.

¹⁰¹ Müslim, Masâkât, 105-106; Tirmizi, Büyü, 2/1206.

¹⁰² Müslim, Hacc, 147.

¹⁰³ Buhari, Edeb, 4; Müslim, İman, 38; Tirmizi, Birr, 4, IV,312; Ebu Davud, Edeb, 129, V,352.

¹⁰⁴ Buhari, Eşribe, 1; Müslim, Eşribe, 73, 77.

¹⁰⁵ Ebu Davud, Eşribe, 2/3674.

Zina da haram olan bir fiildir. Kur'an'da zina "çirkin bir hayâsızlık ve çok kötü bir yol"¹⁰⁶ olarak belirtilerek ona yaklaşılmaması istenilmiş, Hz. Peygamber'in de bu hadiseden Yüce Allah'ın hiç hoşlanmadığını ve onu nefretle karşıladığını¹⁰⁷ zikrettiğini görmekteyiz. Yine birçok hadisi şerifte ise zinaya yol açabilecek durumlardan kaçınmak gerektiği¹⁰⁸ Hz. Peygamber tarafından mantık ve ikna yollu cevaplarla da izah edilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁹

Allah'a iman eden Müslümanlar, dünyanın en güvenilir insanları olmalıdır. Çünkü Yüce Allah "müminlerin emin olmasını istemektedir".¹¹⁰ Nitekim Peygamberlerin en önemli sıfatlarından biri de "Emanet'tir. Hz. Peygamber'de eminliğin sembolü olmuş ve "emin" kelimesi O'nun ikinci ismi haline gelmiştir. Resulullah (sav) her durumda ashabına da emin olmayı tavsiye etmiştir:

"Emaneti olmayanın imanı yoktur, ahdine riayet etmeyenin de dini yoktur."¹¹¹

"Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Nebiyy-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştur:

"Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder."¹¹²

Başka bir hadiste ise; "Sana emanet bırakana emaneti iade et! Sana ihanet edene sen hainlik yapma!"¹¹³ Buyurmuş ve dualarında "Emanete ihanetten sana sığınırım; o ne kötü bir huy ve tabiattır" niyazıyla da ümmetine örnek olmuştur.

Dedikodu, gıybet, söz taşımak, iftira atmak da haram kılınmış ve büyük günahlar arasında sayılmıştır.

Yüce Allah, gıybeti; "ölmüş kardeşinin etini yemeye benzetmiştir."¹¹⁴

Hz. Peygamber'de (sav) ashabına gıybetin ne olduğunu tam olarak öğretmek için dikkat çekici bir şekilde "gıybet nedir biliyor musunuz?"

¹⁰⁶ İsra, 17/32.

¹⁰⁷ Buhari, Nikâh, 107.

¹⁰⁸ Buhari, Cihad, 140; Müslim, Hac, 424; Ebu Davud, Nikâh, 42-43/2149; Tirmizi, Edeb, 28/2777; Ahmed, V, 264.

¹⁰⁹ Ahmed, V, 256-257.

¹¹⁰ Mü'minûn, 23/8.

¹¹¹ Ahmed, III, 154, 135.

¹¹² Buhari, İman, 24; Müslim, İman, 107-108; Tirmizi, İman, 14/2631-2633.

¹¹³ Ebu Dâvud, Büyû, 79/3535; Tirmizi, Büyû, 38/1264.

¹¹⁴ Hucurat, 49/12.

diye sormuş ve ardından unutulmayacak şekilde gıybetin kesin sınırlarını çizmiştir:

“ Din kardeşinden, onun hoşlanmayacağı şeklinde bahsetmek” ve peşinden insanların yanlış anlamalarını önlemek için “Eğer söylediğin şey onda varsa gıybet ettin, yoksa ona iftirada bulundun demektir.”¹¹⁵

Başka bir rivayette ise “Laf getirip götüren kimse cennete giremez” buyurarak da söz taşımanın akıbetini ve kötü bir davranış olduğunu vurgulamaktadır.

Zulüm de yasaklanmış hususlardandır. “Yüce Allah pek çok ayet-i kerimede, kendisine iman etmeyen, Resulünü kabullenmek istemeyen, Kur’an’a tabi olmayan, emir ve yasaklarına uymayan ve kötülük yapanları “zâlim” diye isimlendirmiştir.”¹¹⁶

Hız Peygamber’de (sav) Cabir (r.a.)’den rivayetle şöyle buyurmuştur:

“Zulümden sakınınız! Çünkü zulüm, kıyamet gününde zalime zifiri karanlık olacaktır. Cimrilikten de sakınınız! Çünkü cimrilik sizden önceki ümmetleri helak etmiş, onları birbirlerinin haksız yere kanlarını dökmeye, haramlarını helal saymaya sevk etmiştir.”¹¹⁷ Bu ve benzeri rivayetlerle zulmün kötülüğü ve zulme sebep olacak hadiselerin sonucunda kıyametteki akıbetin nasıl olacağı vurgulanmış olmaktadır.

Kibir ve iyiliği başa kakmak da büyük günahlar arasında sayılmıştır. Hz. Peygamber bu hususu Ebu Zer (r.a.)’den rivayetle şöyle aktarır:

“ Üç sınıf insan vardır ki kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz, onları temize çıkarmaz. Hem de onlar için elim bir azap vardır” (Râvî Resulullah’ın bu cümleyi üç defa tekrarladığını söyledi)

“O halde bu kimseler tam bir mahrumiyete ve hüsrana uğramışlardır. Onlar kimlerdir, ey Allah’ın Resulü diye sordu.” Resul-i Ekrem de: “Elbisesini kibirle sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve yalan yere yemin ederek ticaret malını iyi bir fiyata satmaya çalışandır” cevabını verdi.”¹¹⁸

¹¹⁵ Müslim, Birr, 70; Ebu Davud, Edep, 40/4874.

¹¹⁶ Bakara, 2/229, 254; Maide, 5/45; Furkan, 25/8.

¹¹⁷ Müslim, Birr, 56; Buhari, Edebü’l Müfred, 483; Ahmed, II,92,136.

¹¹⁸ Müslim, İman, 171; Ebû Dâvud, Libas, 25/4087; Tirmizi, Büyû, 5/1211; Nesai, Zekât, 69.

Bu saydiklarimizin haricinde de Hz. Peygamber (sav)'in büyük günahlardan bahsettiği bazı hususlar şunlardır:

Sihir ve büyü yapmak, ¹¹⁹hırsızlık yapmak, ¹²⁰kumar oynamak, kişinin borçlu olduğu halde borcunu ödeyecek mal bırakmadan ölmesi, ¹²¹İslam camiası içinde cahiliyet adetini araştırıp yaymaya çalışmak (mürtecilik), ¹²²Mescid-i Haram'da yapılması yasak olan bir fiil işlemek, ¹²³insanları aldatmak, ¹²⁴herhangi bir Müslümanın diğer bir Müslümanı tekfir etmesi, ¹²⁵insanlar arasında söz taşımak (kovuculuk), ¹²⁶Müslüman kardeşini hor ve hakir görmek, küçümseyip aşağılamak, ¹²⁷Hz. Peygamber adına yalan söz isnad etmek, ¹²⁸vb.

1.2. Günah Çeşitleri

İslam dini, mutlu bir hayat geçirebilmek için birtakım kurallar koymuş, bu kurallara uyulduğu ölçüde neticenin en güzel şekilde alınacağı müjdesini vermiştir.

Günah, Yüce Allah'ın kullarından yapılmasını veya terkedilmesini istediği her şeyin tersini yapmaktır. Kur'an'da küçük ve büyük günah tabirleri kullanılmış, fakat hangilerinin bu kısımlardan birine ait olduğu belirtilmemiştir. Bu husus Nisa suresinde şu şekilde bildirilmiştir: “Eğer yasakladığımız büyük günahlardan sakınırsanız, küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere koyarız.”¹²⁹. Yine Necm suresinde Allah'ın affını kazanacak olanlar; “ ufak tefek kusurlarının dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden sakınanlar”¹³⁰ olarak tarif edilmek suretiyle günahın burada da küçük ve büyük ayrımına tabi tutulmaktadır.

¹¹⁹ Buhari, Vesâyâ, 23; Tıbb, 48; Hudud, 44; Müslim, İman, 145; Ebu Davud, Vesâyâ, 10/2874; Nesai, Vesâyâ, 12; Tahrimü'd-Dem, 19/4076.

¹²⁰ Tirmizi, Tefsir, 17/3144.

¹²¹ Ebu Dâvud, Büyü, 9/3342; Ahmed, IV, 392.

¹²² Müslim, İman, 165.

¹²³ Ebu Dâvud, Vesâyâ, 10/2875.

¹²⁴ Müslim, İman, 43.

¹²⁵ Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 26; Tirmizi, İman, 16; Ebu Dâvud, Sünnet, 15.

¹²⁶ Buhari, Edeb, 50; Ebu Dâvud, Edeb, 38, V, 190; Tirmizi, Birr, 79, IV, 375.

¹²⁷ Müslim, Birr, 32.

¹²⁸ Tirmizi, Fiten, 70/2257; Ahmed, I, 401, 436.

¹²⁹ Nisa, 4/31.

¹³⁰ Necm, 53/32.

Bu ayet-i kerimelerden yola çıkarak günah kavramı üzerinde iki çeşit ayrımın olduğunu, bunun bazen büyük bazen de küçük olabileceğini ve bu ayrımın da bizzat Yüce Allah tarafından yapıldığını görmekteyiz.

1.2.1. Büyük Günah Nedir?

Büyük günah anlamına gelen “Kebire” kelimesinin çoğulu Kebair’dir. İsim olarak kullanılan kelimenin kökü “Kebr”dir. Her çeşit büyüklüğü ifade eder. Bir delil vasıtasıyla yasak olduğu mutlak surette bilinen hem dünyada hem de ahirette cezası olan davranışlar şeklinde tanımlanabilir. Bu izahın dışında kalan çirkin davranışlara da küçük günah (sağire) denir. Devamlı surette yapılan, küçük tabir edilen edepsizliklerin zamanla büyük günaha intikal edeceği düşüncesi hâkim olmuştur.¹³¹

Yüce Allah’ın, fiili işleyeni isyan eden ve günahkâr olarak tanımladığı, yapılan çirkin işten dolayı özünde kuvvetli bir uyarı barındıran, Allah’ın katında cezayı ve kovulmayı gerektiren, ahiret hayatında da karşılığının cehennem olduğu belirtilen söz ve davranışlar büyük günahlardır.¹³² Kelam âlimleri Kur’an’da bazı kelimelerin büyük günahlara işaret ettiğini söylemişlerdir. “küfür”, “şirk”, “kebair”, “fücur”, “zünüb” “fahiş-fevahiş”, “cürm”, “ism”, “kebairü’l –ism” bu kavramlardan bazılarıdır.¹³³

Günah, her konuda Yüce Allah’ın kullarından yapılmasını ve uzak durulmasını emrettiği hususlara karşı durmaktır. Kur’an’da herhangi bir ayırım yapılmadan çirkinliği, kötülüğü, ahlaksızlığı çağrıştıracak bütün hareketlerden uzak durulması emredilmiştir. Bu şekilde davranmak suretiyle önemsiz görülerek işlenecek kötülüklerin ceza müeyyideyi gerektirecek olan hususların yok olmasına sebep olacağı da bizzat Yaratıcı kudret tarafından bildirilmiştir.¹³⁴ Kehf suresindeki ayet-i kerimede ise, bu dünyada yapılan her şeyin kaydedildiği ve melekler tarafından yazılan amel defterlerinin içerisinde herhangi bir ayırım yapılmadan bütün her şeyin bulunacağı da bildirilmiştir.¹³⁵ Nisa

¹³¹ Adil Bebek, “Kebire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25: 163-164.

¹³² Ebu’l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el –Heytemi, *ez-Zevaciran İktirafı’l- Kebair*, Çev. Ahmet Serdaroglu- Lütü Şentürk), (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1986), 6.

¹³³ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmut el-Matüridi, *Kitabü’t- Tevhid*, (Çev. Bekir Topaloğlu), (Ankara: İslam Yayınları. 2003), 468–469.

¹³⁴ Necm, 53/32.

¹³⁵ Kehf, 18/49.

suresinde ise büyük günahlardan kaçınıldığında küçük günahların affedileceği müjdesi verilmiştir.¹³⁶

Burada vurgulanan hususlardan biri de işlenen günahların aynı seviyede olmadığıdır. Bir kimseye hoş olmayan bir kelime kullanmak günah olduğu gibi o kimsenin canına kıymak da günahdır. Yine bir kimsenin malını çalmak büyük günahdır. Kamu malını çalmak ise daha büyük günahdır. Yani her günah farklı seviyededir.

Bir kimsenin kendisini Yaratan Allah'a karşı iman ve inanç konusunda yapacağı ortak koşma saygısızlığı en büyük günah olarak bildirilmiştir. Buna örnek olarak sahabeden Abdullah b. Mesud'un Hz. Peygamber'e "Allah'ın nezdinde en büyük günah hangisidir?" diye sorması üzerine Peygamberimiz' in "Seni yoktan var edip bu dünyada bulundurduğu halde O'na ortak koşmandır"¹³⁷ şeklindeki cevabı verilebilir. Ayrıca Lokman suresinde Hz. Lokman oğluna tavsiyelerde bulunurken; "Yavrucuğum! Allah'a şirk koşma! Şüphe yok ki şirk, elbette pek büyük bir zulümdür."¹³⁸ ayet-i kerimesi de buna işaret etmektedir.

Kur'an'da geçen içki ve kumar, "ismün kebirun"¹³⁹, yetim olan kimsenin malına el uzatmak, "hûben kebiran"¹⁴⁰, iftira, "bühtanen azimen"¹⁴¹, açlık korkusuyla çocukları öldürmek, "hıt'en kebiran"¹⁴², şirk, "zulmün azîm"¹⁴³, zina, "fevahiş"¹⁴⁴ küfür, "el-hınsi'l azim,"¹⁴⁵ kelimeleri günah olarak bildirilen hususların büyüklerinden sayılmıştır. Bu doğrultuda münafıklık, küfrü gerektiren her türlü söz ve davranışlar, Allah'a ortak koşulduğu çağrışımı verilen bütün hususlar büyük günahdır. Küfrün içeriğine tam girmeyen ama yapılması ve terkedilmesi ilahi kudret tarafından istenilen şeylerin hafife alınması ve önemsenmemesi de büyük günahlardan sayılmıştır.¹⁴⁶

¹³⁶ Nisa, 4/31.

¹³⁷ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kureşî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981), İman, 37.

¹³⁸ Lokman, 31/13.

¹³⁹ Bakara, 2/219.

¹⁴⁰ Nisa, 4/2.

¹⁴¹ Nisa, 4/156.

¹⁴² İsra, 17/31.

¹⁴³ Lokman, 31/13.

¹⁴⁴ Necm, 53/32.

¹⁴⁵ Vakıa, 56/46.

¹⁴⁶ Karagöz, Ankara, 47-48.

Yapılan fiil neticesinde o işi yapan kimseye büyük bir sorumluluk yükleyen Yüce Allah'ın nezdinde olduğu gibi insanların nazarında da haysiyetini düşüren her türlü işler de, farklı hadislerde büyük günahlar olarak rivayet edilmiştir.¹⁴⁷

Hiz. Peygamber'in bazı rivayetlerinde günah konusu farklı hususların bir arada verilmesiyle bizlere sunulmuştur. Bir hadisinde büyük günahları sayarken; "Allah'a ortak koşmak, ana babaya itaatsizlik etmek, haksız yere adam öldürmek ve yalan yere yemin etmek"¹⁴⁸ olduğunu bildirmiştir. Bu hadis-i şerifte öncelikle kişinin Rabbine, sonra anne-baba gibi en yakınlarına, peşinden de yaşadığı ortamdaki diğer muhataplarına yönelik işlenebilecek suçlar vurgulanmış, bunların büyük günahlar arasında olduğu da vurgulanmıştır.

Büyük günahların sayısıyla alakalı kaynaklarda farklı rivayetler olduğu için bu konuda tam bir rakam verilmemektedir. Mesela İbn-i Hacer el-Heytemi (ö. 974/1567) büyük günahlar hakkında yazdığı "ez-Zevacir an İktirafı'l-Kebair" adlı eserinde 467 büyük günahtan bahseder.¹⁴⁹ Zehebi, (ö.748/1347) ise "Kitabu'l- Kebair" adlı eserinde yüz küsur günahtan bahseder. Zehebi'nin kitabında bahsettiği büyük günahlardan bir kısmı şunlardır:

Allah'a ortak koşmak (şirk), ana babaya asi olmak, beş vakit namazı ve Cuma namazını kılmamak, özürsüz Ramazan orucunu tutmamak, zekât vermemek, insan öldürmek, yakınlarla ilgiyi kesmek (sıla-i rahim), yetim malı yemek, faiz alıp vermek, düşmanla savaşta cepheden kaçmak, kibir, zina, zulüm, yalan söylemek, yalancı şahitlik yapmak, yalan yere yemin etmek, içki içmek, kumar oynamak, hırsızlık yapmak. Ayrıca ölçüde ve tartıda hile yapmak, büyü yapmak, büyücülerini doğrulamak, komşuya, iş arkadaşına, işçisine eziyet etmek, insanların gizli hallerini araştırmak, suçsuzu suçlu göstermek, vasiyette haksızlık etmek, yapılan vasiyeti değiştirmek, müminlere eziyet etmek, iftira etmek, haram yemek, ikiye bölme yapmak, kovuculuk (söz taşıma), intihar, gasp, rüşvet, kamu

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Tahkik: Şuayb el-Arnaûd ve diğerleri. (Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001.), II,201, 214, IV, 392, V, 413; Müslim, İman, 38.

¹⁴⁸ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi, *Sahihu'l-Buhari*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1413/1992), Eyman, ve'n-Nuzur, 16; Diyat, 2; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *Sünen*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1413/1992), Tefsiru-s Sure, 5. V, 3018; Nesâi Ebû Abdurrahman Ahmed, *Sünen*, (Halep: Mektebu'l-Matbûatü'l-İslamiyye, 1986), Tahrîm, 3, VII, 88.

¹⁴⁹ İbn-i Hacer el-Heytemi, *ez-Zevacir an İktirafı'l-Kebair I-II*, (Beyrut, 1988).

*mallarına zarar vermek, emanete ihanet etmek, haram kazanç, terör, sahtekârlık, ölünün arkasından yaka parça yırtarak ağlamak.*¹⁵⁰

1.2.2. Küçük Günah Nedir?

İslam âlimleri günah kelimesini izah ettikten sonra çeşitli kısımlara ayırmışlardır. Bu ayırımlardan biri de “büyük ve küçük günah” kavramıdır.

Kaynaklarda ceza gerektirecek bir konusu bulunmayan, ahirete yönelik olarak o fiili yapan kimseyi cehenneme yönlendirecek bir husus barındırmayan, açık bir şekilde zikredilmiş olan büyük günahın kapsamına girmeyen her türlü eylem küçük günahdır. Bunun yanında tövbe ile affolunacağı müjdesi verilen büyük günaha karşı, Allah rızası için yapılmış her türlü iyilik, güzellik ve salih ameller vasıtasıyla günahların küçük olanlarının silinebileceği belirtilmiştir.¹⁵¹ Fakat küçük günahlar önemsenmeyip bu konuda dikkatli davranılmadığında büyük günahlara dönüşebileceği de unutulmamalıdır. Bununla ilgili olarak Resulullah Hz. Aişe’yi şu şekilde uyarıyor: “ Ey Aişe! Göze önemsiz gibi görülen günahlardan sakın. Çünkü bu günahalar için Allah tarafından görevlendirilmiş bir görevli vardır.”¹⁵²

Kur’an’da zikredilen ayetlere¹⁵³ bakıldığında, büyük günah için “Kebair” ve “Kebaire’l ism” terkipleri kullanılırken, küçük günahlar için, “lemem” ve “seyyie” kelimeleri kullanılmıştır.

Sözlükte “lemem” kelimesi “bir hususun düzeltilmesi, yeniden oluşturulması manasında kullanılırken, terim olarak ise “masiyete yakın olmak” manasında, “kebair” kavramının içeriğinde bulunmayan zaman zaman yapılmış olan küçük hataları (seğair) ifade etmektedir.¹⁵⁴

“Felaket, içinden çıkılması güç sancılı durum, musibet, sıkıntı, afet” gibi kişiye üzüntü ve keder yükleyen iyi ve güzel olmayan hususları ifade eden “seyyie” kelimesi de “seğair” olarak adlandırılan küçük günahları ifade etmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Zehebi, *Kitâbü’l-Kebâ’ir ve tebyînü’l-me’hârim*, (Beyrut, 1990), 18-19.

¹⁵¹ Kılıç, *Kur’an’da Günah Kavramı*, 329-330.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 402; V, 302; VI, 70.

¹⁵³ Nisa, 4/ 31; Necm, 53/32.

¹⁵⁴ Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf* (Lübnan: Dâru’l-Marife, 2005), VI, 50.

¹⁵⁵ Taberi, *Câmiü’l-Beyan an Te’vili âyi’l Kur’an*, (Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, 1995), V, 63.

Seyyie kelimesi Kur'an'da türevleriyle birlikte 160 yerde geçmektedir.¹⁵⁶

1.3. İtikadi Mezheplerde Büyük Günah Kavramı

İslami literatürde günah; kötü, çirkin, hoş olmayan, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı olan her şey diye adlandırılır. Günah kelimesi çeşitli taksimlere tabi tutulmuş, günah işleyenler açısından ne anlam ifade edildiği hususu ise tartışma konusu olmuştur.

Hiz. Peygamber döneminde günah ve büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili herhangi bir ihtilaf bulunmamaktaydı. Resulullah'ın vefatından sonra ilk halife Hiz. Ebubekir ve ikinci halife Hiz. Ömer döneminde de büyük çapta bir ihtilaf olmamıştır. Hiz. Ömer'den sonra halife olan Hiz. Osman'ın şehadeti, ardından hilafete gelen Hiz. Ali zamanında meydana gelen iç kargaşa ve savaşlar hem siyasi hem de dini gruplaşmaların oluşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu hadiseler neticesinde, büyük günah işleyenlerin durumunun ne olacağı ile ilgili olarak kelam tarihinin ilk problemlerinden olan bu inanış, gruplaşmaların oluşmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan her grup kendi inancına göre büyük günah konusunu değerlendirmiş ve görüşlerini ortaya koymuştur.

İslam dünyasında ortaya çıkan ihtilafların, genelde dini ve siyasi olmak üzere iki yönü vardır. Özellikle bu durum Hiz. Ali'den itibaren biri siyasi, biri de dini olmak üzere iki önemli problemi oluşturmuştur. Siyasetle ilgili tartışmaları Haricilerle Şiiiler başlatmış ve genelde onlar tarafından da devam ettirilmiştir. Dini olan ihtilafların temsilcileri ise Cebriyye, Mürcie ve Mu'tezile'dir. Ancak buna rağmen ne Harici ve Şii hareket sadece siyasi çevrenin içinde kalmış, ne de diğerleri kendilerini din konularıyla sınırlayarak siyasetten uzak durmuşlardır. Ancak politikayla dini iç içe sokan ve onları aşırı bir şekilde tevil edip kendi emelleri uğruna kullananlar, genelde Haricilerle Şia olmuştur. Diğerlerinin politika ile olan ilgileri, sırf savundukları teolojik fikirlerle sınırlı kalmıştır.¹⁵⁷

İtikadi mezheplerin ana gruplarının oluşmasında Resulullah'ın hayatından sonra meydana gelen siyasi olayların rolü bulunmaktadır. Kader ve büyük günah gibi meseleleri de bu yaşayan olaylar yönlendirmiştir.¹⁵⁸ Müslümanların kendi aralarındaki çatışma ve

¹⁵⁶ Ragıb el-İsfâhânî, el- Müfredâtü elfazî'l Kur'ân, (Beyrut, ts.), "sve" maddesi.

¹⁵⁷ Mustafa Türkgülü, *Kelam İlmi I. (Genel Bilgiler, Tarihçe. Kişi, Görüş ve Eserler)*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 27.

¹⁵⁸ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2001), 14.

savaşların, kelam ekollerinin iman tanımına etkisi bulunmaktadır.¹⁵⁹ Ümmet ilk olarak Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ihtilafa düştü. Daha sonra hilafete gelen Hz. Ali zamanında meydana gelen savaşlarda ihtilaf oldu ve bu durum günümüze kadar geldi.¹⁶⁰ İman tanımları mezheplerin İslam algısını ve hükümlerini etkilemiştir. İslami problemlere yaklaşım da yine bu çerçeve neticesinde şekillenmiştir. Müslümanlar arasındaki huzursuzluğun ortaya çıkmasında iman kavramına yüklenilen anlamın büyük bir etkisi vardır.

Bu ve benzeri sebeplerle ortaya çıkmış olan itikadi mezheplerden bazıları büyük günah işleyenleri kâfir olarak görür ve tövbe etmedikleri takdirde ahirette de kâfir olarak muameleye maruz kalacaklarını söylerler. Diğer bir grup ise büyük günah işleyenlerin bu fiillerinden dolayı zarar görmeyeceklerini ahirette de cehenneme girmeyeceklerini belirtirler. Diğer bir grup ise büyük günah işleyen kimsenin iman dairesinden çıkacağını, ancak bunun kâfir olmayıp ikisi arasında bir konumda bulunacağını söylerler. Bu kimse eğer tövbe ederse tekrar iman sınıfına dâhil olur, tövbe imkânı olmadan veya tövbeye yönelip uygulamadan ölürse iman dairesinden çıkar, kâfirler gibi muamele görür, derler. Diğer bir grubun görüşü de şöyledir. Bir kimse eğer büyük günah işlemişse yine de mümin olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu şekilde hatasının farkında olarak yanlış düşen insan, eğer o kötülüğün helal olduğunu belirtmiyorsa mümin sınıfındadır. Mümin olanlar ise devamlı surette yaptıkları iyi ve kötü amelleri gözden geçirirler. Eğer kötü bir fiil işlenmişse hemen pişmanlık duyup onun silinmesi için uğraşırlar. Bu da o kimsede bulunan imanın belirtisi olarak kabul edilir.¹⁶¹

1.3.1. Haricilikte Büyük Günah

Büyük günah meselesi ilk olarak Hariciler tarafından ortaya atılmıştır. Zaten itikadi mezhep olarak ilk mezhebin de Hariciler olduğu söylenmektedir. Üçüncü Halife olan Hz. Osman'ın şehadetiyle gündeme gelen hilafet meselesi Müslümanlar arsında ayrılmalara ve kopmalara sebep olmuştur. Daha sonra Sıffin Savaşı Hz. Ali ve Muaviye arasında cereyan etmiştir. Bu çarpışma sırasında Muaviye tarafında Kur'an'ın

¹⁵⁹ Hülya Terzioğlu, “*Mâtûrîdî’de Hikmet ve Rahmet Bağlamında Günahkârın İmani Durumu*”, (İstanbul:

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018), 11, 55.

¹⁶⁰ Ebû Mansûr Abdulkâhir Bağdâdî, (Thk. Muhammed Osman), *el-Fark Beyne’l Fırak*, (Kahire, İbn-i Sina

Kütüphanesi, 1988), 24-25.

¹⁶¹ Bebek, “Kebire”, 25, 163-164.

hakemliğine başvurulması talep edilmiştir. Hz. Ali bu durumun bir savaş aldatmacası olduğunu düşünerek kabul etmemiş ama daha sonra etrafındaki bazı sahabenin ısrarlarıyla bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde ise Hz. Ali ve taraftarları arasında ayrılıklar başlamış ve Hz. Ali'nin hakem olayını kabul etmesinden dolayı hataya düştüğünü ileri sürüp kâfir olduğunu iddia eden ve bunlardan uzaklaşan kimseler Haricilerin ilk kurucuları oluşturmuştur.¹⁶² Büyük günah işleyenlerin kâfir mi mümin mi oldukları, cehenneme kimler gidecektir vb. gibi tartışmalar da bu zamanlarda ortaya çıkmıştır.¹⁶³

Haricilerin pek çok meselede olduğu gibi günah konusunda da kendilerine göre görüşleri bulunmaktadır. İmanla ameli bir olarak değerlendiren Hariciler bu düşüncelerinden hiç taviz vermeden uygulamaya koymuşlardır. Kaynaklar bu fırkayı anlatırken inanç ve ibadetlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını bu konuda inançları uğruna savaştan ve canlarını vermekten geri duymayacaklarını belirtmişlerdir.¹⁶⁴ Bu şekildeki düşünceleri her ne kadar güzel bir düşünce gibi görünse de kendi düşüncelerinin dışında olan Müslümanlar bile olsa onları öldürmekten çekinmemişlerdir. Bir araya geldikleri kişileri inanç yönünden sorguya çekerek kendi istedikleri cevabı alamadıkları şahısları öncelikle kâfir saymışlar daha sonra da onların mallarına dokunmaktan ve canlarını almaktan geri durmamışlardır.¹⁶⁵

Hariciler her ne şekilde olursa olsun kim bir günah işlemişse onun o fiilini sorgulamışlar ve bu konuda yapılan her kötülüğü bir kabul edip, hepsini aynı kategoride değerlendirmişlerdir. Günah ile ilgili ayırım yapmaktan ziyade bu fiilleri işleyenlerin başlarına dünyada ve ahirette nasıl bir ceza geleceği hususlarına ağırlık vermişlerdir. Onların düşüncesinde büyük günah işleyenler kâfir oldukları için bu işlerle meşgul olanları tekfir etmekten de geri durmamışlardır.¹⁶⁶

¹⁶² Muhammed Abdülkerim el-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Beyrut: Daru İbnü Hazm 1975), I/114.

¹⁶³ Talat Koçyiğit, *Hadislerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984), 55.

¹⁶⁴ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, (İstanbul, Tekin Kitabevi, 1998), 119.

¹⁶⁵ Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salim el-Eş'ari, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin, İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Trc: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, (İstanbul, Süleymaniye YEK. 2005), 102-103.

¹⁶⁶ Toşihiko İzutsu, Çev. Selahattin Ayaz, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (İstanbul, Pınar Yayınları, 1984), 57.

Amel’ in imanın ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul eden Hariciler, her türlü günahın içerisinde olanların, imanın rûknünü yerine getirmedikleri için kâfir olacaklarını kabul etmişlerdir. Çünkü iman teslimiyeti ve itaati gerektirir. İman ile küfür arasında ise bulunan herhangi bir kavram yoktur. Mümin olan kimse bu bilinçle hareket etmelidir.¹⁶⁷

Hariciler İslam ekolleri arasında kendi görüşlerine fazlasıyla bağlı olup, fikirlerini başkalarına dikta etmek için her yolu deneyen, dini kuralları uygulama konusunda en hassas davranan ve cesaretiyle gerektiğinde en sevilen şeylerden vazgeçebilecek şekilde hareket edebilen bir mezhepti. Hariciler, nasların zahirine sıkıca sarılarak, mümin kişinin bu sözlerden ayrılmayacağını düşündüler.¹⁶⁸ Özellikle Haricilerin “Hüküm ancak Allah’a aittir” sözü inançla alakalı diğer görüşlerini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Büyük günah işleyen kimsenin kâfir olması düşüncesi de bu hükme bağlanmaktadır. Çünkü büyük günah işleyen bir kimse Allah’ın yasaklamış olduğu bir şeyi yasak görmeyen kimse demektir. Bu yüzden ona karşı çarpışmak bir görevdir. Bu yüzden İslam cemaati dışına atılması düşünülmüştür.¹⁶⁹

Hâricîler nasların asıl amacını anlamaya çalışmamışlardır. İlk akla gelen anlam ile yetinip ondan ayrılmamışlardır. Ayetlerin ve hadislerin manalarına derinlemesine vakıf olamadıklarından taassup hastalığına kapılıp başta güzide sahabe olmak üzere büyük günah işleyen herkesi tekfir etmişlerdir.¹⁷⁰

Hâricîlerin büyük günah işleyen herkesi tekfir ederken öne sürdüğü delillerden biri şu ayettir: “Kim Allah’ın indirdikleriyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”¹⁷¹ Bilakis ayette geçen “men” Yüce Yaraticının indirdiğiyle hükmetmeyenlerin tamamını içine alır. Bundan dolayı ayetin kapsamına tasdik eden fâsık olan kimseler de girer. Aynı şekilde onların kâfir olmasının nedeni, hükmetmeme olarak belirtilmiştir. Allah’ın yasakladığı şeylerle meşgul olan her kimse O’nun indirdiğinin dışındaki şeylerle amel ettiği için iman dairesinden çıkar ve inkârının neticesi olarak da

¹⁶⁷ Gölçük, Toprak, Kelam, 128.

¹⁶⁸ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 72.

¹⁶⁹ W. Montgomery Watt, Çev. Ethem Ruhi Fırlı, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Ankara, Sarkaç Yayınları, 4. Baskı, 2010), 19.

¹⁷⁰ Ahmet Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı: Tekfir Meselesi*, (İstanbul, Marifet Yayınları, 2000), 103.

¹⁷¹ Maide, 5/ 44.

kâfir olur. O halde Yüce Mevla'nın indirdiği ile hükmetmeyen herkes kâfirdir. Fâsık da aynı şekilde Allah'ın indirdiği ile hükmetmemektedir.¹⁷²

Hâricîlerin büyük günah işleyenle ilgili diğer bir delili şu ayettir: “Biz kâfirlerden başkasına ceza mı veriz.”¹⁷³ Cezalandırılacak olan her kişinin kâfir olduğuna bu ayet delildir. Büyük günah işleyen kişi de “Kim kasten birini öldürürse onun yeri ebedi cehennemdir”¹⁷⁴ ayetinden dolayı cezalandırılacaktır. O zaman büyük günah işleyen kişi de kâfirdir.¹⁷⁵

Başka bir ayette “...Oraya (Hacca) gitmeye gücü yeten herkese, Allah için Kâbe'yi ziyaret edip hacetmek farzdır. Kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah, âlemlere muhtaç değildir.”¹⁷⁶ Hac İslam'ın en önemli farzlarından. Sebepli veya sebepsiz terk etmek günahıdır. O bu günah işlendiği için Haricilere göre kişi kâfir olmuştur.¹⁷⁷

Hariciler yine başka bir ayeti delil getirirler: “O gün parlayan, sevinen ve gülen yüzler vardır. Yine o gün birtakım yüzler tozlanmış ve karanlık bürümüştür. İşte bunlar, kâfirler ve günahkârlardır.”¹⁷⁸ Günahkâr kişi, yüzü kararan ve tozlanmış olanlardandır. Bu yüzden Hâricîlere göre bunları kâfir saymak gerekir.¹⁷⁹

Hariciler taassup ve kabile düşünce yapısından dolayı İslam'ın belirlemiş olduğu şahsi sorumluluğu anlayamamış ve günah ile küfrü aynı değerlendirip bunların aralarındaki farkı ayıramamışlardır.¹⁸⁰

Hâricîler küçük veya büyük diye ayırım yapmaksızın bütün günahları büyük günah olarak görmüşlerdir. Hatta kişinin görüşünde hata etmesini bile günah kabul ederler.¹⁸¹

Herhangi bir ayırım yapmadan günahın her türlüünü yapan kimse dinden çıkıp küfre girmiştir. Onun ahirette varacağı yer ise cehennemdir.¹⁸²

¹⁷² Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l Mevâkıf*, (Çev. Ömer Türker, Ed. İbrahim Halil Üçer), (1. Baskı), (İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 636.

¹⁷³ Sebe', 34/ 17.

¹⁷⁴ Nisa, 4/ 93.

¹⁷⁵ Cürcânî, *Şerhu'l Mevâkıf*, 636.

¹⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/ 97.

¹⁷⁷ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 78.

¹⁷⁸ Abese, 80/ 39-42.

¹⁷⁹ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 79.

¹⁸⁰ Fığlalı, “Hâricîler”, 173.

¹⁸¹ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 78.

¹⁸² Ebû'l Muîn en-Neseî, *Bâhru'l-Kelâm*, (Terc. Yusuf Arıkaner), (İstanbul, Endülüs Yayınları, 2019), 118; Sönmez Kutlu, *Selefilîğin Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. (4.Baskı), (Ankara, Otto Yayınları, 2017), 156.

Hariciler şeytanın Allah'a iman ettiğini ve ona karşı olan kulluk vazifesini yerine getirdiğini ancak, Allah'ın Âdem'e secde etmesini emrettiğinde Âdem'e secde etmeyerek Allah'ın emrinin dışına çıktığını ve Yüce Allah tarafından lanete uğradığını, ebedi cehennemde kalacağını belirtmişler, bunu da büyük günah işleyen kişiyi tekfir etmeye delil olarak getirmişlerdir.¹⁸³

1.3.2. Cebriye'de Büyük Günah

Cebriyye'nin kurucusu olan Cehm b.Safvan, (ö.128/745-46) kişilerin hiçbir kudretinin bulunmadığını yapılan işlerin Allah tarafından yaratıldığını, yaptığı işlerin ise mecaz olarak insana dayandırıldığını söylemiştir. Allah insanın yapacağı işleri belirlemiştir. İnsanın gücü sadece yaptığıdır bundan başkasına gücü yetmez. Allah, diğer yaratıklarda fiilleri nasıl yarattıysa insanda da öyle yaratmıştır. İnsan hür değildir, mecburidir. Allah bir kimse için iyi bir fiili takdir ederse o kimse için sevap olmuş olur. Kötü olan bir fiil de takdir edildiğinde o kimse için şer olmuş olur. İnsanda irade ve ihtiyar olmadığı için fiiller Allah tarafından yaratılmakta olup sevap ve günah kazanma durumu da kişinin çabasıyla elde edilemeyecektir. Yani kişinin mümin ve kâfir olarak bulunması Allah'ın elinde olduğuna göre ahirette cennete veya cehenneme konulması da Allah'ın takdiriyle mümkün olacaktır.¹⁸⁴

Büyük günah meselesinde insanın bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Çünkü Allah o günahı yarattığı gibi kuluna da yaptırandır. Allah'ın ezeli sıfatının tecellisiyle insana o fiiller önceden takdir edilmiş kula ait olan istitaat, fiilden sonraya bırakılmıştır. Buna göre fiilin benzer olarak işlenmesi gerekecektir. Bu durum ise muhaldir. Bunun yanında insanı, yapacağı işini, kendi düşüncesi ve seçimiyle yaptığını görmek, onu yalnız başına bir fail konumuna getirmek olur ki bu da uygun olmaz. Çünkü tevhit inancında Allah'tan başka bir yaratıcı kabul edilemez.¹⁸⁵ Bu bilgilere göre Cebriyye inancında kulun hiçbir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Kulun işleyeceği sevap ve günahı iradeye bağlandığından bunları yapması mümkün gözükmemektedir.

Cebriyye'ye göre insanın seçme iradesi ve kudreti yoktur, yaptıklarına mecburdur. İnsan yapmış olduğu dışında başka bir şey yapmaya güç sahibi değildir. Allah, insan

¹⁸³ Mehmet Bulut, “İman ve Mahiyeti”, (İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi, 11, 1998), 41.

¹⁸⁴ Şerafettin Gölcük, *Kelam Tarihi*, (İstanbul, Lord Matbaası, 2012), 57.

¹⁸⁵ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005), 223.

tarafından gerçekleştirilecek fiilleri takdir etmiştir. Allah bitkinin hareketlerini nasıl yaratıyorsa aynı şekilde insanın fiillerini de yaratır.¹⁸⁶ Cebriyye insan ve cansızları birbirinin aynısı olarak kabul eder, aralarında her hangi bir fark görmez.¹⁸⁷ Cebriyye“ye göre insanda istitaat vasfı yoktur.¹⁸⁸ Ehl-i Sünnet’e göre ihtiyari fiiller için istitaat kullarda vardır. Cebriyye bu görüşü kabul etmeyerek kullar Allah’ın yarattıklarına sahne teşkil etmektedir.¹⁸⁹

Cebriyye’ye göre Allah’ın varlığına ve birliğine gölge düşürmemek için, kulun cebir altında olduğunu söylemek gerekir. Ancak bu şekilde Allah’ın birliği doğru bir şekilde ifade edilmiş olur.

Cebriyye ye göre kulun cebir altında olduğunu söylememiz gerekir. Eğer bunu kabul etmezsek, olayların, Allah’ın dışında bir yaratıcısının olduğunu ve yaratıcının da dilediğinde bir şey yapacağını kabul etmiş oluruz. Bu da Allah’a şirk koşmak olur. Bu gibi düşüncelerden uzaklaşmanın yolu ise insanın cebr altında bulunduğunu dile getirmektir.¹⁹⁰ Ehl-i Sünnete göre eğer kulun cebir altında olduğu kabul edilirse, emir ve yasakların anlamı kalmaz, ilahi düzen hükümsüz olur dolayısıyla mükâfat ve ceza söz konusu olmaz.¹⁹¹

1.3.3. Mu’tezile’de Büyük Günah

Mu’tezile, İslam inanç esaslarının akli açıklamalarla anlaşılması ve yorumlanmasını ifade eden kelam ilmi alanında ortaya çıkan bir mezheptir. İnanç esaslarının bütünü üzerinde sistematik bir düşünce yapısı ortaya koyan ilk kelam mezhebi olduğu için kelam ilmini kuran mezhep olarak kabul edilir.¹⁹²

Bu mezhep İslam Dininin temel hükümlerinin sistematik bir şekilde teşekkülü ve diğer akımlar tarafından dine yönelik soruların cevaplandırılması gibi meselelerle

¹⁸⁶ Ahmed Emin, *Fecrü’l İslam*. (Terc. Ahmed Serdaroğlu). (1. Baskı), (Ankara, Kılıç Kitabevi, 1976), 409.

¹⁸⁷ Ömer Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, (İstanbul, Beyan Yayınları, 1998), 39.

¹⁸⁸ Aydın, *Kur’an Işığında Kader ve Özgürlük*, 87.

¹⁸⁹ Nüreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi Usûliddin Tercümesi*, (Terc. Bekir Topaloğlu), (17. Baskı), (İstanbul, MÜİFV Yayınları, 2017), 124.

¹⁹⁰ Ebû Zehra, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 130.

¹⁹¹ Ebû Zehra, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 131.

¹⁹² “Mu’tezile”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları – İSAM Yayınları, 2020), 6/209.

alakadar olmuşlardır. Bu doğrultuda fikirlerine yardımcı olabilecek felsefî ve siyasi meselelerden de etkileşime girmekten çekinmemişlerdir.¹⁹³

Mutezile, İslam Dininin itikat ile ilgili bölümünü ilk defa kurallı bir tarzda düzenleyen mezheptir. Bunlar, inanç sistemini beş esas şeklinde ifade etmişlerdir. Diğer mezheplerden onları ayıran temel ilkeler bu esaslardır.”¹⁹⁴ dir.

“El-menzile beyne’l-menzileteyn” kavramıyla ifade edilen, mekân, derece, konum, itibariyle mevcut olan iki grubun arasında yer alan üçüncü bir oluşum olarak kabul edilen görüştür. Mu‘tezilenin görüşlerinde kabul edilen fık kavramı iman ile küfür arasında bulunan bir konumu ifade eder.¹⁹⁵

Mu‘tezile’ye göre, dinin inançla ilgili olan görüşleri inkâr edilmediği takdirde, büyük günah işleyenlerin imandan çıkmakla birlikte kâfir olmadıklarını, bunların arasında bulunanların fasık konumunda olacaklarını söylerler. Böyle kimselerin yapması gereken tövbe etmeleridir. Eğer, tövbe etmeden ölürlerse kâfir olarak ebediyen cehennemde kalırlar. Fakat bunların oradaki azabı kâfirlerin azabından hafif olur. Küfür konumuna geçip ebediyen cehennemde kalır, ancak azabı kâfirlerinkinden hafif olur.¹⁹⁶ Mu‘tezile’nin bu görüşü, mürtekeb-i kebîreyi mümin konumunda gören Mürcie ile onları kâfir sayan Hâricîler arasında farklı bir görüşü temsil eder.¹⁹⁷

Büyük günah işleyen kimse mümin olarak isimlendirilmez. Çünkü büyük günah işleyen istihfaf, lanet, zem ve ihanete layıktır. Mümin ismi sadece tazim ve övgüye layık olanlar için kullanılır.¹⁹⁸

Mu‘tezile âlimleri ehl-i kıble olan günahkârın, kâfir ve mümin arasında olduğunu kabul etmelerine rağmen, bu durumdaki bir kimseyi gayr-i müslimlerden ayırabilmek için buna Müslüman ismi verilebilir demişlerdir. Ama bu isim ona övülmek için takılmaz. Böyle birine dünyada Müslüman gibi davranılır. Çünkü böyle birinin doğru yolu bulması ve tövbe etmesi beklenir.¹⁹⁹

¹⁹³ Çelebi, “Mu‘teziliyyas Çelebi, “Mu‘tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV Yayınları, 2020), 31: 395.

¹⁹⁴ Kâdî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, I, 30.

¹⁹⁵ İlyas Çelebi, “*Menzile Beyne’l-Menzileteyn*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV Yayınları, 2004), 29: 161.

¹⁹⁶ Kâdî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, I, 34; Nesefî, *Bâhru’l-Kelâm*, 118.

¹⁹⁷ Çelebi, “*Menzile Beyne’l-Menzileteyn*”, 161.

¹⁹⁸ Kâdî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, II, 620.

¹⁹⁹ Ebû Zehra, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 160.

Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kimse kâfir ve mürted değildir. Kâfirlere uygulanan hükümler büyük günah işleyenlere uygulanmaz. Dolayısıyla büyük günah işleyeni kâfir olarak isimlendirmek caiz değildir.²⁰⁰ Günah işleyenin kâfir ve mürted görülmemesinin delili o kimsede imanın rûknü olan tasdik bulunmasıdır.²⁰¹

Büyük günah işleyen kâfir olarak görülmemesinin diğer bir delili de evli eşler arasında yeminleşmenin olduğu ayetlerdir.²⁰² dir. Burada yeminleşme hadisesi karı kocanın karşılıklı gerçekleştirdiği hesaplaşma gibidir. Taraflardan birinin doğru söylemediği ama kendilerini aklama olarak değerlendirilebilecek bu olay küfür olarak değerlendirilseydi, fâsık olma sebebiyle eşlerden birinin İslam'dan çıkması gerekirdi ve nikâh akdi ortadan kalkardı. Böylece liân'a ihtiyaç olmazdı. Çünkü bunun iki yabancı arasında uygulanması meşru değildir. Liân sadece karı koca arasında gerçekleşebilir. Buradan yola çıkarak büyük günah işleyenlerin kâfir olmadıkları söylenebilir.²⁰³

“El-menzile beyne'l-menziileteyn” görüşünü nakli delilleri dikkate alarak değerlendiren Mu'tezile, konunun dini olarak bir karşılığının bulunduğunu ispatlamak amacıyla bu yola başvurmuştur. Genellikle görüşlerini destekleyecek ayet ve hadisleri delil almışlardır.²⁰⁴ Kâdî Abdülcebbâr, Yüce Allah'a ve Peygamberine asi olan dinin belirlediği kurallara riayet etmeyerek bunların dışına çıkanların sonsuz olarak cehennemde bulundurulacaklarını,²⁰⁵ kasıtlı olarak bir müminin canına kıyılmasının da benzer bir karşılığının olacağını,²⁰⁶ doğruluktan ayrılarak yalanla iç içe olanların Allah'ın lanetine uğrayacağını,²⁰⁷ bildiren ayetleri delil olarak gösterir. Bunun yanında hilafete geldiği sırada kendisine itaat etmeyip başkaldıran grupları Hz. Ali'nin isyan eden kişiler olarak değerlendirip kâfir saymaması, ayrıca diğer sahabe ve onun peşinden gelenlerin de aynı görüşü destekleyecek şekilde söz ve davranışları da bu düşüncesine dayandırır.²⁰⁸

Kâdî Abdülcebbâr, “el menzile” görüşünün akılla idrak edilmesinin zor olacağını belirtmiş bunu izah için, hayatta yapılan her iyiliğin karşılığın eşit olmayacağı kimisinin

²⁰⁰ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 636.

²⁰¹ Mustafa Türkgülü, “Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkında Kelâmî Tartışmalar”, (Ankara, Diyanet İlmi Dergi, 36, 2000), 76.

²⁰² Nûr, 24/6-9.

²⁰³ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 638.

²⁰⁴ Cahiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 173.

²⁰⁵ Nisa, 4/ 14.

²⁰⁶ Nisa, 4/ 93.

²⁰⁷ Nur, 24/ 6-7.

²⁰⁸ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 140, 712-714.

sevap yönünden diğerine göre daha üstün olacağı karşılaştırmasıyla izah etmeye çalışmış ve bununla ilgili örneklerle de yer vermiştir.²⁰⁹

Mezhebin vasat bir yol belirleyerek aşırıya kaçan görüş ve davranışlardan uzak kalma düşüncesi Mu‘tezile’nin ortaya çıkışında ve sisteminin belirlenmesinde etkili olmuştur. Hatta bazıları bu mezhebi “el-“Menaziliyye” diye de adlandırmışlardır. Mezhebin kurucusu ve mensubu olduğu bazı âlimler tarafından da o dönemde yazdıklarına dair risale ve kitaplar nisbet edilmiştir.²¹⁰

1.3.4. Mürcie’de Büyük Günah

Mürcie Mezhebi “Kebire” diye bilinen günahın büyüğünü işleyenlerin dünyada ve ahiretteki durumlarının nasıl olacağının sadece Yüce Allah tarafından bilineceğini, bu konuda insanların herhangi bir şekilde fikir beyan etmesinin mümkün olamayacağını dile getiren gruplara ait ortak isimdir. Bu mezhebi küçük düşürmeye çalışan kişiler tarafından iman, amel ve büyük günahlar hakkındaki görüşlerinin çarpıtılarak verildiği tanımlar da yapıldığı görülmektedir.²¹¹

Bu mezhep, Müslümanlar tarafından, mürtekib-i kebirenin iman yönünden akıbetinin ne olacağı hakkındaki tartışmaların yeni dile getirildiği sıralarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca kelimenin kök manasına imtina etmek manasını verenlerin görüşleri dikkate alınırsa, büyük günah içerisinde olanların imanla ilgili durumlarının herhangi bir insan tarafından asla bilinemeyeceği, bu halin Allah’a havale edilmesi gerektiğini ve böyle görüşlerden imtina edilmesi gerektiği söylenilmiştir. Bu izahlar dikkate alındığı takdirde mezhebin menşei sahabe zamanına dayandırılabilir.²¹²

Müslümanlar arasında irca düşüncesinin ilk defa ortaya çıkışı Hz. Osman’ın şehit edilmesinde olmuştur. Vuku bulan bu üzücü olayın akabinde yaşadıkları şehir olan Medine’ye dönenler bu hadiseye katılanlar ile ilgili olarak haklarında hüküm verme konusunda, “Onların durumunu Allah’a irca ediyoruz” demişlerdir.

Bu ifadeye benzer yaklaşımlar Cemel ve Sıffin savaşlarına katılan Müslümanlar içinde söylenmiştir. İrca kavramı zamanla iman ve amel arasındaki münasebet açısından

²⁰⁹ Kâdî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 138.

²¹⁰ Çelebi, “*Menzile Beyne’l-Menzileteyn*”, 162.

²¹¹ Sönmez Kutlu, “*Mürcie*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2006), 18: 41.

²¹² Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 139.

incelenmiştir. Bu yaklaşıma göre irca, ameli imanın ötesine ertelemektir. Yani iman yapılmış olan hiçbir amel ve davranışlarla artmaz ve eksilmez görüşünün oluşması demektir. Bir zaman sonra bu görüşü benimseyen herkese Mürcie ismi verildi.²¹³

Mürcie mensupları birbirleriyle ihtilaf edenler için şöyle derler: “Onlar, Allah’ın varlığına ve birliğine inanıp O’na ortak koşmazlar. Hz. Muhammed’in de O’nun kulu ve elçisi olduğunu kabul ederler. O halde onlar, ne müşriktir, ne de kâfirdir, aksine onlar Müslümandır. Onların durumlarını Allah’a bırakırız. İnsanların gizlediklerini ancak Allah bilir ve onları ona göre hesaba çeker.” Bu metot doğru bir yaklaşımdır. İhtilaflara karışmadan günah içerisinde bulunan kimselerin durumunun Yüce Yaratıcıya bırakılması halidir. Belki de böyle bir durumda olan kimselerin yaptıkları hoş olmayan durumlar neticesindeki kötülükleri Allah’ın lütfuyla iyiliğe çevrilecek ve günahları da affedilecektir.²¹⁴ Büyük günah işleyen kişinin ebedi cehennemde kalacağını öne süren Mu’tezile’ye karşı, böyle kimselerin durumlarının Allah tarafından bilinebileceğini, belki onları rahmetiyle bağışlayacağını belirterek ahiretteki durumları hakkında olumsuz görüş söylemekten çekinenler için Mürcie tabiri kullanılmıştır.²¹⁵

Mürcie günahların büyük veya küçük olması ile ilgili iki fırkaya ayrılmıştır. İlk fırka her günahı büyük kabul etmiştir. İkinci fırka günahı büyük ve küçük olarak ikiye ayırmıştır.²¹⁶

Mürcie âlimlerine göre büyük günah işleyeninin durumu ahiret hayatında belli olacaktır. Büyük günah işleyen ile ilgili son kararı Allah verecektir.²¹⁷ Allah dilerse kötülük işleyen herkesi affeder veya cezalandırır.²¹⁸ Mürcieye günah işleyenlere zararın dokunmayacağını, kâfirlere itaatin fayda vermeyeceği karşılaştırmasıyla yapar.²¹⁹ Mürcie ekolü ehl-i kıblenin büyük günahlardan dolayı fasık, imanları yönünden de mümin olduklarını söyler. Büyük günah mensuplarının dünyadaki ve ahiretteki hallerinin farklı olarak değerlendirileceğini söylerler.²²⁰

²¹³ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 54-55.

²¹⁴ Ebû Zehra, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 150.

²¹⁵ Ebû Zehra, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 152.

²¹⁶ Eş’arî, *Makalâtü’l-İslâmiyyîn*, 212.

²¹⁷ Ferruh Kahraman, “İslam İnancında Günah, Günah Çeşitleri ve Kişiyi Günah İşlemeye Sevk Eden Faktörler”, (İstanbul, Usûl, İslam Araştırmaları, 8, 2007), 152; Ebû Zehra, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 148; Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 139.

²¹⁸ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 148.

²¹⁹ Nesefî, *Bâhru’l-Kelâm*, 118; Ebû Zehra, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 148.

²²⁰ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (Ankara, Kitabiyat Yayınları, 2003), 43.

Mürcie ekolü Hâricî ve Mu'tezilî yaklaşımları kabul etmemiştir. Hakem hadisesini Allah'ın emrine aykırı görmemiş ve kabul etmiş aynı zamanda büyük günah işleyen hakkında ihtiyatlı hareket ederek günah işleyeni mümin görmüştür.²²¹

Mürcie âlimlerinden Bîşr b. Gıyas el-Merisi'ye göre Allah'a karşı asi olunan her şey büyük günahdır.²²² Büyük günah işleyenler cehennemde günahları kadar azap gördükten sonra oradan çıkacaklardır. Büyük günah işleyenlerin ebedi cehennemde kalmaları adalete uygun değildir.²²³

Mürcie ekolü, iman-amel, büyük günah konularında diğer mezheplere muhalefet ederek "Ehl-i kible tekfir olunamaz" ilkesiyle bütünleştirici bir tavır sergilemiştir.²²⁴ Mürcie ekolünün temelini Müslümanlar arasındaki savaflara müdahale etmemek oluşturur.²²⁵

Mürcie ekolü âlimleri bir grubu öldürmek, bir topluluğu günaha, diğerini ise sevaba nispet edecek şekilde haklarında hüküm vermekten kaçınmışlardır. Bununla ilgili taraf belirlemek istememişlerdir.²²⁶

1.3.5. Şia'da Büyük Günah

Destekleyen, yardım eden taraftar gibi manalara gelen şia, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafetin Hz. Ali'ye ve onun evlatlarına verilmesi gerektiğini söyleyen grup için kullanılır.²²⁷

Şia mezhebinde çoğunluğun görüşüne göre İmamı kabul edip ona itaat etmek imanın bir cüzü kabul edilmiştir. Allah tarafından imamlar silsilesi devam eder. Kişinin bunları zorunlu olarak bilmesi gerekir. Bilen ve ikrar eden Müslüman ve mümindir. İkrar etmesine rağmen bilmiyorsa bu kişi Müslüman olsa da mümin değildir.²²⁸

²²¹ Türkgölü, "Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkında Kelâmi Tartışmalar", 78.

²²² Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 140.

²²³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 131.

²²⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 133.

²²⁵ Emin, *Fecrü'l İslam*, 400.

²²⁶ Emin, Ahmed, *Fecrü'l İslam*, 398-399.

²²⁷ Mustafa Öz, "Şia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 39: 111.

²²⁸ Emin, *Fecrü'l İslam*, 388; Mehmet Bağcı, *İslam Mezheplerinde İman ve Büyük Günah Problemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (İstanbul, Marmara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 51.

Şianın Zeydiyye kolu, büyük günah işleyeni Mu'tezile gibi iman ve küfür arasında görür. Büyük günah işleyen fasık da mümin de olabilir.²²⁹ Zeydiyye'ye göre büyük günah işleyen nimet küfrü içerisindeydir.²³⁰ İmam Zeyd'e göre büyük günah işleyen suçu kadar cehennemde azap görür. Sonra günahlarının cezasını çektiikten sonra cennete girer. Kible ehl-i bir kişi ebedi olarak cehennemde bulunmayacaktır.²³¹ Zeydiyye mezhebinden olan Cârudiyye, Butriyye ve Cerîriyye'ye göre büyük günah işleyenler ebedi cehennemliktir.²³²

Şianın İmamiyye kolu ise büyük günah işleyen kişiler için fâsık ifadesini kullansa da onları, Mu'tezile gibi iki menzil arasında kalmak şeklinde görmez. Ebedi cehennem sadece kâfirler için olduğundan büyük günah işleyen ebedi cehennemde kalmaz, cezasını çektiikten sonra kurtulur. Kible ehli olanlar ebedi cehennemde kalmayacaktır. Kâfirler ise ebedi olarak cehennemde kalacaklardır.²³³

İmamiyye ve Zeydiyye, Hz. Ali'ye karşı savaşanları yani Basralıları, Şamlıları ve Hâricîleri ittifakla ebedi cehennemlik olarak görmüşlerdir. Bunlar kâfirlerdir ve ebedi cehennemde kalacaklardır.²³⁴

1.3.6. Ehl-i Sünnette Büyük Günah

Ehl-i Sünnet tamlaması, “sünnet ehli”, “sünnet taraftarları”, “sünnete mensup olanlar” demektir. Sünnet kelimesi ise kelime ve dini terim olarak farklı anlamlar ihtiva eder. Lügatte sünnet; gelenek, yol, yöntem, davranış gibi anlamlara gelir. İstılahta ise farklı sünnet tanımları ilim dalının içeriği dikkate alınarak yapılmıştır. Kelam ilminde sünnet, bid'at kelimesinin zıddı şeklinde kullanılmıştır. Bu husus dikkate alındığında sünnet; “Allah Resulünün fikir ve hareketlerine münasip bulunan yolu, O'nun tavsiye ve sakındırmalarını”, “Hz. Peygamber'in arkadaşlarının kendisinden öğrenip uyguladıkları

²²⁹ Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, 54.

²³⁰ Razi, *Kelama Giriş*, 244.

²³¹ Sevgi Hatipoğlu, *Kur'an'a Göre Büyük ve Küçük Günahların Kelâmî Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 41.

²³² Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l Fırak*, 44.

²³³ Hatipoğlu, *Kur'an'a Göre Büyük ve Küçük Günahların Kelâmî Açısından Değerlendirilmesi*, 42.

²³⁴ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelâmî Problemlere Etkileri*, (İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1992), 271.

yaşantıları ve duruşlarını”²³⁵ anlatmaktadır. Yapılan bu tanımlar doğrultusunda Ehl-i Sünnet, itikat ile ilgili konularda Hz. Peygamber’in ve O’nun izini takip ederek kendilerinden sonraki insanlara Onu en güzel şekilde tanıtmak için çabalayan sahabe ve tabiun’un yolunu izleyenler, demektir.²³⁶

Kimi zaman, sahabe, Müslümanların çoğunluğu ve müçtehit imamların da içinde bulunduğu topluluklardan herhangi birisinin kastedildiği şekilde, “Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat” tamlaması da kullanılmıştır.²³⁷

Farklı görüşler bulunmakla birlikte Ehl-i sünnet denildiğinde çoğunlukla Selefiyye, Eş’ariyye ve Mâtürîdiyye mezhebine mensup olanların kastedildiği de ifade edilmiştir.²³⁸

İtikadi olarak Ehl-i Sünnet’in görüşlerinin oluşmasında ilk ciddi adım İmam Azam Ebu Hanife tarafından atılmıştır. Fıkıh ilmi açısından en önemli kişiler arasında olmasının yanında kelam ilmi açısından da çok önemli görüşleri bulunmaktadır. Tevhit, nübüvvet, ahiret başta olmak üzere birçok kelamî meselede Ehl-i Sünnet’in özünü oluşturan görüşler beyan etmiştir.²³⁹

Ehl-i Sünnet, Eş’ariyye ve Mâtürîdiyye mezheplerinin ortaya çıkmasıyla daha da güçlenmiş IV-V. (X-XI.) ve asırlarca Müslümanların yaşadığı birçok bölgede ana mezhep haline gelmiş ayrıca yetiştirdiği âlimler sınıfıyla da Müslümanların çoğunluğunun kabulünü almıştır. Hz peygamber dönemi ve daha sonra gelen hülefa-i raşidin dönemlerindeki meselelerin iyi bir şekilde öğrenilip aktarılması, o dönemde yaşamış olan kişilere değer verilmesi ve daha sonraki asırlarda gelen Müslüman âlimlere sahip çıkılması da İslam Dünyasındaki değerlerini artırmıştır. Geçmişe ve öz değerlere bağlılık neticesinde halkın tasvibini kazanan Sunni Kelam mezhepleri düşünce hayatında da kendisini geliştirmiş ve onun hâkimiyetiyle diğer mezheplerin zayıflamasına hatta ortadan kalkmasına da sebep olmuşlardır. ²⁴⁰

²³⁵ Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2010), 32.

²³⁶ Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, 33.

²³⁷ Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, 65-67.

²³⁸ Yavuz, “*Ehl-i Sünnet*”, 527.

²³⁹ Fırlı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 60-70.

²⁴⁰ Yavuz, “*Ehl-i Sünnet*”, 528.

Ehli Sünnet âlimleri büyük günah meselesine şu şekilde bakmışlar. Eğer bir Müslüman işlemiş olduğu günahı helal saymıyorsa kâfir olmaz. Böyle bir kimsenin imanı devam eder ve bizde ona gerçek manada mümin demeye devam ederiz. Bir mümin işlemiş olduğu günahı dolaylı fâsık olur.²⁴¹

İmam Azam, Fıkhu'l-Ekber kitabında, Hz. Ali'nin Şam ehlini Kaziyye kitabında “müminler” olarak isimlendirdiğinden bahseder. Hz. Peygamber'in ashabının kendi aralarında savaştığını savaşıyor grupların her ikisinin de selamete ermediğini söyledikten sonra mütecaviz (bağıyye) nedir diye sorar ve kendisi şöyle cevap verir. Kible ehlinin günahlarından bahsedilecekse adam öldürmekten daha büyük bir günah bilmiyorum der ve taraflardan herhangi birisine meyletmenin uygun olmadığını bu şekilde herhangi birisinin doğru yolda olduğunu söylemenin bidat olacağından bahsederek genel kanaatini şöyle izah eder:

“Bil ki; benim görüşüm şudur: Kible ehli mümindir. Onları terk ettikleri herhangi bir farizadan dolayı imandan çıkmış kabul etmem. İmanla birlikte bütün farizaları işleyerek Allah'a itaat eden kimse, bize göre cennet ehlidir. İmanı ve ameli terk eden kimse ise, kâfir ve cehennemliktir. İmanı bulunduğu halde, farizaların bazısını terk eden kimse, günahkâr mümindir. Onun azap görmesi yahut affedilmesi Allah'ın dilemesine bağlıdır. Eğer Allah ona azap ederse, günah işlediğinden dolayı azap eder, günahını mağfiret buyurursa, affeder. Ben Hz. Peygamber'in ashabı arasında bizden önce geçen ihtilaflar için, “Allah en iyisini bilir” diyorum. Kible ehli için senin de bundan başka düşündüğünü zannetmem. Çünkü bu Allah Resulünün ashabının, sünnet ve fikhın hamillerinin meselesidir...”²⁴²

Ehl-i Sünnet göre en büyük günah, Allah'a ortak koşmak ve O'nu inkâr etmektir. Bunların dışında tövbe etmeden büyük veya küçük günah işleyip mümin olarak ölen bir kimsenin durumu, Allah'ın takdirine kalmıştır. O dilerse hiçbir şekilde ona ceza vermez ve onu bağışlar dilerse onu cezaya çarptırır ve cehenneme atar. Bir kimsenin herhangi bir iş yaptığında gözeteceği en önemli husus yaptığı işi Allah rızası için yapmasıdır. Eğer bu

²⁴¹ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 65.

²⁴² Ebu Hanife, el-Fıkhu'l-Ekber: İmamı Azam'ın Beş Eseri, çev. Mustafa Öz, (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İFAV, 1992), 61-63.

gözetilmeden yapılırsa ameline gösteriş karışır. O da yapmış olduğu amelden elde edeceği kazancın yok olması anlamına gelir. Yapmış olduğu ameli üstün görmek anlamına gelen Ucub'da aynı şekilde amellerin zayi olmasına sebep olur.²⁴³

1.3.6.1. Eş'arilikte Büyük Günah

Eş'arî âlimleri ehl-i kıbleyi, büyük günah işlemelerinden dolayı küfürle itham etmezler. Ehl-i kible olanlardan Allah'ın yasakladığı çirkin işleri yapanları günahlarından dolayı Hâricîlerin tekfir ettiği gibi tekfir edilmez. Bu yüzden kişi işlediği günahtan dolayı değil, günahı helal görürse o zaman kâfir olur.²⁴⁴ Eş'arî âlimlere göre büyük günahlardan hırsızlık, zina, içki gibi ameller küfre neden olan itikadî günahlardan değildir.²⁴⁵

Eş'arî mezhebine mensup olan âlimler müminin işlediği günahlardan dolayı cezasını çekeceğini söylemişlerdir. Allah günah işleyen kişileri adaletiyle cezalandırabilir veya işlediği günahlar kadar affedebilir demişlerdir. Eş'arîler günah işleyen kişilere şefaatin bulunduğunu söyler ve Peygamberin bunlara şefaet edeceğini belirtir.²⁴⁶ Büyük günah işleyen bir mümin tövbe etmeden vefat ederse günahlarının cezasını cehennemde çekerek ardından cennete girecektir.²⁴⁷ Eş'arî âlimleri kişinin iman ettiğinden dolayı hiçbir cezaya maruz kalmadan cennete gideceği görüşünü kabul etmemişlerdir. Allah ahiret hayatında kullarına karşı mutlak adaletle hükmedecektir. Her yapılan fiilin bir karşılığı bulunmaktadır. Her insan Yüce Allah'ın adalet sıfatı gereğince zerre kadar bile olsa yaptığı hayır veya şer tüm amellerinin karşılığını mutlaka görecektir.²⁴⁸

Eş'arî imanı söz ve amel olarak tarif etmekle birlikte imanda en önemli rüknün tasdik etmek yani doğrulamak olduğunu kabul eder. Dil ile ikrar, ibadet ve uygulamaya gelince bunlar imanın furuudur, imanın ilkelerinden değildir.²⁴⁹

Eş'arî, kişinin fiskından dolayı imandan çıkacağı görüşünü reddeder. Eş'ari'ye göre fasık olan kimse imanından dolayı mümindir, büyük günah işlemesinden ve

²⁴³ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*: İmamı Azam'ın Beş Eseri, 25-40.

²⁴⁴ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, nşr. Fevkiyye Hüseyin, (Kahire, Daru'l-Ensar, 1397/1977), 229; Ebü Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 204.

²⁴⁵ el-Eş'arî, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, 230.

²⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 97; Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 75; Mehmet Keskin, "Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı", (2007, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9), 103.

²⁴⁷ Yavuz, "Eş'ariyye", 452.

²⁴⁸ Zilzal, 99/7-8.

²⁴⁹ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'-zeyğ ve'l-bida'*, nşr. Hammûde Zeki Gurâbe, (Kâhire, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 1975), 123.

fiskından dolayı ise fasıktır. Çünkü dil bilimciler, kendisinde küfür olanı kâfir, öldüren kişiyi katil, kendisinde fık olanı fasık, kendisinde tasdik olanı ise musaddık olarak nitelendirmişlerdir.²⁵⁰

Eş'arî, fasık için ne kâfir ne de mümin olamaz der. Çünkü fâsık, tevhidiyle fiskından önce mümin olduğundan tevhidinden sonra da günah işlemesi ondan iman ismini gidermez,²⁵¹ demektedir.

Eş'arî kelâmında kulun gücünün etki alanını belirleme ve kulun fiile katkısını ortaya koyma açısından kesb görüşünün önemli bir yeri vardır.²⁵² Eş'arî'ye göre kul fiillerini gerçekleştirecek güce ve kudrete sahiptir. İnsan kendisini gözlemlediğinde isteğe bağlı ve bilinçli fiilleri ile istek dışı titreme hareketi arasındaki durumu mecburi görür. Bu durum, talep edilerek yapılan işlerin, kulun kudreti sonucu meydana geldiğidir. Bu sebepten Eş'arî “kesbe bağlı olan fiil, yaratılmış kudretin etkisiyle meydana gelir ve meydana gelen kudretle ortaya konulur” demiştir.²⁵³

Eş'arîler iradeyi Allah'ın sıfatı kabul ederek incelemişler, insanın iradesine de kesb adını vermişlerdir. Eş'arîlere göre kesb Allah'ın takdiri ve insanın iradesi arasında bir uygunluktur.²⁵⁴ Kul fiili irade edip yöneldiğinde Allah'ın iradesi fiile yaratma şeklinde taalluk etmekte ve kula hadis kudreti vermektedir. Fiil hadis kudretle kulun kesbi olarak tamamlanmaktadır.²⁵⁵ Bundan dolayı kesb yaratma açısından Allah'a, eylem açısından insana aittir.²⁵⁶

Allah'ın dilemesi neticesinde yeryüzünde hayır ve şer olarak bulunan her şey meydana gelir.²⁵⁷ İnsanın fiillerini Allah'ın yarattığı ve takdir ettiği ile ilgili Eş'arîler ittifak etmişlerdir. Kullar kendileri yaratılmışlardır, kulların bir şeyi yaratmaya kudreti yoktur.²⁵⁸ İnsanın kendi fiilleri üstündeki etkisi hususunda ise farklı görüş belirtmişlerdir. Eş'arîye göre kulun fiilini yaratan Allah'tır, fiilin oluşmasında kulun hadis kudretinin

²⁵⁰ Eş'arî, *Kitâbu'l-Lüma'*, 123-124; Keskin, “Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, 102.

²⁵¹ Eş'arî, *Kitâbu'l-Lüma'*, 124.

²⁵² Ekrem Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi”, (2018, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi, 2), 43.

²⁵³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 93; Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi”, 42.

²⁵⁴ Mehmet Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtûridî*, (1. Baskı), (Ankara, TDV Yayınları, 2006), 23.

²⁵⁵ Uysal, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi”, 43.

²⁵⁶ Cürcânî Seyyid Şerif, *Şerhu'l Mevâkıf*, 244.

²⁵⁷ Eş'arî, *Kitâbu'l-Lüma'*, 124.

²⁵⁸ Eş'arî, *el-İbane*, 220-221; Yavuz, “Eş'arîyye”, 451.

tesiri yoktur. Kul, Allah'ın yarattığı fiilinde kendisinde bulunan hadis kudretten dolayı sorumlu olur.²⁵⁹ Eş'arî'ye göre kul çalışarak bir şey elde edebilir ama bir şeyi yoktan var edemez.²⁶⁰

Eş'arîler, kulların fiilleriyle ilgili Allah'ın iradesiyle birlikte insanın da iradesi olduğunu söylemekten çekinmişlerdir. Bundan dolayı açık bir şekilde bağımsız bir iradeyle insan fiillerini yapabilir, diyemezler. Bu görüş Eş'arîler ve Cebiyenin görüşlerinin ortası sayılabilecek bir durumdur.²⁶¹ Eş'arî irade konusunda kulun fiillerinde tam manasıyla özgür olduğunu belirtmekten çekinmesinin nedenini, bu şekildeki düşüncenin birden fazla yaratıcı olacağı düşüncesine sürükleyeceği korkusundandır. Böyle bir şey muhal olacağı için kesin bir şekilde bu düşüncüyü söylemekten çekinirler.²⁶² Eş'arî "kul, muhtariyeti içinde muzdardır" görüşündedir. Çünkü kulun mutlak anlamda bir tesiri yoktur.²⁶³

1.3.6.2. Maturidilikte Büyük Günah

Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî, kendine has düşünme yöntemiyle, haksız saldırılarla karşı karşıya kalmak pahasına, insanın faydasına yönelik tavır almış, insanın yararını merkeze almıştır. İmam Mâtûrîdî'nin büyük günah sorununa karşı çözüm getirdiği yaklaşımda da insanın merkeze alındığı görülmektedir.²⁶⁴

Mâtûrîdî'ye göre İslam âlimleri günah işleyenin dini durumu ve günahların dindeki konumunun tespiti ile ilgili çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Müslümanlardan bir grup küçük, büyük bütün günahları aynı kabul ederek bütün günahların insanı imandan çıkardığı şeklinde görüş belirtmişler ve bunları ayetlerle delilenirmişlerdir."²⁶⁵ Bunlara göre bütün günahlar isyan kavramını gerçekleştirme hususunda aynıdır. Buna bağlı olarak cehennemde ebedi kalma hususunda da aynı olması gerekir.²⁶⁶

²⁵⁹ Cürcânî Seyyid Şerif, *Şerhu'l Mevâkıf*, 244; Yavuz, "Eş'arîyye", 451.

²⁶⁰ Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 206.

²⁶¹ Ekrem Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Ef'âl-i İbâd", (2018, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi, 2), 58.

²⁶² Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Ef'âl-i İbâd", 59.

²⁶³ Uysal, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi", 43.

²⁶⁴ Metin Avcı, "Büyük Günah Sahibinin Tekfir Edilmesi Sorunu İle İlgili İmam Mâtûrîdî'nin Eleştirileri", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu, Hanîfilik-Mâtûrîdilik*, 2, (Kastamonu, K. İ F. Yayınları, 2017), 329-330.

²⁶⁵ Ahzab, 33/36; Nisâ, 4/14.

²⁶⁶ Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 617.

Bazı âlimler, günahları iki kısma ayırmıştır. Birinci kısmı küçük günahlar olarak isimlendirmiş ve büyük günahlardan uzak durulduğunda küçük günahların bağışlanacağı, cezasını çekmek veya bazı farklı yollarla affedileceğini söylemişlerdir. İkinci kısmı ise büyük günahlar olarak isimlendirmişlerdir. Büyük günahlar konusunda ilk grupla aynı görüştedirler. Mâtürîdî, âlimlerin küçük günahlar ile ilgili görüşlerini kabul etmiş ve büyük günahların kişiyi imandan çıkarmayacağını belirtmiştir. Mâtürîdî'ye göre iman devam ettiği sürece kişi ebedi cehennemde kalmayacaktır. Büyük günah işleyenlerin ebedi cehennemlik olduklarını söyleyenlerin görüşü Mâtürîdî'ye göre yanlıştır.

Ebü Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre hangi düzeyde olursa olsun hiçbir günah kişiyi imandan, dinden çıkarmaz. Ancak bu günahların cezasız kalacağı ve bağışlanacağı manasına da gelmez.²⁶⁷

Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre şirk (ortak) koşmak dışındaki büyük günahlardan birini işleyen kişi, bu durumdayken bile psikolojik olarak kabul olunmuş bir fiil içindedir. Çünkü O, Allah'ın azabının korkusunu, Allah'ın gazabıyla karşılaşma endişesini hisseder, ayrıca Allah'ın rahmetini ümit etme, lütfunu isteme duygusu içindedir. Bu hisler hayır niteliği taşır ve işlediği kötülöklere üstün gelecek niteliktedir.²⁶⁸

İmam Mâtürîdî, Hâricî fırkalardan bazılarının küçük günah işlemenin bile kişiyi küfre götürdüğü yönündeki iddialarını eleştirirken, bu iddiaların Rahim, Kerim, Gafur ve Âfüv olan Allah'ın bu özelliklerini iptal etme ve Allah'ı insanlara karşı kötü huylu, katı kalpli bir düşman gibi kabul etmek anlamına geldiğini söyler.²⁶⁹

Büyük veya küçük günah işleyen kişi işlediği günahları hafife almadığı ve helak sebebi görmediği sürece küfre girmez. Nitekim Yüce Allah kitabında kullarına hitap ederken inanç sahibi kişiler olarak hitap ediyor. Bu doğrultuda günah işleyenlerin tövbe ettikleri ve işledikleri günahlarda ısrar etmedikleri sürece affedilecekleri açıklanmıştır.²⁷⁰

Mâtürîdî, küfür kelimesinin içeriğindeki manalardan birisinin de “bir şeyi örtme” olduğunu söylemektedir. Büyük günaha maruz kalan kişi ise Allah'ın kendisine vermiş

²⁶⁷ Hanifi Özcan “Mâtürîdî'ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkisi”, (Diyanet İlmi Dergi, 29 (3), 1993), 95.

²⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 646; Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 196.

²⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 626-627; Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 197.

²⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 63; Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV Yayınları, 2003), 28: 173.

olduğu nimetlerinden hiçbirinin hakkını inkâr etmemekte ve O'nun nimetlerinden hiçbirini gizlememektedir. Bu yüzden böyle birinin kâfir olması mümkün değildir.²⁷¹

Mâtürîdî günah ile ilgili ayetleri incelerken bu konuda Mu'tezile ve diğer fırkaların görüşlerini delil getirerek çürütmeye çalışmıştır. Mâtürîdî'ye göre bu konuyla ilgili olan ayette,²⁷² Mu'tezile'ye dönük eleştiriye dikkat çekilmektedir. Allah adam öldürme olayından bahsetmiş ve inkâr etmeyi ondan çok daha büyük günah seviyesinde tutmuştur. Eğer adam öldürmek ve inkâr etmek cehennemde sürekli kalmayı gerektirseydi iki fiilde eşit olurdu demiş ve yeryüzünde kulların işleyebileceği en büyük günahlardan biri olan adam öldürmenin bile inkârdan daha büyük olmadığını haber vermiştir. O halde büyük günah işlemenin inkâr etmek gibi sürekli cehennemlik olmayı gerektirmediği anlaşılmaktadır.²⁷³

Mâtürîdî'ye göre “Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış birbirinden ayrılmıştır. Tağutu reddedip Allah’a inanan kimse kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Allah her şeyi işiten ve her şeyi bilendir.”²⁷⁴ ayetin bu kısmında Mu'tezile'nin açıkladığı görüşün çelişkili olduğu görülmektedir. Allah’a iman eden kimsenin sağlam bir kulpa tutunduğunu ayet bildirmekte, Mu'tezile ise büyük günah işleyen müminin ebedi cehennemlik olduğunu ileri sürmektedir. O halde, Mu'tezile'nin yaklaşımına göre daha zayıf kulp bundan başka nasıl olabilir? İsmi geçen kişi mümin olmasına rağmen nasıl Allah'ın söz vermiş olduğu ödülünden mahrum olabilir. Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.²⁷⁵

Mâtürîdî'ye göre “Yardımları açık verirsiniz güzel bir şey ama onları gizlice fakirlere ulaştırırsanız sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur. Allah yaptığımız her şeyden haberdardır.”²⁷⁶ Ayetinde, yapılan yardımların kişinin günahlarının affedilmesine vesile olacağı anlatılmaktadır ve Mu'tezile'nin görüşünün açıkça çelişkili olduğunu göstermektedir. Çünkü Mu'tezile tövbe etmeksizin günahların bağışlanmayacağını ve küçük günahlardan dolayı da azabın olmayacağını iddia etmektedir. Eğer ayette geçen “seyyiat” kelimesi işlenen büyük

²⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 638.

²⁷² Bakara, 2/217.

²⁷³ Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an Tercümesi*, (Çev. Bekir Topaloğlu-Kemal Sandıkçı, Ed. Yusuf Şevki Yavuz), (1. Baskı), (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015), II, 29.

²⁷⁴ Bakara, 2/256.

²⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an Tercümesi*, II, 186.

²⁷⁶ Bakara, 2/271.

günahlar içinse Mu'tezile'nin tövbe etmeden günahların bağışlanmayacağı görüşünü boşa çıkarır. Mu'tezile'nin küçük günahların zaten affedileceğine dair görüşlerinin doğru olmadığı ortaya çıkar, zira ayette geçen günahların sadaka vesilesiyle silineceği Allah tarafından va'd olunmuştur.²⁷⁷

Mâtürîdî'ye göre "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"²⁷⁸ İslam âlimleri bu ayetten yola çıkarak Allah'ın kulun tövbe etmesi durumunda bütün günahlarının bağışlanacağı noktasında ittifak etmişlerdir. Buna şirk ve diğer günahlarda dâhildir. Delilleri ise "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır" ayetidir. Burada şirk dışındaki günahları terk etmeyenler için affedilmeyi arzu etmenin mümkün olabileceğine işaret edilmektedir. Allah müminleri şirk dışındaki günahların bağışlanmasına yönlendirmiştir. Eğer aklen affedilme caiz olmasaydı buna bizi yönlendirmemesi gerekirdi. Ama Allah arzu ettirdiğinden dolayı şirk dışındaki günahlar için affedilmenin aklen caiz olduğunu gösterir.²⁷⁹

1.3.6.3. Selefiyye'de Büyük Günah

İlk selef fikrini öne sürenlerden sonra gelen Ahmed b. Hanbel'i takip edenler Hanbeli mezhebine mensuptular. Bunlar tüm görüşlerinin, Selefiyye inancına uymayan görüşlere karşı mücadele eden, bu inancı canlandıran Ahmed b. Hanbel'e ait olduğunu ileri sürerler.²⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, itikadi bir mezhep olan Selefiyye'nin ilk imamı kabul edilmektedir.²⁸¹

Selefiyye inancı ikinci olarak hicri yedinci asırda canlanmıştır. Selef âlimleri insanları bu görüşü benimsemeye davet etmiştir.²⁸² Selefilik günümüzdeki sistematik hale gelmesinde ve bir ekol halini almasında İbn Teymiye'nin etkisi büyüktür. İbn Teymiyye ile birlikte müteahhirûn dönemi başlamıştır.²⁸³

²⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an Tercümesi*, II, 20.

²⁷⁸ Nisâ, 4/48.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an Tercümesi*, III, 229-230.

²⁸⁰ Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 232.

²⁸¹ İşcan, *Selefilik: İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, 119-120.

²⁸² Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 232.

²⁸³ Özervarlı, "Selefiyye", 400.

Bu fırka akla gereği kadar yer vermeyip Kur'an ve sünnette belirtilen esasları olduğu gibi alırlar. Müteşabih ayetleri yorumlamaktan kaçınırlar ve nasları olduğu şekliyle alırlar. Allah'ın sıfatları vb. gibi itikatla ilgili meselelerde ayrıntıya girmezler.²⁸⁴

Selefiyye imanı kalp ile tasdik etmek, dil ile ikrar etmek ve azalar ile amel etmek şeklinde tanımlamıştır.²⁸⁵ Selefiyye'ye göre iman, salih ameller ile artabilir veya günahlar ile azalabilir.²⁸⁶ Amelleri imana dâhil ettiklerinden dolayı imanda artma ve eksilmeyi kabul etmişlerdir.

Selef, kulların fiillerinin, iyi olsun veya kötü olsun hepsini Allah'ın yarattığını ve bunun kişilerin fitratına uygun biçimde gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Kullar gerçek fail ve işi yapanlardır. Kul fiillerini kesp eder.²⁸⁷

Selefilere naklin dışında hiçbir şeye değer vermezler. Akıl sadece bunun içerisinde. İbn Teymiyye'ye göre metinleri oldukları gibi bırakmak, en güvenceli yoldur. Ona göre bu selefin yoludur. Buna göre kelimeler, harfî ve zahiri manalarından anlaşılacaktır.²⁸⁸

Selefiyye'ye göre büyük günah işleyen kişi dinden çıkmaz. Ehl-i kiblede biri günahı helal kabul etmediği sürece günahından dolayı tekfir edilmez, ama mümin kişiye işlediği günahı zarar vermez de demeyiz.²⁸⁹

²⁸⁴ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 70.

²⁸⁵ Cürçânî, *Şerhu'l Mevâkıf*, 614; Ali Sami en-Neşşâr-Amman Cem'i et-Tâlibî, *Akâ'idü's Selef*, (İskenderiyye, 1971), 112; Muhammed b. Abdurrahman Kasım el-Aşimî el-Necdi, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, (Çev. M. Sait Şimşek-Ahmet Önkâl-Hakkı Sezer), (İstanbul, Tevhid Yayınları, 1988), III, 138.

²⁸⁶ Neşşâr-et-Tâlibî, *Akâ'idü's Selef*, 112; el-Necdi-Abdurrahman, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, III, 138; Fahrreddin Râzî, *Kelâm'a Giriş*. (Çev. Hüseyin Atay), (Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 244.

²⁸⁷ Neşşâr-et-Tâlibî, *Akâ'idü's Selef*, 112; İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye ve Şerhi*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), (6. Baskı), (İstanbul, Guraba Yayınları, 2018), 526; el-Necdi-Abdurrahman, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, III, 138; Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 129.

²⁸⁸ Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadî ve Fıkî Mezhepler Tarihi*, 234.

²⁸⁹ İbn-i Ebi'l-İzz el-Hanefî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye ve Şerhi*, 361; el-Necdi-Abdurrahman, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, III, 138.

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI’NIN HAK DİNİ KUR’AN DİLİ ESERİNDE BÜYÜK GÜNAH KAVRAMI

2.1. Elmalılı’nın İman-Amel Kavramına Yaklaşımı

2.1.1. İmanın Anlam Alanı

İman kelimesi türevleriyle birlikte değerlendirildiğinde inanmak, güven hissi içerisinde kabul etmek, kesin karar vermek, sağlamlaştırmak gibi manalara gelmektedir.²⁹⁰

Kök itibariyle (e-m-n)’den türemiş olan iman kelimesi if’al vezninde müteaddi olarak kullanılmasıyla “emin kılma, güven vermek” gibi manasıyla müminin başka birisini yalanlamaktan emin kılması manasına gelir. Sayruret halindeki kullanımında ise “emin olmak” manasını ifade eder ki inanan kişi yalanlanmış olmaktan emin olan manasına gelir.”²⁹¹

Kur’an’da İman kelimesinin sekiz yüzden fazla yerde bulunduğu görülmektedir. Özülle ve sözülle doğru olmak, her türlü şüpheden arınmış olarak bilmek ²⁹² ve huzur içerisinde olmak, güven duymak ²⁹³ anlamına gelen sözcüklerin türevleri de inanan kimseleri ve iman etmeyi belirtmek için kullanılmaktadır. İbnü’l-Cevzi Kur’an’da imanın, tevhit, dilin ikrarı, namaz ve Peygamberin getirdiklerini onaylama ve tasdik gibi beş manaya geldiğini ifade eder ve onu “, dil ile ikrar kalp ile tasdik ve organlarla amel” şeklinde tanımlar.²⁹⁴

²⁹⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 22: 212.

²⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIII/21.

²⁹² Bakara, 2/4; Maide, 5/50.

²⁹³ Bakara, 2/260; Ra’d, 13/28.

²⁹⁴ Sinanoğlu, “İman”, 212.

Bir başka açıdan İman kavramı, onaylamak, tasdik etmek, doğru kabul etmek, doğrulamak, onamak, anlamlarına gelmektedir. Bu doğrultuda “tasdik”, bir hükmü, bir haberi, kesin bir şekilde kabul etmek, elde edilen haberin doğru ve haber sahibinin de yalan konuşmadığından emin olunması demektir. İman kelimesinin ifade ettiği sözlük manası özetlendiğinde “kalpte huzur ve emniyet, kişinin içinden geldiği gibi samimi sevgiyle itirafta bulunması, güven duygusuyla dolu olan kalp, doğal bir sevgi, sahibini her türlü kötülükten emin kılmak” gibi manalar kastedilir.”²⁹⁵

Farklı anlamlarda iman kavramının kullanıldığını da görmekteyiz. İslamiyet’i kabul etme anında söylenilmesi, bir kimsenin herhangi bir şeyi, ip veya bunlar gibi şeylerle bağladığı zaman, yeniden ve gönül huzuru ile kabul etme ve boyun eğme manasında çeşitli edatlarla birlikte kullanılmıştır.²⁹⁶

Diğer taraftan iman kavramı, can-ı gönülden gelen duygularla arkadaşlık bağının kurulması ve bunun sonucu olarak sırdaşlık, her zaman tereddütsüz bir şekilde güven ve emniyet içinde olma durumu, samimiyet neticesinde gönülden bağlanma manalarına gelir. Böyle bir durum kendisine güvendiğimiz en yakınlımızla aramızda bulunan samimi ilişkilere benzemektedir.²⁹⁷

İman bazen Hz. Muhammed’in (sav) getirdiği şeriat için kullanılır.”²⁹⁸ Ayet-i Kerime’de iman edenlerin kimler olduğu belirtilmiş, bunların hayırlı işlerle meşguliyetlerinin sonucu olarak korku ve üzüntüden emin olacaklarının müjdesi verilmiştir. Başka bir ayette ise,”²⁹⁹ Yüce Allah’ın dinine bağlılığını samimi bir şekilde dil ile ikrar edenlerin mümin sıfatına sahip kişiler olduğu ve o kimselerin imanlarına asla şirk karıştırmadıkları belirtilmiştir. İman kelimesinin bazen “medh” olarak kullanıldığını, bununla da kişinin nefsinin hak ve hakikat namına ne varsa onların doğruluğunu onaylaması ve ona göre yaşamına yön çizmesi, manaları kastedilmiş olabilir.³⁰⁰

²⁹⁵ Latif Solmaz, *Ebu Mansur Muhammed Mâtürîdî’de Günah Meselesi*, (Konya, SÜSBE Doktora Tezi, 2002), 87.

²⁹⁶ Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzabâdî (v. 817/1415), *el-Kâmûsu’l-Muhîr* (thk. Mektebu’t-tahkiki’t-turâsî fi müesseseti’r-risâle), (Beyrût, Müessesetü’r Risâle 2005), 199; İbn-i Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 21.

²⁹⁷ Hanefî Özcan, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 22: 216.

²⁹⁸ Maide, 5/69.

²⁹⁹ Yusuf, 12/106.

³⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 320.

İstilahî olarak İman kelimesi genellikle; “Hz. Peygamber’in Cebrail vasıtasıyla Allah’tan getirdiği mesajlara tereddütsüz bir şekilde inanmak ve onları tasdik etmek” diye tanımlanır ve böyle kimselere de mümin denir. İnancı doğrultusunda samimi bir inançla yaşayanlar da “müslim” olarak ifade edilir. Bu kelimenin çoğulu da “Müslüman” dır. ³⁰¹

“İman kavramı, dinin temel ilkeleri olarak bilinen Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiğinde şüphe olmayan haberlerin hepsine hiçbir şekilde şüpheye yer vermeyecek tarzda inanmaktır. “İman, gönülden kabul etmek demektir. Vücudumuzun bütün organlarıyla onun ruhunun yaşanması, tasdik makamı olan kalbin ikrar yeri olan dille söylenmesi ve bütün uzuvlarla uygulama alanına konulmasıdır. Bu şekilde cereyan etmiş olan iman, küfrün kişiden uzaklaşmasını sağlar.”³⁰² “İman, kişinin, bir şeye her türlü şüpheli şeylerden uzak olarak inanmasıdır.”³⁰³

Amentü esaslarından başlayıp, İslam, ihsan vb. kavramların Hz. Peygamber’e sorulmasıyla verilmiş cevaplardan bahseden Cibril hadiste de İman kelimesinin izahını görmekteyiz”³⁰⁴

“Mâturîdiyye’ye mensup olan çoğu âlim “İman, tasdik ve ikrardan ibarettir.” demişlerdir. Cehm bin Safvan ile Kaderiyye’den Hüseyin es-Salihî de “İman bilmekten ibarettir” demişlerdir. Kerramiyye’ye göre ise “iman yalnız ikrardan ibarettir”. Hadis âlimleri ise, “İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve uzuvlarla amel etmekten ibarettir.” dediler. Muhakkik âlimler “İman kalp ile tasdiktir. Dil ile ikrar, sadece dünyada Müslüman ahlakının yürütülmesi için şarttır.” Bu hükmü Ebû Hanife “el-Alim ve’l-Mütallim” adlı kitabında zikretmiştir. İmam Eşarî’den gelen bilgiler de bu görüşe sahip olduğunu göstermektedir.”³⁰⁵

Kelam âlimleri imanının nerede olduğu ile ilgili olarak genelde aynı görüşü benimsemişler ve İmanın kalpte gerçekleştiğini söylemişlerdir. Elmalılı da, imanının yeri kalptir demiştir. Kişiyi cennete götürecekt en önemli uzvun kalp olduğunu ve kalbin diğer uzuvlardan ayrı olarak özel bir yerinin olduğunu belirtir. Kalbin Allah’ın istekleri doğrultusunda kullanılması halinde kişiye ahirette mutluluk getireceğini belirtmiştir.

³⁰¹ Sinanoğlu, “İman”, 212.

³⁰² İbrahim Ağâh Çubukçu, *Gazzali ve Kelâm Felsefesi*, (Ankara, AÜİF Yayınları, 1970), 88/36.

³⁰³ Ferit Aydın, *İslamda İnanç Sistemi*, (İstanbul, Kahraman Yayınları, 1995), 73.

³⁰⁴ Buhari, İman, 37; Müslim, İman, 5.

³⁰⁵ Nureddin es-Sabunî, *el-Bidaye fî Usulî’ d-Din*, (İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 90-91.

Ayrıca kalbin cennete açık, cehenneme kapalı olduğunu belirtir ve bu şekilde hareket edenlerin hiçbir şekilde şeytana uymayacaklarını ve Allah'a gönülden bağlanarak ona karşı vazifesini en iyi şekilde yapacağını söyler. İnsanın vicdanının sesiyle hareket etmesini çünkü itikat ve imanın kalpteki yansımasıyla samimi olarak şehadetin gerçekleşeceğini belirtir. Kişinin kalbi inancı olmadan sadece diliyle inandım demesinin inanma olmayacağını, gönülden gelecek şekilde samimiyetle inandım demeli daha sonra da hal ve hareketleriyle bunu desteklemelidir.³⁰⁶

Elmalılı, kişinin dosdoğru bir şekilde hareket ederek, yalandan sakınılması gerektiğini, bunun da imanın bir tezahürü olduğunu belirtir. Yine insanın her durumda Allah'a yönelmesi gerektiğini kendi nefesine kapılmadan dosdoğru bir şekilde yaşaması gerektiğini söyler. Kişinin her çalışmasında mutlak güç sahibi Allah'tan yardım dilemesi gerektiğini belirtir ve bu şekildeki bir düşüncenin kişinin imanından kaynaklandığını belirtir.³⁰⁷

Bir kimsenin Allah'tan başka hiç kimseye dayanıp güvenmemesi gerektiğini belirterek bu şekilde inanmayıp nefesine veya yaratılmış diğer insanlara güvenmenin tehlikeli olduğundan bahseder. Herhangi bir dayanağı olmadan ayakta duramayan insanın nefesine uymasını da garipsir.³⁰⁸

Elmalılı, dünyada hangi şeye dayanılırsa dayanılsın hiçbirinin sağlam olamayacağını çünkü dayanılan şeylerin fani ve ölümlü olduğunu söyler. Bu yüzden itimat sadece Allah'a olmalıdır ki "kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır"³⁰⁹ fermanının gereği yerine getirilmiş olsun. Bu şekilde hareket edenler Allah yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen dosdoğru ve samimi kişilerdir. Allah'ı bilmeyen ve nefesine hâkim olanlar ise, bu yüce duyguları anlayamazlar.³¹⁰

Elmalı'ya göre, güven duygusu insanda mutlaka olmalıdır. Hem güvenmeli ve hem de güvenilir bir kimse olmaya çalışmalıdır, der.³¹¹

Elmalılı, Yüce Allah'ın insana iman etmeyi, doğuştan fitri olarak verdiğini söyler. İnsanın da imanının gereğini yapmasını hatırladıktan sonra iman etmeyenlerin fitrata

³⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6, 34.

³⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 402.

³⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 402.

³⁰⁹ Bakara, 2/256.

³¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 402.

³¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 402.

uygun yaşamadıklarını ve bunun da kendileri için iyi bir durum olmadığını belirtir.³¹² Elmalılı, imanın, özünde küfre oranla bir fazlalık bulunduğunu bununda kişiye huzur kattığını kâfirin ise bunlardan mahrum kaldığını hatırlatır.³¹³

Tabiatı itibariyle imanda bir güç bulunduğunu söyleyen Elmalılı inanç sahiplerinin farklı zamanlarda ve değişik durumlarda imanın bu özelliğinden yaralandıklarını söyler. Bela ve musibet zamanında kişinin imanındaki kuvvet ölçüsünde bunlarla baş edebileceklerini belirtir.³¹⁴

2.1.2. Amel'in Anlam Alanı

Yaratılmış olanların bir amaç doğrultusunda yapmış oldukları işlere amel denir. Sözlükte “çalışma iş, fiil çaba” gibi anlamlara gelir.³¹⁵

Öte yandan dini terim olarak aml sözcüğü “bir şeyi emretmek, herhangi bir tavsiyede bulunmak ya da Allah’ın nehy ettiği hususlara mesele teşkil eden, bittiğinde ise mükâfat veya ceza teşkil eden hal ve hareketler” şeklinde anlama dönüşmüş kazanmış fiil sözcüğüne göre daha dar içeriğine sahip bir kavram halini almıştır. Bunun yanında inanmak ve söz de amel kelimesinin içeriğine girmektedir. Birçok rivayette kelime sözlü fiilleri içine alacak şekilde geçmiştir. Ayrıca gerek bazı hadislerde,³¹⁶ gerekse başta tasavvufi literatür olmak üzere diğer İslâmî kaynaklarda iman “kalbin ameli” sayılmıştır. Bununla birlikte amel kelimesinin “iman” ve “söz” dışında kalan tutum ve davranışlar için kullanımı daha yaygındır.³¹⁷

Kur’an’a göre yüce Allah gökleri ve yeri, yaşadığımız hayattaki bütün nimetleri, ölümü ve hayatı, kimlerin daha iyi amel yapabilecekleri konusunda insanları imtihan edebilmek üzere yaratmış³¹⁸ bunun yanında aynı düşünceyle insanları dünyada halifesi kılmıştır.³¹⁹ Allah’ın vakıf olmadığı ve bilmediği hiçbir amel bulunmamaktadır.³²⁰ O, gelecekte dünyadayken güzel amel işleyenlerin diğerlerine göre ne durumda olduklarını

³¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 403.

³¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 431.

³¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 233-234.

³¹⁵ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “amel” md.

³¹⁶ Buhârî, *Tevhîd*, 47; Dârimî, *Rikâk*, 28.

³¹⁷ Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 3: 13.

³¹⁸ Hûd 11/7; Kehf 18/7; Mülk 67/2.

³¹⁹ Yûnus, 10/14.

³²⁰ Yûnus 10/61.

ortaya çıkaracak ve herkesi yaptıklarının karşılığını neticesinde hiçbir haksızlık olmayacak şekilde yargılayacaktır.³²¹ En küçük iyi ve kötü ameli olan kimseye de yaptıklarının karşılığını verecektir.³²²

Kur'an ve hadislerdeki kullanımlar dikkate alındığında amel kavramı, genellikle Allah'ın tavsiye, emir ve yasaklarının içine girip o fiili işleyen kimsenin iki âlemde elde edeceği mükâfat ve ceza sonucuna bağlanan davranışları belirtmek üzere kullanılmaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere amel hem yapılması gereken şeyleri hem de yapılmaması gereken şeyleri de içine alan hususlardır.³²³

Ameller, genellikle mubah, taat ve masiyet şeklinde dinin kurallarına uyup uymaması şeklinde üç kısma ayrılır. Rivayetlerde geçen amel kelimesi çoğunlukla “amel-i sâlih”, bazen de “hasene” şeklinde, günah ve kötülük ifade edenler ise ise “amel-i sû”, seyyie” gibi adlarla ifade edilmiştir.³²⁴

Kur'an'da geçen pek çok ayette iyi ve güzel amellerin faydası, kötü ve çirkin amellerin de zararı olacağı belirtilmiş, ahirette de mükâfat veya ceza ile karşılığını alacakları haber verilmiş olup müminlerin her durumda güzel ve faydalı işlerle meşgul olması tavsiye edilmiştir.

“İman edip amel-i sâlih işleyenlere ne mutlu! Onların sonunda varacakları yer ne güzel!”³²⁵ “Allah insanları diledikleri şekilde amel etmekte serbest bırakmıştır.”³²⁶ “Bununla birlikte kötü amel işleyenlerin Allah'tan kaçıp kurtulacaklarını sanmaları büyük bir yanılgıdır.”³²⁷ “Allah, peygamberini iman edip sâlih amel işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için göndermiştir.”³²⁸ “Çünkü Allah'ın ilmi insanların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır”³²⁹; bu sebeple, “Kim sâlih bir amel işlerse kendi iyiliğine, kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur”.³³⁰ “Ahirette herkes dünyada

³²¹ Tevbe 9/94, 105; Yâsin 36/54.

³²² Zilzâl, 99/7-8.

³²³ İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel”, *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (İstanbul, Gerçek Hayat Yayınları, 1997), I: 126–127.

³²⁴ Uludağ, “Amel”, 3: 14.

³²⁵ Ra'd, 13/29.

³²⁶ Fussilet, 41/40.

³²⁷ Ankebût, 29/4.

³²⁸ Talâk 65/11.

³²⁹ Âl-i İmrân, 3/120.

³³⁰ Câsiye, 45/15.

iken işlediği hayırlı ameli de kötü ameli de karşısında bulacak ve kötü amelleriyle yüz yüze gelenler bunların kendilerinden uzaklaşmasını boş yere arzulayacaklardır.”³³¹

Amel ile iman arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Yapılan işlerin imanın kapsamıyla beraber değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda âlimler farklı izahlar getirmişlerdir.³³²

2.1.3. Elmalılı'da İman - Amel İlişkisi

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre güzel ve faydalı olan ameller İslam'ın ve imanın ürünleridir. Burada kastedilen, Yüce Allah'ın nazarında iyi ve güzel olan hususların yapılmasıdır. Kişinin kendi inanç ve düşüncesi burada dikkate alınmaz. Kişinin imanı ile birlikte bu faaliyetlerin içinde bulunması insana birçok kazanımlar sağlar. Allah'ın varlığına ve birliğine inanan kimsenin hayatında uygulama olarak yansıtılabilmesi durumu kişinin Müslümanlığının kâmil hale gelmesini sağlayacaktır. Bu şekildeki yaşantının karşılığı ise ahirette cennet olacaktır. Bu söylenenlerin yapılmaması halinde ise tam tersi bir muamele görecektir. Dünya hayatında iman konusunda bir eksiği yoksa kötü amellerle meşgul ise günahkâr bir mümin olarak yaşantısına devam eder ve ahirette de ona göre muamele görür.

Elmalılı, kişinin devamlı yenilenme içerisinde olması gerektiğini söyler. Çünkü hayat içerisinde değişim devamlı olmaktadır. Eğer bu değişim içerisinde kişi imanını sağlamlaştıracak bir şekilde kendisini etkileyecek şeylere karşı bir yenilenme içerisinde bulunamazsa imanı zaafa uğrayacak hale gelebilir. Elmalılı da bu yüzden yenilenme konusu üzerinde ciddiyetle durarak bir mümin için buna yönelik hal ve tavırlarını sağlama alması gerektiği söyler.³³³

Elmalılı, amelin, imanın muhafazasında ve sağlamlaştırılmasında en önemli etken olduğunu belirtmiştir. Hatta batıdaki düşünürlerin bile bu konuyu belirttiklerinden bahsetmiştir. Elmalılı imanın tek başına Allah'a kullukta yeterli olamayacağını, amellerle birlikte Allah'ı tanıma ve O'na karşı gerekli saygı ve sevgiyi elde edebileceği belirtilmiştir.³³⁴

³³¹ Âl-i İmrân, 3/30.

³³² Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûliddin*, 90.

³³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 252.

³³⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, (İstanbul, Eser Neşriyat, 1978), 11.

2.2. Büyük Günah Kavramının Müradifleri

2.2.1. Şirk

Şirk kavramı, fiil olarak kullanıldığında ortak olmak, ortak koşmak; isim olarak kullanıldığında ise “küfür” manasına gelir. Şirk koşana “müşrik”, şirk koşulana “şerik” denir.³³⁵ Terim olarak “Allah’ın zatında, fiillerinde, sıfatlarında veya O’na kulluk ve ibadet edilmesi sırasında eşi, ortağı yahut benzerinin bulunduğu inanma” anlamına gelir.³³⁶

Elmalılı, insanın dindeki ortak koşmalarını şirk kavramıyla ifade eder ve büyük ve küçük olarak iki kısma ayırır:

a- Büyük şirk; Allahu Teâlâ’nın bir benzerinin bulunduğunu dile getirmektir. Böyle söylemek inanç açısından en kötü bir durumdur.³³⁷ Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurulmuştur:

“Doğrusu Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez. Ondan başkasını (diğer günahları) ise, dilediği kimseler için bağışlar ve mağfiret buyurur. Her kim Allah'a şirk koşarsa gerçekten pek büyük bir günah ile iftira etmiş olur.”³³⁸ Bu ayette Yüce Allah, şirkten başka yapılan günahların bağışlanacağını müjdelerken, kendisine ortak koşularak, başka ilahlar, mağbutlar edinilmesini asla bağışlamayacağını kesin olarak bildirmekte, bunun da büyük bir zulüm olduğunu ilan etmektedir. Allahü Teâlâ Bir’dir, eşi, benzeri, ortağı yoktur. Bunların hiçbirine muhtaç değildir.³³⁹ Başka bir ayette de şöyle buyurulmuştur:

“Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında dilediğini bağışlar. Allah'a ortak koşan, muhakkak ki, derin bir sapıklığa düşmüştür.”³⁴⁰ Şirk konusu bu surede ehl-i kitabın yaptıkları sıralandıktan sonra beyan buyurulmuş ve bu günahın affi mümkün olmayan günahlardan zikredilmiştir. Bu husus sadece ehl-i kitapla ilgili bulunmayıp, her kim, herhangi bir topluluk aynı hatayı işlerse Allahü Teâlâ’ya ortaklık, benzerlik koşarsa ve ona layık olmayan sıfat ve işleri O’na yakıştırırsa

³³⁵ İbn-i Manzur, *Lisânü'l-‘Arab*, “şrk” md.

³³⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 39: 193.

³³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1, 361-362.

³³⁸ Nisa, 4/48.

³³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3, 263-264.

³⁴⁰ Nisa, 4/116.

büyük günah işlemiş olur. Bunlar için de bağışlanma yoktur.³⁴¹ Bu ayetin devamı ise şöyledir:

“Onlar, Allah'ı bırakırlar da, yalnız dişilere taparlar. Böylece ancak inatçı şeytana tapmış olurlar.”³⁴² Elmalılı bu ayeti yorumlarken şirkin farklı boyutu olan dişilere tapınmaya dikkatimizi çeker. Bu gibilerin en fazla gönül verdikleri putları, kadınlar ve diş yaratıklardır. Arapların da eski Yunanlıların da putları diş ilahlar idi. Bugün de durum değişmemiş, yine kadınlar, kadın tasvirleri ve hayalleri hep tapınma konusu olarak sürüp gitmektedir, demekte ve maalesef insanoğlu kendisine hayır verenle, kendisini felakete sürükleyen düşmanı ayırt edememektedir, diye izah etmektedir.³⁴³ Diğer bir ayette de Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Allah, üçün üçüncüsüdür” diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa tek ilâhtan başka ilâh yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse, elbette onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır.”³⁴⁴ Burada ise Elmalılı, Hristiyanlıktaki teslis inancının tevhit akidesine ters olduğunu, böyle bir inancın Allah'ı inkâr etmek olacağından bahseder ve böyle kişilerin ise Ahirette ebedi olarak Cehennemde kalacaklarını belirtir. Bir sonraki ayette de bu inançlarından tövbe ve istiğfarla kurtulabileceklerini, ama böyle yapmazlarsa ahirette ebedi olarak cezalarını çecekleri ifade edilir.³⁴⁵

b- Küçük Şirk: Bu bazı konularda Allahü Teala'nın dışındaki her şeyin O'nun eşi ve benzeri gibi görülmesidir.³⁴⁶

Hangi tür inanç ve hareketlerin kişiyi imandan çıkaracağı ilahi mesajlarla anlaşılmaya çalışılmıştır. İslam âlimleri amentü esaslarını, özellikle Allah'ın varlığı, birliği sıfatları vb. meseleleri naslar ve akli delillerle izah etmeye çalışmışlar, daha sonra da tevhide aykırı olacak ve kişiyi küfre sürükleyecek meselelerin neler olduğu üzerinde durmuşlardır.³⁴⁷

³⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 331-332.

³⁴² Nisa, 4/117.

³⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 332.

³⁴⁴ Maide, 5/73.

³⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 74-75.

³⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1, 362.

³⁴⁷ Sinanoğlu, “Şirk”, 195.

İslâm âlimleri tevhide aykırı olan her türlü inanç ve fikirleri eleştirmişler ve akli delillerle de inançlarındaki tutarsızlıkların neler olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.³⁴⁸

2.2.2. İsm

Günah anlamına gelen “ism” kelimesi “esam” ve “esime” fiillerinin mastarı olup, haksızlık ve zulüm gibi dinen yapılması helal olmayan şey, cezayı hak etmek, seyyie ve zenb gibi manalara gelir.³⁴⁹ Çoğulu âsam olan “ism”, sevaptan alıkoyan ve geri bıraktıran, işlendiğinde sahibini iyiliklerden uzaklaştıran ve sonunda cezaya sebep olan günah manasına da gelir.³⁵⁰ Suçu işleyen kimselere “âsim” veya “esim” de denilmektedir.³⁵¹ Ayrıca herhangi bir şeyi eksik ve hatalı duruma getirmek için de “ism” kelimesi kullanılmıştır. Bu yüzden eski Arap edebiyatında ve şiirlerinde içkiye, akli eksik ve hatalı hale sevk ettiğinden dolayı “ism” denilmiştir.³⁵²

“İsm” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de otuz beş yerde geçmektedir. Genel anlamının dışında içki, kumar, faiz, yalan, küfür, inkâr ve düşmanlığı nitelemek için de kullanılmıştır. Bunun yanında bir yerde “kebîr”, bir yerde “azîm”, bir yerde “zâhir”, bir yerde “bâtın”, dört yerde de “mübîn” (apaçık) sıfatlarıyla birlikte kullanılmıştır.³⁵³

Kur’an-ı Kerim’de, Allah ve Peygamber’in emir ve yasaklarına isyan etmek,³⁵⁴ murdar et, kan ve domuz eti gibi yenilmesi haram olan etleri yemek,³⁵⁵ vasiyeti değiştirmek, yerine getirmemek³⁵⁶ yalancı şahitlik yapmak,³⁵⁷ yasaklanan sözleri söylemek, fiilleri işlemek, Allah ve Peygamber’in öğütlerine uymamak,³⁵⁸ içki içmek, kumar oynamak,³⁵⁹ faiz alıp vermek,³⁶⁰ şahitlik yapmamak, bildiğini ve gördüğünü söylememek,³⁶¹ inkar etmek (küfür),³⁶² iftira etmek, eşine verdiği mal, para gibi şeyleri

³⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 239-268; Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-ĥamse*, 277-278.

³⁴⁹ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “e-s-m” md.

³⁵⁰ Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (Beyrût, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 9.

³⁵¹ Ali, Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, I-II, (İstanbul, Beyan Yay., 1986), II, 323.

³⁵² Ebu Hilal Yahya b. Mihran el-Askerî, *Mücemü'l Furûku'l- Lugavî* (thk. Beytullah Bayat), (Kum, Müessesetü'n-Neşru'l İslamî, 1412), s. 15.

³⁵³ Adil Bebek, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 282-285.

³⁵⁴ Bakara, 2/85.

³⁵⁵ Bakara, 2/173; Maide, 5/3.

³⁵⁶ Bakara, 2/181, 282.

³⁵⁷ Bakara, 2/188.

³⁵⁸ Bakara, 2/206; Şûra, 42/37; Necm, 53/32.

³⁵⁹ Bakara, 2/219; A'râf, 7/33.

³⁶⁰ Bakara, 2/276.

³⁶¹ Bakara, 2/283.

³⁶² Âl-i İmran, 3/178.

boşandıktan sonra geri almak için haksız suç isnat etmek,³⁶³ Allah’a ortak koşmak (şirk),³⁶⁴ Allah’a yalan isnat etmek,³⁶⁵ hırsızlık yapmak, yalan yere yemin etmek,³⁶⁶ cana kıymak,³⁶⁷ zina etmek,³⁶⁸ yalan söylemek,³⁶⁹ müminlere eziyet etmek,³⁷⁰ kötü zanda bulunmak,³⁷¹ Allah’ın ayetlerine eskilerin masalları demek,³⁷² Ahiret gününü yalanlamak,³⁷³ vb. hususlar “ism” diye nitelendirilmekte ve bu türlü fiilleri işleyenler kınanmaktadır.

“Günahın açığını da gizlisini de bırakın Çünkü günah kazananlar, kazandıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir”³⁷⁴ ayetini yorumlayan Elmalılı, açıktan açığa yapılan kötü işleri veya gizlice yapılan kötü şeyleri terk edin. Toplum içerisinde yapamayacağınız kötü şeyleri tek başınıza olduğunuzda veya gizlice de yapmayın demiş ve insanın her durumda kendisini murakabe etmesinin önemine işaret etmiştir. Ayrıca kötülüklerle meşgul olup günaha düşenlerin cezasız kalmayacağını, Allah’ın kişinin yaptığı her şeyden haberdar olduğunu ve karşılığını o fiili işleyen kimseye vereceğini de belirtmiştir.³⁷⁵

“Onlardan birçoğunu günaha girmek (ism), düşmanlık etmek ve haram yemekte birbiriyle yarışır görürsün. Yaptıkları şey ne kadar kötüdür”³⁷⁶ ayetini yorumlayan Elmalılı, zulüm, inkârcılık ve yalan gibi hususlarda insanların haram yemeye ve günaha girdiklerini ve bu yaptıklarının da çok fena bir iş olduğunu hatırlatır.³⁷⁷ Ayrıca “İyilik ve takva üzere yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın”³⁷⁸ emriyle Müslümanların hangi durumda olursa olsun kendilerine yakışan davranışlarla meşgul

³⁶³ Nisa, 4/20.

³⁶⁴ Nisa, 4/48.

³⁶⁵ Nisa, 4/50.

³⁶⁶ Nisa, 4/111, 112.

³⁶⁷ Maide, 5/29.

³⁶⁸ En’âm, 6/120.

³⁶⁹ Nur, 24/11; Şuara, 26/222.

³⁷⁰ Ahzâb, 33/5.

³⁷¹ Hucûrat, 49/12.

³⁷² Kalem, 68/12-15.

³⁷³ Mutaffifin, 83/12.

³⁷⁴ En’am, 6/120.

³⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4, 266-267.

³⁷⁶ Maide, 5/62.

³⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4, 66-67.

³⁷⁸ Maide, 5/2.

olmalarını ayrıca bulundukları mekânların da kutsiyetine riayet edilerek oralara da saygısızlık yapmamaları gerektiğini söyler.³⁷⁹

H. Peygamber “ism” kelimesini izah ederken; “İyilik (birr), güzel ahlaktır, günah (ism) ise, göğsüne sıkıntı veren ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.”³⁸⁰ Ve “Birr, nefsinin (kalbinin) kendisiyle tatmin olduğu, ism, ise göğsünü sıkan ve seni huzursuz eden şey”³⁸¹ diye tarif etmiştir.

2.2.3. Zenb

Sonu iyi olmayan, çirkin, kötü fiil demek olan “Zenb” kelimesi lügatte geri, arka, kuyruk gibi manalara gelen “ze-ne-be” fiilinden türemiştir.³⁸² Kişiyi, Allah’ın nazarında mahcup hale sürükleyecek bütün işler için de zenb kelimesi kullanılmıştır.³⁸³ “Mükellefin meşru olmayan işi” olarak tanımlanan “zenb”, “ism” kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Arap nesir ve şiirlerinde kuşların kanatları, kuyruklu yıldız, deve, at ya da tilkinin kuyruğu için de “zenb” kelimesi kullanılmıştır.³⁸⁴ Kur’an-ı Kerim’de otuz yedi yerde geçmekte olup, sonu iyi olmayan bütün davranışların yanında, şirk, küfür, zina, katletme gibi günahlar için kullanılmıştır.³⁸⁵

Kur’an-ı Kerim’de önceki milletlerin hayatları anlatılırken örnekler verilmiş, Şuayb kıssasında kavminin onu dinlemediği için şiddetli depremle helak oldukları belirtilmiştir. Daha sonra Ad ve Semud kavimlerinin helak olmalarını, şeytanın onlara amellerini süslü göstermesi ve kendilerini doğru yoldan saptırmalarıyla hatırlatmıştır. Peşinden gelen ayetlerde de Karun, Firavun ve veziri Hâmân’ın helak edilme sebeplerinin kendilerine gönderilen Hz. Musa’ya karşı kibirlenmeleri ve kafa tutmaları olduğu belirtilmiştir. Bundan sonra gelen ayette ise “ İşte biz, onların her birini, kendi günahlarıyla (zenb) yakaladık”³⁸⁶ diye belirtilmiş, bu kavimlerin günahları yüzünden çeşitli belalarla cezalandırıldıkları ve bu cezalara da kendi isyan ve inkârlarının sebep olduğu vurgulanmıştır.³⁸⁷

³⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4, 12-13.

³⁸⁰ Müslim, Birr, 5; Tirmizi, Zühd, 52.

³⁸¹ Buhari, Edep, 39.

³⁸² İsfahani, *Müfredat*, “z-n-b” mad.

³⁸³ Cürcani, “et-Ta’rifat, 107.

³⁸⁴ Muhammed Yılmaz, “Kur’an’da Büyük Günah Kavramı”, (Sivas: CÜİFD,2011), 15/2, 256.

³⁸⁵ Bebek, “Günah”, 282-285.

³⁸⁶ Ankebût, 29/36-40.

³⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8, 59-60.

Zenb kelimesinin geçtiği diğer bir ayette de³⁸⁸ müşriklerin tutum ve davranışlarının daha önce yaşamış olan Firavun ve inkârcıların durumuna benzetilmiştir. Onların da inatla inkârlarına devam ettiği ve bu yüzden Allah'ın da onları yaptıkları yüzünden şiddetle cezalandırdığı belirtilmiştir. Bu kavimlerin toplu helake uğramaları, denizde boğulmalarının sebebi, hep zalim oluşlarından, Allah'ı inkâr etmelerinden ve O'nun ayetlerini yalanlamalarından kaynaklanmaktaydı.³⁸⁹

Diğer bir ayet-i kerimede³⁹⁰ ise Allah-ü Teâlâ iman etmeyen, mallarına ve kendilerine tabi olan evlat ve taraftarlarına güvenenlerin bu hareketlerinin hiçbir faydasının olamayacağını tarihe bakarak çok iyi anlamaları gerektiğini söyler. Buna örnek olarak da Firavun ve sülalesinin başına gelenler olduğu, onların saltanatlarının, ordularının ve kuvvetlerinin Allah'ın koyduğu kanunlar karşısında hiçbir işe yaramadığı belirtilir. Bunun da işledikleri günah (zenb) ve isyanları sebebiyle olduğunun apaçık bir hakikat olduğu vurgulanır.³⁹¹

İnkâr edip günahlarla (zenb) iççice yaşayanların ahirette karşılaşacakları durumun izah edildiği diğer bir ayet-i kerimede³⁹² ise bu kimselerin yaptıklarına pişman oldukları ve tekrar dünyaya geri gönderilmeleri ve kendilerini düzeltmek için bir yolun olup olmadığı hususu da belirtilmeye çalışılmaktadır.³⁹³

Hz. Peygamber'in hadislerinde de zenb kelimesinin günah, isyan, suç vb. manalarda kullanıldığını görmekteyiz. Mesela “Bilerek bir mümini öldüren ve kâfir olarak ölen kimse müstesna, Allah'ın her günahı bağışlayacağı umut edilir”³⁹⁴ hadisiyle “şehitlerin her günahını affedeceğini ama borcu olanları affetmeyeceğini”³⁹⁵ belirttiği hadiste zenb kelimesi ile bu husus ifade edilmiştir.

³⁸⁸ Enfal, 8/ 52-54.

³⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5, 85-88.

³⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/11

³⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 32-33.

³⁹² Mü'min, 40, 11.

³⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8, 407-409.

³⁹⁴ Ebû Dâvûd, Fiten, 6; Nesai, Muharebe, 1.

³⁹⁵ Müslim, İmaret, 117.

Öte yandan “Müslüman kardeşini işlediği bir suçtan dolayı ayıplayan kimsenin o suçu işlemekten ölmeyeceği”³⁹⁶ ve “Günahı tövbe eden kimsenin, hiç günah işlememiş gibi olduğunu”³⁹⁷ ifade edilen hadis-i şeriflerde de zenb kelimesi kullanılmıştır.

2.2.4. Hatâ

Lügat manası “sevabın zıddı” olarak tarif edilen hatâ, kişinin düşünme, konuşma ve herhangi bir eylem yapma anında meydana gelen yanlışlık, istenilen şeyi ve doğruyu tutturamama gibi anlamlara gelir. Bu tanıma göre hatâ eylem ve bilgi olmak üzere ikiye ayrılır. Eylem alanındaki hatâ istenilen amacın vuku bulmamasını, bilgi alanındaki hatâ ise yanlışın istenilmeden yapılmasını ifade eder.³⁹⁸

Kur’an-ı Kerim’de yirmi iki ayette geçen hatâ kelimesi birbirine yakın anlamlı olup değişik türevleriyle kullanılmıştır. Mesela cahiliye döneminde fakirlik korkusuyla çocukların öldürülmesine işaret eden ayet-i kerimede³⁹⁹ rızkın Allah tarafından verildiğini, bu mesele yüzünden çocukların öldürülmesinin büyük bir günah olduğu bildirilmiştir.

Hz.Yusuf’a Firavun’un karısının atmış olduğu iftiranın büyük bir günah olduğu ve bunun için af dilenmesi gerektiğinin hatırlatıldığı ayeti kerimede⁴⁰⁰ ve Hz. Yakub’un çocuklarının yaptıkları yanlıştan dolayı babalarından af dilemeleri ve gerçekten büyük bir günah işlediklerinin itirafının anlatıldığı ayette⁴⁰¹ “hatâ” kelimesi bile işlenmiş olan günah anlamında kullanılmıştır. “Firavun’da, ondan öncekilerde, alt üst olmuş kasabalarda hep o hatâyı işleye geldiler”⁴⁰²ayetinde geçen hatâ kelimesi ise onların Peygamberlerini yalanlama suçlarını kapsamaktadır.⁴⁰³

Hz. Peygamber’in hadislerinde de hatâ kelimesi günah ve suç anlamında kullanılmıştır. Mesela “Müslümanın ayağına bir diken veya ondan büyük bir şey battığında onun sebebiyle kendisine bir derece verilir ve ondan bir günahı silinir”⁴⁰⁴,

³⁹⁶ Tirmizî, Sıfatü’l-Kıyâme, 43.

³⁹⁷ İbn-i Mâce, Zühd, 30.

³⁹⁸ H. Yunus Apaydın, “Hatâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 437.

³⁹⁹ Yusuf, 17/31.

⁴⁰⁰ Yusuf, 17/29.

⁴⁰¹ Yusuf, 17/97.

⁴⁰² Hakka, 69/9.

⁴⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 10, 157.

⁴⁰⁴ Müslim, *Birr ve’s-sıla*, 49; Tirmizî, *Cenaiz*, 1.

“Allah kişiyi secde ettiğinde bir derece yükseltir ve onun sayesinde bir günahını siler”⁴⁰⁵ buyurduğu hadis-i şeriflerde hatâ kelimesi kullanılmış ve günah manasına gelmiştir.

Aynı şekilde Hacerü-l Esved’e ve Rûkn-i Yemani’ye el sürmenin günahlara keffaret olduğu, Kabe’yi tavaf ederken atılan her bir adımda Allah’ın bir günahı sileceği ve bir sevap yazacağı,⁴⁰⁶ Allah yolunda öldürülüp şehit olmanın borç dışındaki bütün günahlara kefareti olduğu⁴⁰⁷ ve kişinin bir günah işlediğinde kalbine siyah bir noktanın konulacağını⁴⁰⁸ bildirdiği hadislerde hatâ (hatie) kelimesi kullanılmıştır.

2.2.5. Cürm

Cürm kelimesi, Sınırı aşmak, tecavüz etmek, suç ve günah işlemek, hasar vermek gibi manalara gelir.⁴⁰⁹ İstiare yoluyla iyi ve güzel görülmeeyen her türlü fiil için kullanılan Cürm kelimesi, mana itibariyle, meyveyi ağacından koparıp almak, dalından kesmek demektir. Bundan dolayı iyi ve güzel olan hiçbir fiil için cürm kelimesi kullanılmaz.⁴¹⁰

Cürm kelimesi diğer günahlar gibi cezayı gerektiren isyan, günah, kabahat, hata, suç gibi manalara gelmekle birlikte ayetlerde genellikle uhrevi anlamdaki suçlar için kullanılmıştır. Cürm, İslam hukukunda en özel manasıyla kullanılmıştır. Buna göre cürm, Şa’ri’nin had veya tazirle cezalandırdığı yasak işlerdir.⁴¹¹

De ki: “Bizim işlediğimiz suçlardan (cürümlerden) siz sorumlu tutulmazsınız. Sizin işlediklerinizden de biz sorumlu tutulmayız”⁴¹² cürm kelimesinin bu ayette suç manasında kullanıldığını görmekteyiz.

“Andolsun ki, sizden evvelki devirleri (önce geçmiş ümmetleri), Peygamberleri, kendilerine apaçık deliller getirdikleri halde, zulmettikleri, imana gelmedikleri için helak etmişizdir. İşte günahkârlar guruhunu Biz böyle cezalandırırız.”⁴¹³ Elmalılı bu ayeti şöyle açıklar:

⁴⁰⁵ Müslim, Salat, 225; Tirmizi, Salat, 171.

⁴⁰⁶ Tirmizi, Hacc, 110.

⁴⁰⁷ Tirmizi, Fedailu’l-Cihad, 13.

⁴⁰⁸ Tirmizi, Tefsiru’l-Kur’an, 74.

⁴⁰⁹ Ebul-Kemal Ahmed Asım Efendi, *el-Ukyanusu’l-Basit fî Tercemeti’l-Kamusi’l-Muhit Kamus Tercümesi* “cürm”(İstanbul: 1814), IV/165.

⁴¹⁰ Mahmut İbn Ahmed ez-Zencani, *Tezhibu’s-Sinan*, thk. Abdusselam Muhammed Harun ve Ahmed Abdulğafur, (Mısır: Daru’l-Mearif, 1372/1952), 718.

⁴¹¹ Yunus Apaydın, “Cürüm” md., Ş.İ.A., (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000), II,36.

⁴¹² Sebe, 34/25.

⁴¹³ Yunus, 10/13.

*Sizden önce nice nesilleri, zulmettikleri için helak ettik. Allahü Teâlâ'yı ve gönderdiği elçileri kabul etmemek de bir zulümdür. Ve bu inkârcılarda zalimdirler. Peygamberler apaçık deliller getirdikleri halde yine iman etmediler. Ve neticede başlarına büyük felaketler geldi, helak oldular. İşte mücrimlerin, suçluların cezası böyle verilir. Birçok kavim, iman etmediği, Peygamberlerin talimatlarını dinlemediği için helak olmuşlardır.*⁴¹⁴

“Artık, bir yalanı Allah’a iftira eden veya O’nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Şüphe yok ki o mücrimler kurtulamazlar.”⁴¹⁵ Bu ayette zulümde en ileride olanların vasıfları sayılırken Allah’a iftira edilmesinin ve O’nun ayetlerinin yalanlanması belirtilmesi ve bunu yapan mücrim kimselerin de kurtulamayacağını beyan edilmesi bu hususun ne kadar önemli olduğunu gözler önüne serer. Allah (c.c.) mücrimleri, suçluları, kurtuluşa erdirmez. Bir kimsenin suç işledikten sonra onu başkasına iftira atması zulmün en büyüğüdür. Allah’ın indirdiği ayetleri, emir ve yasakları inkâr etmek ise, iftiranın en kötüsüdür.⁴¹⁶

Firavun ve kavmine Hz. Musa ile Hz. Harun’un birtakım mucizelerle gönderilmişlerdir. Bu kavim bu Peygamberlere inanmayı kendilerine yediremiyorlardı. Onlara inanmayı bir düşkünlük olarak görüyorlardı. Dolayısıyla kibirlenerek iman etmediler ve bu yüzden günahkâr (mücrim) bir kavim oldular.⁴¹⁷

2.2.6. Fısk

Fısk kelimesi İslamiyet gelmeden önceki dönemde genellikle hayvan ve bitkiler için kullanılmış olup lügatte, “taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belli bir sınırı aşmak manasına gelmektedir.”⁴¹⁸ İslam’ın gelmesiyle birlikte “Allah’ın emirlerine itaatsizlik etme, hak yoldan ayrılma” şeklinde bir anlam kazanmıştır. Fısk kelimesinin türevleriyle birlikte, hem Hristiyan, Yahudi, münafık ve müşrikler, hem de dinin emir ve yasaklarına aykırı hareket eden Müslümanlar kastedilmeye başlamıştır.⁴¹⁹ Fasık ise,

⁴¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5, 259-260.

⁴¹⁵ Yunus, 10/17.

⁴¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/261-264.

⁴¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/, 312-313.

⁴¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, “fsk” md.

⁴¹⁹ Ali Şafak, “Fısk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 37-38.

Allah'ın emrini terk eden, O'na isyan eden, O'nun gösterdiği doğru yoldan sapıp çıkan kimse için kullanılır.⁴²⁰

Fısk kelimesi Kur'an'da kök halinde yedi, sıfat veya çekimli fiil şeklinde kırk yedi yerde geçmekte olup farklı manalara gelmektedir. Mesela “Andolsun biz sana gayet açık mucizeler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr ederler”⁴²¹ ve “Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, fiskları sebebiyle onlara azap dokunacaktır”⁴²² ayetlerinde imanın karşıtı manasında kullanılmıştır. Elmalı bu ayetleri yorumlarken, Allahü Teâlâ'nın şanı yüce olan Kur'an'ı indirdiğini ve Resulüne şüpheye mahal vermeyecek şekilde apaçık delillerle, mucizelerle Peygamberliğini ortaya koyduğunu söyler. Bunlara rağmen Peygamber'e inanmayanların fasıklar ile hak ve hakikatten nasipsizler olduğunu belirtir.⁴²³ Ayrıca ayetleri inkâr edenlere Allah'ın azabının mutlaka geleceğini, bunun sebebinin de günah işlemeleri, inkârda diretmeleri ve ibadet etmemeleri olduğunu beyan eder.⁴²⁴

“Hac vakti bilinen aylardır. Her kim o aylarda Haccı kendisine farz bilip bu ibadetlere başlamış olursa, artık hac günlerinde ne kadına yaklaşmak, ne günah işlemek, ne de kavga etmek vardır...”⁴²⁵ ayetinde Allah'ın emrettiği fiillerin aksine bir şey yapılmaması gerektiğinden bahsedilmektedir. Özellikle Allah'ın rızası gözetilerek O'nun yolunda meşakkatli olan bir ibadetin kurallara uygun bir şekilde yapılmasıyla büyük mükâfatlar elde edileceği hatırlatılıyor. Bu düşünceyle hac farızasını yerine getirmek için ihrama girmiş kişilerin günahı çağrıştıracak her türlü eylemden uzak durması gerektiği ve daha önce yaptığı günahlar varsa onları da tövbe ve istiğfarla temizlemesi gerektiği belirtilmektedir.⁴²⁶

“Onlar için Allah'tan ister mağfiret dile istersen dileme. Onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de, Allah onlara mağfiret edecek değildir. Bu böyledir. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resulünü tanımadılar. Allah ise böyle baştan çıkmış fasıklar güruhuna hidayet etmez.”⁴²⁷ Hidayet ve delalet kelimeleriyle bağlantının kurulduğu bu ayeti kerimede,

⁴²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2,43.

⁴²¹ Bakara, 2/99.

⁴²² En'am, 6/49.

⁴²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2,118-119.

⁴²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 48-49.

⁴²⁵ Bakara, 2/197.

⁴²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2,166.

⁴²⁷ Tövbe, 9/80.

kalpleri bozulmuş, ıslahları mümkün olmayan bu insanların devamlı surette aleyhte bulundukları, müsbet bir davranışlarının olmadığı gibi, başkalarının yaptığı iyi, güzel ve örnek teşkil edecek çalışmaları da eleştirdiklerinden bahsedilerek bu yüzden ıslahlarının mümkün olmayacağı ve hidayete de eremeyecekleri belirtilir.⁴²⁸

“Müslüman’a sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür”⁴²⁹ ve “Hiç kimse, bir başkasına fasık veya kâfir demesin. Şayet itham altında bırakılan kişide bu sıfatlar yoksa o söz onu söyleyene döner”⁴³⁰ hadis-i şeriflerinde sövme fiilinin fasıklık alameti olduğu belirtilmiş ve özellikle bu türlü vasıfların başkasına kullanılmaması gerektiği çarpıcı bir tasvirle ifade edilmiştir.

Hız. Âişe`den gelen rivâyet şöyledir: "Beş fâsık hayvan vardır ki, bunlar haremde de harem dışında da öldürülebilir. Yılan, Akrep, Fare, Kuduz Köpek ve Karga"⁴³¹ Burada fâsık terimi; kötülük yapan, zararlı haşarat, söz dinlemeyen, manalarında kullanılmıştır.

2.2.7. Fücür

Lügatte “yarmak, bir şeyi büyük bir şekilde yarıp açmak” manasına gelen fücür kelimesi “ nefis ve şehvet duygusunun üst seviyeye varması”, “nefsin, insanı dini ve ahlaki kuralların aksine harekete yönlendiren özelliği diye de tarif edilmiştir.⁴³²Fücür, zina etmek, yalan söylemek gibi kötülüklerdir. Bir başka tabirle edepsizlik etmektir.⁴³³Haktan ayrılıp batıla yönelen, dinin kurallarına aykırı hareket eden, kafasına göre günaha dalan kimseye de “ fâcir ” denir. Cahiliye Araplarında Eyyamü’l- ficar (günah işlenen günler) olarak kullanılan kelimeden kastedilen, haram aylarda yapılmış olan savaşlardır.⁴³⁴

“Sonra da ona kötülük (fücür) ve takva kabiliyetini verene yemin olsun ki,”⁴³⁵ ayeti kerimesiyle insana neyin iyi neyin kötü olduğunun Yüce Allah tarafından ilham edildiği, böylece kendisine iyiliği keşfetme özelliği verildiğinin hatırlatılmasıdır. Burada geçen fücürden kastedilenin, Allah’ın yasakladığı zina, kumar, gıybet, iftira, yalancılık

⁴²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5, 190-193.

⁴²⁹ Buhari, İman, 36; Müslim, İman, 116.

⁴³⁰ Buhari, Edeb, 44.

⁴³¹ Müslim, Hacc, 67-68-69; Nesai, Menasık, 113-114; İbn-i Mace, Menasık, 91.

⁴³² Et-ta'rifat, el-fucur md.

⁴³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10, 432.

⁴³⁴ Osman Karadeniz, "Fâcir ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 71-72.

⁴³⁵ Şems, 91/8.

gibi edepsizlik olarak da ifade edilen hususlardır. Takva ise bu sayılanların zıddı olup, her türlü kötülük ve fenalıklardan korunarak Yüce Allah’a sığınmaktır.⁴³⁶

Fâcir kelimesi ise Kur’an’da bir yerde müfret, dört yerde de cemi sigasıyla gelir. “yoksa iman edip de iyi amel işleyenleri Biz, o yeryüzündeki bozguncular gibi yapar mıyız? Yoksa o takva sahiplerini azgınlara (fâcirler) gibi yapar mıyız?” ayetinde ise hak yoldan sapmış azgın kimseler için fücür kelimesi kullanılmıştır.

Fücür kelimesinin fiil olarak kullanıldığı yerlerden sadece birine kelimenin terim anlamı kullanılmıştır. “Fakat insan günahı (fücür) devam ettirmek ister”⁴³⁷ kıyamet gününe ve kendini kınayan nefse yeminle başlayan sure, insanoğlunun öldükten sonra kemiklerinin derleneceğini hatta parmak uçlarının bile derleneceğinden bahseder. Fakat facir insan, günah ve isyanlarından, şehvetlerinden, nefsinin istediği lezzetlerden ayrılmayı istemez. Hatta onları gelecekte de devam ettirmeyi, sanki ebedi olarak fık ve fücür içerisinde olmayı ister ve alaylı bir şekilde “Ne zaman o kıyamet günü?” diye sorar.⁴³⁸

*“Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında ‘doğru/sıddık’ olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan insanı kötülüğe (fücür), kötülük de (fücür da) cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında ‘yalancı/kezzâb’ olarak tescillenir.”*⁴³⁹

Bu hadisi Şerifte fücür kelimesi kötülük manasında kullanılmıştır.

Hz. Peygamber “facir kimsenin günahkâr olmakla birlikte kıyamet gününde Allah’ı göreceğini de⁴⁴⁰ bildirmiştir.

Hz. Peygamber’in: "Her kim Müslüman bir kimsenin malını koparıp almak amacıyla yalan (facir) yemin ederse, kıyamet gününde Allah'ın (c.c.) öfkesine uğrar"⁴⁴¹ buyurduğu hadiste fâcir kelimesi yalancı anlamında kullanılmıştır.

⁴³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10, 430-432.

⁴³⁷ Kıyâmet, 75/5.

⁴³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10/250-255.

⁴³⁹ Müslim, Birr, 105.

⁴⁴⁰ Buhari, Tefsir, 4, Tevhit, 24.

⁴⁴¹ Buhârî, Husûmât, 4, İmân ve'n-Nüzûr, 17, Ahkâm, 30; Müslim, İmân, 220; Ebû Dâvûd, İmân ve'n-Nüzûr, 2; İbn Mâce, Ahkâm, 8; Tirmizî, Buyû, 42, Tefsîru'l-Kur'ân, 4.

Ehl-i Sünnete göre fâcir kelimesi kâfirleri, münafıkları ve büyük günah işleyen müminleri de içine alan bir terim olduğu için hepsine aynı değerlendirmeyi yapmak doğru olmaz. Mutlak olarak kullanıldığında kelime kâfir manasına gelir. Günahkâr müminler için ise bu manada kullanılmaz. Fâcirlerin cehennemde kalacakları ile ilgili gelen rivayetlerde kastedilenlerin münafıklar ve kâfirler olduğu söylenebilir.

2.3. Elmalılı'da Büyük Günah Kavramı

Günah, emredilen hususların yerine getirilmemesi veya yasaklanmış olanların çiğnenmesiyle meydana gelmiş, dini, vicdani ve ahlaki açıdan sorumluluk gerektiren bir olgudur.⁴⁴²

Elmalılı Allah'ın emir ve yasaklarına muhalif olarak yapılmış olan her şeyin günah olduğunu ve Müslümanların hayatında bu kurallara titizlikle riayet etmeleri gerektiğinden bahseder. Bu şekilde hareket edildiğinde ise kişiye bir vebal ve günahın olmayacağını belirtir. “Şüphe yok ki Safa ve Merve Allah'ın şairindendir. Onun için kim Hac ve Umre niyetiyle Beytullah'ı ziyaret ederse, bu ikisini tavaf etmesinde ona bir günah yoktur.”⁴⁴³ “ (Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbiniz'in lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur”⁴⁴⁴, “Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bedel vermesinde ikisine de günah yoktur”⁴⁴⁵, “Eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz üvey kızlarınız ile evlenmeniz size bir günah yoktur”⁴⁴⁶

Hac menasikleri ve evlilikle ilgili olarak zikredilen bu ayeti kerimelerde Allah'ın koymuş olduğu kurallar çerçevesinde kişilerin hayatlarına devam edeceği, özellikle cahiliyye döneminden kalan bazı adetlerin İslam'ın gelmesiyle ortadan kalktığı, bunları yaparken herhangi bir vebale ve günaha girilmeyeceği beyan edilmiştir⁴⁴⁷

Elmalılı'ya göre Kur'an'da günahı ifade eden birçok kavram bulunduğunu, günahla ilgili olarak da birden çok tasnif yapılabileceğini söyler. “Günah'ın açığını da gizlisini de bırakın. Çünkü günah kazananlar, kazandıklarının cezasını mutlaka

⁴⁴² Harman, *Günah*, 278.

⁴⁴³ Bakara, 2/158.

⁴⁴⁴ Bakara, 2/198.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/229.

⁴⁴⁶ Nisa, 4/23.

⁴⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2,204-206; 2,267-269; 2/326-327; 4/237-238.

çekeceklerdir”⁴⁴⁸, “(Ey Peygamberim!) De ki, Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmedığı herhangi bir şeyi, Allah’a ortak koşmanızı ve Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır”⁴⁴⁹

Bu ve benzeri ayet-i kerimelerden yola çıkılarak günahın açık ve gizli olarak tasnifini yapan Elmalılı her çeşit gûnahtan uzak durulması gerektiğini söyler. Yani açıktan açığa yapılan kötü, çirkin işleri veya insanlardan uzakta işlenilen kötü şeylerin de terk edilmesi gerektiğini belirtir. Yani insanın her halükarda kendisini murakabe etmesinin önemli olduğunu dile getirir.⁴⁵⁰ Ayeti kerimenin devamında ise bu murakabeyi yapmayanların, kötülük işlemeye devam ederek günah kazananların, kazandıkları günahlara karşılık cezalarını da bulacakları haber verilmektedir.

Yukarda zikredilen ikinci ayette günahla ilgili dört kavramın da (ism, bağy, şirk, Allah’a iftira) geçtiğini ifade eden Elmalılı hırsızlık, darp, zina, iftira, insanlara haksız yere saldırı, zulüm, tecavüz, şirk, Allah hakkında bilmeden konuşma, aşırı olan her fenalık ve ahlaksızlık gibi her çeşit günahı haram kıldığını söyler. Allah’a ortak koşmak, Allah, Ahiret günü ve İslam hakkında bilmeden cahilce konuşmak, açık olsun gizli olsun her türlü namus dışı fiil ve davranış, haddi aşmak gibi her türlü günah kesinlikle yasaktır.⁴⁵¹

Elmalılı bazı günahları da zararı insanlara dokunan veya dokunmayan günahlar şeklinde tasnife tabi tutmuştur. Namaz, oruç, hac gibi farz olan ibadetler yapılmadığında kişileri bağlar, kendi nefesine zulmetmiş olur. Hırsızlık yapan, iftira, gıybet, başkasının malına ve canına tecavüz gibi hususlar ise günahı işlediği kimseleri de etkiler.⁴⁵² Bununla ilgili olarak şu ayet örnek olarak verilebilir. “Şüphesiz Allah ve Resulünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lanet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır. Mümin erkek ve kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir”⁴⁵³

Elmalılı Allah’a ortak koşmak, dini hükümleri, peygamberleri, ayetleri yalan saymak ve münafıklık gibi bir takım günahların insanın dinden çıkmasına sebep

⁴⁴⁸ En’am, 6/120.

⁴⁴⁹ A’râf, 7/33.

⁴⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4, 266-267.

⁴⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4, 329-332.

⁴⁵² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8, 191-194.

⁴⁵³ Ahzab, 33/57-58.

olacağından bahseder. Yine İslam'ın inanç ve düşüncelerini kabul etmemek, İslami değerleri eleştirmek ve alaya almanın da büyük günahlardan olduğunu ve kişiyi dinden uzaklaştıracağını belirtir. Bununla ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz. “İşte bu (Kur'an hükümleri) benim dosdoğru yolumdur, artık ona uyun, başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan (İslam'dan) ayırır. İşte bunları size Allah sakınasınız diye emretti.”⁴⁵⁴

Önceki ayetlerle bağlantılı olarak Allah'ın dosdoğru yolunun insanlara gösterilmesi ve ona uyulması emredilmiş bunun dışındaki yollara gidilmesi halinde parça parça olup haktan uzaklaşılacağı haber verilmiştir. Bu gösterilenler Allah'ın kullarına sunmuş olduğu emir ve tavsiyelerdir. Dünyada kötülük ve fenalıklardan korunmak ve ahiret hayatını kazanmak için Allah'ın emir ve tavsiyelerine uyulması gerekmektedir.⁴⁵⁵

“Allah size Kitapta (Kur'an'da) Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi halde siz de onlar gibi olursunuz, diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır”⁴⁵⁶

Medine bulunan Yahudiler meclislerinde Kur'an'dan tenkit ve inkâr etme suretiyle bahsederler, müminlerin durumlarıyla da alay ederlerdi. Münafıklar da onların yanlarında bulunarak konuşmalarını zevkle dinlerlerdi. Yahudilerin yaptıklarına rıza göstermek, yanlarında bulunmak ve ortak olmak da onlar gibi kâfir olma anlamına gelir. İşte münafık ve kâfirlerin gidecekleri yer ise cehennemdir. Bir kimse, bir günahın, meşru olmayan bir işin yapıldığı yerde bulunur, o kötülüğü işlemese bile onu yapanlara karışırsa, günahta o kişilerle beraber olur. Fakat kalben o kötülüğü kabul etmeyip çirkin bir iş olduğunu tasdik ettiği halde korku ve zaruret gibi bir durumla orada bulunursa a takdirde mesul olmaz.⁴⁵⁷

İman edilmesi gereken meselelerin inkâr edilmesi ile kişi iman dairesinden çıkmış, bütün amelleri boşa gitmiş, ahirette de ziyana uğrayanlardan olmuştur.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ En'am, 6/153.

⁴⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/298-300.

⁴⁵⁶ Nisa, 4/140.

⁴⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 359-361.

⁴⁵⁸ Maide, 5/5; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 18-19.

Bir kimsenin Hak yoldan sapması günah olduğu gibi başka birisini saptırması, dinden uzaklaştırıp soğutması da günahdır. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde haktan sapanlara ve başkalarını sapıtanlara yönelik Yüce Allah'ın azabının olduğu hatırlatılmıştır. "Allah kâfirlere şöyle der: sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin. Her topluluk kendilerini sapıtanlara lanet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman son girenler ilk girenler için: Ey Rabbimiz! Şunlar bizi sapıttılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver, derler. Allah buyurur ki: her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz." ⁴⁵⁹

Bir kimsenin günah işlemeye teşvik edilmesi, günaha aracılık edilmesi, günaha öncülük edilmesi de yasaklanmıştır. Bu kimseler hem kendileri günaha girmiş hem de aracılık ettikleri kişilerin de günahlarını yüklenmişlerdir. "Kim güzel bir işe aracılık ederse ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de günaha, kötü bir işe aracılık ederse ona da o günahın, kötülükten bir pay vardır." ⁴⁶⁰

Bu ve benzeri ayeti kerimelerdeki verilen mesajla olmalı ki yine Yüce Allah kişileri iyiliğe teşvik ediyor ve şöyle buyuruyor: "İyilik ve takva üzere yardımlaşın ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın." ⁴⁶¹ Hz. Peygamberin (sav) "Hayra vesile olan hayrı bizzat yapmış gibidir" ⁴⁶² hadisinde olduğu gibi bunun aksinde de yani kötülüğe sevk eden de kötülüğü yapmış gibidir. ⁴⁶³

Yalan uydurmak, aslı olmayan şeyi söylemek gibi manalara gelen "iftira" kavramı da büyük günahlardan sayılmıştır. Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de Allah'a, Peygamberine ve insanlara iftira olarak üç şekilde gelmiştir. "Allah'a karşı iftira eden veya kendine bir şey vahyolunmadığı halde bana vahyolundu, diyen, ya da Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim, diye laf eden kimseden daha zalim kimdir?" ⁴⁶⁴

Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ edip insanları doğru yola çağırırken bazı sahtekârlar çıkıp "Ben de Peygamberim" ya da "Bana da vahiy geliyor, Muhammed'e vahiy gelmiyor" gibi saçmalıklar ileri sürmüşlerdi. Onların bu saçmalıklarına cevap olarak bu

⁴⁵⁹ A'râf, 7/38.

⁴⁶⁰ Nisa, 4/154.

⁴⁶¹ Maide, 5/2.

⁴⁶² Tirmizi, İlim, 14.

⁴⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 296-297.

⁴⁶⁴ En'âm, 6/93.

ayet-i kerime nazil oldu. Netice de böyle iftirada bulunanların alçaltıcı bir azaba uğrayacakları haber verilmiş oluyor.⁴⁶⁵

“Yoksa Kur’an’ı uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sure getirin ve Allah’tan başka çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın”⁴⁶⁶

Hz. Peygamber’e iftira etmenin bir örneğinin, meydan okumayla sunulmuş olduğu bu ayet-i kerimede yapılan şeyin ne kadar kötü olduğu, daha önceden gelenlerde de böyle iftiraların vuku bulduğu ve zalimler güruhuna giren bu kişilerin cezasını da en ağır bir şekilde çecekleri haber verilmektedir. Yüce Allah’ın Kur’an-ı Kerim vasıtasıyla getirmiş olduğu bu meydan okumaya şu ana kadar hiçbir insan cevap verememiş, onun surelerine benzer bir sure meydana getirememişlerdir. Bundan sonra da asla getirilemeyecektir.

“İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lanetlenmişlerdir ve onlara çok büyük bir azap vardır”⁴⁶⁷

Mümin bir kimseye zina suçu isnat edenlerin lanetlendiği bu surede, Müslümanlar arasında fena sözler yaymanın kötülüğünü ve buna cüret edenlerin neticede uğrayacakları felaketler dile getirilmektedir. İnsanın en büyük düşmanının şeytan olduğu bilinciyle hareket edilerek ona uyulmaması ve doğru yoldan ayrılmamak için elinden gelen gayreti göstermesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁶⁸

Akrabalarla ilişkilerin sürdürülmesi manasına gelen sıla-i rahim farz olan bir ibadettir. Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde bu görevin ne kadar önemli olduğu vurgulanmış ve terki ise büyük bir günah olarak değerlendirilmiştir. “Onlar, Allah’a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah’ın korunmasını emrettiği bağları koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir”⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4, 214-216.

⁴⁶⁶ Yunus, 10/38.

⁴⁶⁷ Nur, 24/23.

⁴⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7,306-307.

⁴⁶⁹ Bakara, 2/27.

Elmalılı ayette ifade edilen bozgunculuk yapıp Allah’a verdikleri sözden dönenler için Allah’ın ilk yaratılışta kendilerine verdiği akıl ve idrak yoluyla kendisini tanıma fırsatını peygamberler ve kitaplarla desteklemesine rağmen, fasıkların bu hakikatlerin hepsini inkâr edip ahitleri bozmaları şeklinde açıklar. Devamında ise, Allah’ın korunmasını emretmiş olduğu bağdan maksadın akrabalık bağı, cemiyet birliği, peygambere imanda birleşme, beşeri ve ahlaki bütün ilişkiler olarak izah etmiştir.⁴⁷⁰ Bu bağı koparanların ve bozgunculuk yapan kimselerin ise hüsrana uğrayacakları, lanetlenip cehennemle cezalandırılacakları,⁴⁷¹ lanetlenip gerçekleri göremeyen ve duyamayan kimseler⁴⁷² oldukları da haber verilmiştir.

Elmalılı, Nisa Suresi otuz altıncı ayetinde kullarına büyük bir müjde verdiğini söyleyerek izahına başlamış ve daha sonra Peygamberimizin hadisi şerifinde izah etmiş olduğu helak olan yedi sınıf insanın kimler olduğunu söylemiştir. Bu kişilerin, haksız yere adam öldürenler, Allah’a şirk koşanlar, sihir yapanlar, faiz yiyenler, yetim mali yiyenler, harpten kaçanlar ve masum mümin kadınlara zina iftirası atanlar olduğunu belirtmiştir. Bu sayılanların haricinde de Allah-ü Teâlâ’nın işlenmesini kesin olarak yasakladığı şeyler olduğunu söyleyerek bu konuda hazırlanan fıkıh kitaplarına bakılması tavsiyesinde bulunmuştur.⁴⁷³ Elmalılı başka bir ayeti kerimeyi de ”⁴⁷⁴ izah ederken, açıktan açığa yapılan kötü işlerin veya gizlice yapılan işlerin terkedilmesini söylemiş, başkasının yanında yapılamayacak kötü işlerin gizliden de yapılmaması gerektiği hususuna değinmiştir. Ayrıca bu ayette, insanın her durumda kendisini murakabe etmesinin gerekli olduğunu da vurgulamıştır. Akabinde de ayetin son kısmını, “Şüphesiz ki, kötülük yaparak günah kazananlar, kazandıkları günahlara karşılık cezalarını bulacaklardır” şeklindeki izahıyla kişinin murakabe içerisindeki yaşantıyla günden ve cezadan kurtulabileceğini belirtmiştir.⁴⁷⁵

Diğer bir ayet-i kerimede güzel davrananlar; “Küçük günahlar hariç olmak üzere, günahın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçınanlar”⁴⁷⁶ olarak tarif edilmek suretiyle günahın burada da küçük ve büyük ayrımı yapılmıştır. Elmalılı, Yüce Rabbimizin kişinin

⁴⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2, 43-44.

⁴⁷¹ Ra'd, 13/25.

⁴⁷² Muhammed, 47/22.

⁴⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 246.

⁴⁷⁴ En'am, 6/32.

⁴⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 266-267.

⁴⁷⁶ Necm, 53/32.

her halini bildiğini ve ona göre karşılık vereceğini söyler. Yüce Allah'ın, Arz'da ilk insan cinsinin, hücresinin, yaratılışında veya insan gıdasının topraktan yaratıldığı sırada, yani insanın kendini bilmediği zamanlarda bile nasıl olduğunu, ne halde bulunduğunu ve istikbalde ne hallerde olacağını, hâsılı bütün eksikliğiyle varlığımızı hep bildiğini, belirtir ve sonrasında şöyle bir izah getirir. Öyleyse, kendinizi hiç günahsız, kusursuz ve tertemiz sayarak övünmeyin. Farkında olmadığınız birçok kusurlarınız bulunabilir. Çünkü bütün halinize vakıf olan sizi yaratan ve yaşatan Yüce Allah'tır, der.⁴⁷⁷

Yine başka bir ayetin⁴⁷⁸ izahında ise Elmalılı, şirkten başka yapılan günahların bağışlanacağını müjdelirken, kendisine ortak koşularak, başka ilahlar edinilmesini asla bağışlamayacağını kesin olarak bildirmekte, bunun da büyük bir zulüm olduğunu ilan etmektedir. Allahü Teâlâ birdir, eşi, benzeri, ortağı yoktur. Bunların hiçbirine de muhtaç değildir. Burada şirk, kayıtsız olduğundan mutlak surette kâfirlik demek olduğu unutulmamalıdır. Bunun kitap ehline iman teklif etme yerinde gelmiş olması da bu konuda özel bir ipucu teşkil eder, diyerek bu konuyu açıklar.

Elmalılı helak edilen kavimlerle alakalı olarak En'âm suresinde geçen ayeti⁴⁷⁹ açıklarken şu hususlara dikkatimizi çekmektedir. Allah-ü Teâlâ o kavimlere göklerden feyiz ve bereket indirmiş cennet gibi vatanlarında ırmaklar akıyor, ucuz ve bolluk içerisinde yaşıyorlar. Sonunda onlar günahları yüzünden cezalandırılıyor, helak oluyorlar ve Allah onların yerine başka nesiller ve kavimler getiriyor. Yani insanoğlu kendisine verilen nimetleri hatırlamaz unuttur ve kazandıklarının kendi emekleriyle olduğunu iddia ederek Allah tan başka ilahlar edinirlerse yaratılış gayesinin dışına çıkmış olur. Bu durumda bazen helak yavaş yavaş gelir. Kişi bunun farkına bile varamadan eceliyle karşılaşır. Bazen de yıllar yılı devam edecek şekilde azap devam eder. Yavaş yavaş nefisler ölür, ekinler azalır meyveler vermez olur. Bazen de kişiler birbirine eziyet edecek konuma gelir. Neticede güçleri azalır, kuvvetleri gider ve zamanla yaşadıkları topraklarda kökleri tamamen kaybolur. Sonrada Yüce Allah yeni kullarından dilediği kimseleri o mülke halife kılar. Onları da yerleştirdiği mekânda imtihana tabi tutar. Böylece Kanun-u İlahi böyle deveran eder. Bazen de insan dünyada yaşayan zalimlerin mütecaviz kimselerin, şımarık bozguncuların ve kâfirlerin rahat bir yaşamda olduklarını, azaba

⁴⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9, 256-257.

⁴⁷⁸ Nisa, 4/48.

⁴⁷⁹ En'âm, 6/6.

düşmediklerini görerek aldanabilir. İnsanoğlu aceleci olduğundan ve yolun başını ve sonunu kestiremediğinden bu türlü hislere kapılabilir.⁴⁸⁰

Kur'an-ı Kerim bu düşüncede olanların gaflet uykusundan uyanmaları için geçmiş milletlerin hayatından kesitler vererek uğradıkları acı akıbetlere dikkat çeker ve kişilerin yaşantılarına dikkat etmesi gerektiğini belirtir. “Fakat onları günahlarından ötürü yok ettik” gibi hükümler Kur'an'ın birçok yerinde tekrarlanır.

Elmalılı kişileri helak eden şeyin işlemiş oldukları günahlar olduğunu söyler. Yani kişi günah işlemesi neticesinde Yüce Allah'ın cezasını kendi eliyle hak etmiş olur. Yüce Allah kısacık şu ömürde insanların, her zaman geçerli olan bu ilahi kanunun bilinciyle hareket ederek dikkatli bir şekilde yaşaması gerektiğini, aksi takdirde günahın içerisine düşerek önceki milletlerin düştüğü akıbetin kendilerine de uğrayabileceğinden bahseder. Şahsi olarak işlenen bu günahlar zamanla topluma yayılırsa günahlar milletlerin karakteri haline gelir ve sonunda bunları da öncekilerin akıbeti gibi bir son bulur.⁴⁸¹

“İşte günahlarını itiraf ettiler! Kahrolsun o çılgın ateşlikler!”⁴⁸² ayet-i kerimesini önceki ayetlerle bağlantı kurarak izah eden Elmalılı Allah'ı inkar edenlerin Cehennem azabına uğradıklarını, ve bu durumla karşılaşmadan önce meleklerin kendilerine “size uyarıcı gelmedi mi?” sorusuna evet geldi ama biz o uyarıcıyı yalanladık ama onları dinleseydik ve aklımızı kullansaydık bu çılgın ateşlikler içerisinde bulunmazdık⁴⁸³ diyerek günahlarını itiraf etmişlerdi. Bu durum gösteriyor ki Allah'ın adaletinde merhametinde, hidayetinde, lütfunda hiçbir eksiklik bulunmamaktadır. Yüce Allah her şeyi kullarına bildirmiştir. Bütün delilleriyle iyi ve kötü amel işleyenlerin gidecekleri yeri cennet ve cehennem olarak bildirmiştir. Kâfirlerin, karşılaştıkları cezayı görüncce hatalarını itiraf ettiklerini ama artık çok geç olduğunu ve neticede Allah'ın rahmetinden uzaklaştıkları haber verilmiştir.⁴⁸⁴

“Her kim bir hata veya günah kazanır da, sonra bunu suçsuz birinin üzerine atarsa, şüphesiz bir iftira ve açık bir vebal daha yüklenmiş olur”⁴⁸⁵ ayetinde kişinin işlediği suçu bir başkasına yüklemesinin, bu suçtan kendisini kurtarmaya çalışmasının büyük bir vebal

⁴⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 135-136.

⁴⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4, 136-138.

⁴⁸² Mülk, 67/ 11.

⁴⁸³ Mülk, 67/ 6-10.

⁴⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10, 115.

⁴⁸⁵ Nisa, 4/112.

ve günah olduğu hatırlatılıyor. Ayrıca yapılan iftira neticesinde masum olan bir kişi suçlu gösterilerek toplum nazarında itibar kaybına uğramış, maddi ve manevi bir zarara düşmüş olmaktadır. Bunun için iftira atan başkasının zararına sebep olarak günah işlemiş olduğu gibi, kendi işlediği suçu başkasına yüklemesi sebebiyle ikinci defa bir günah işlemiş olur ki bunun vebali ve cezası daha büyüktür.⁴⁸⁶

“Hayır! (mesele hiç de onların dediği gibi değil) kim bir fenalık yapar ve o büyük günah kendisini her taraftan kuşatırsa, işte onlar Cehennemliktirler ve ateşte ebedi olarak kalacaklardır.”⁴⁸⁷ Burada kâfirlerin kendilerince iddia ettikleri gibi yedi, kırk günde değil hiçbir zaman o azaptan (ateşten) çıkamayacaklardır. Çünkü bu kimseler hem kötülük işliyorlar hem de yaptıkları kötülüğü meşrulaştırıp kendilerine göre helal kabul edip yapmaya devam ediyorlardı.⁴⁸⁸

Hız. Peygamber’e (sav) muhalefet olması için savaşa gitmeyen kimseler bu hallerine sevindiler. Çünkü hava çok sıcaktı. Harbe katılanlar ise bu muhalifler yüzünden birçok güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardı. Güçlüklerle katlanmak istemeyen zayıf iradeli bu kimseler aslında kendilerine göre rahatlığı seçmişlerdi. Hâlbuki bu davada başarı için zorluklarla mücadele gerekmektedir. Havanın sıcak olması gibi bahaneler ileri sürmüşlerdi ama cehennem ateşinin sıcaklığı buradakinden daha fazla ve yakıcıydı. Dünyadaki bu sıcaktan rahatsız olarak savaşa gitmeyenler aslında cehennemde yanmayı kendileri hak etmiş oluyorlardı.

“Kazandıkları günahın cezası olarak artık az gülsün çok ağlasınlar”⁴⁸⁹ ayetiyle Yüce Allah Peygamberin yanında yer almayan ve bu konuda da hiçbir üzüntü hissetmeyen hatta kendi yaptıkları davranışın daha doğru olduğunu ileri sürenlere yönelik böyle bir açıklama getirmiştir. Bu dünyanın fani olması dolayısıyla bir takım nimetlere bağlı olarak yaşamının ve gülmenin de bir sonu vardır. Ama ahiret hayatı ebedi olduğundan orada ağlama da ceza da sonsuza kadar sürecektir. Tabi bu durum onların yaptıklarının karşılığıdır. Onları affetmek ve katılmadıkları bir seferin zaferine onları da ortak etmek asla uygun olmayacaktır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, 112-113.

⁴⁸⁷ Bakara, 2/81.

⁴⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2, 97-98.

⁴⁸⁹ Tevbe, 9/82.

⁴⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5, 192-193.

Büyük günah meselesini kelami ekoller farklı açılardan ele alarak değerlendirmişlerdir. Kişinin iradesi ve sorumluluğunda olan ve suç niteliği taşıyan filler neticesinde farklı isimlendirmeler yapılarak bu husus değerlendirilmiştir. Bununla ilgili olarak günahkâr olan mümine küfür damgası vurup ebedi olarak cehennemde kalacaklarını bildiren ekollere de rastlamaktayız. Sonuçta kebire olarak ta ifade edilen büyük günah kavramı Ehl-i Sünnet tarafından akli ve nakli delillerle uygun bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Elmalılı, günah meselesini Ehl-i Sünnet'in görüşleri çerçevesinde değerlendirerek, büyük günah işleyen kimselerin kâfir olmadığını, bir kimsede imanla küfürün bir arada bulunamayacağı görüşünü benimsemiştir. Fakat bir insanda mümin olma ve günahkâr olma gibi farklı iki özellik bulunabilir. Burada önemli olan büyük günahın günah olduğu inkâr edilmemiş olsun. Ehl-i Sünnet kelimcileri Kur'an-ı Kerim'den delillerle birlikte akli ve mantiki izahlar çerçevesinde şirk dışındaki günahların küfrü gerektirmediğini söylemişlerdir. Ayrıca imanın amelden farklı olduğu düşüncesiyle büyük günah işleyen kimseyi mümin saymışlar ve ebedi olarak cehennemde kalamayacağı kanaatlerine varmışlardır. Biz de bu çalışmamızda Elmalılı'nın büyük günah konusunda Ehl-i Sünnet'in görüşünde olduğu kanaatine vardık. Yani büyük günah işleyen bir kimse günahkâr olmakla birlikte mümindir. Bunun için günahkâr olan bir mümine, mümin gibi muamele yapılmalıdır. Bu kimselerin vefat durumlarında cenaze namazlarının da Müslüman kişilere uygulanan merasimler gibi yapılması gerekmektedir. Bu kimselerin ahiretteki durumlarının ise en ince ayrıntısına kadar iyilik ve kötülüklerin hesabının verileceği günde Yüce Allah'ın adalet sıfatının tecellisiyle karşılığının verileceğidir. Yani hatalar ve günahlar Allah'ın takdiriyle ceza veya affa uğrayarak neticelenecektir. Fakat cezasını çekse bile sonunda mümin olduğu için cennete gidecektir.

2.4. Elmalılı'ya Göre Küfür Meselesi

Peygamberin Cebail vasıtasıyla Allah'tan getirdiği hususlarda O'na inanmamak, tasdik etmemek gibi manalara gelen küfür kelimesi, sözlükte nankörlük etmek, gizlemek ve örtmek demektir.⁴⁹¹

⁴⁹¹ Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV Yayınları, 2002), 26: 533.

Küfür, bir şeyi gizlemek demektir. “Kâfir” sıfatının gece için kullanılması kişileri gizlemesinden kaynaklanmaktadır. Tohumu toprağa, yere gizlediği için çiftçiye de kâfir sıfatı verilir. Ama bu onlar için isim olarak kullanılmaz. Nimetin küfrü, şükrünü yerine getirmemek suretiyle gizlemektir. Küfrün en büyüğü, Yüce Allah’ın varlığını, birliğini inkâr etmekle birlikte diğer iman esaslarını da kabul etmemek suretiyle meydana gelir. Nimetin inkârı için “küfran-ı nimet” tabiri kullanılmaktadır. Allah’ın varlığını, birliğini, Peygamberi, kitabı, melekleri, kaza ve kaderi, ahiret gününü ve şeriatı inkâr edenlere “kâfir” denir.⁴⁹²

Kur’an’da küfür kelimesi birçok ayette geçmekte ve farklı anlamlara gelmektedir. “Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamberine ve peygamberine indirdiği kitabına, daha önce indirdiği kitabına hakkıyla iman edin. Her kim Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmazsa, muhakkak ki o, son derece haktan uzaklaşıp sapmıştır”⁴⁹³ Bu ayeti kerime, iman esaslarını ve iman edilmesi gereken hususları açıklamaktadır. Bunlara her mümin hakkıyla iman etmeli ve en küçük şüphe ve tereddüde düşmemelidir. Ayette önce Allah’a peygamberine ve kitaba iman edilmesi söylenilmiş ve hemen peşinde melekler ve ahiret günü ilavesiyle de imanın beş rüknü kesin olarak belirtilmiştir. Bunları inkâr edenlerin (inanmayanlar) yolunu şaşırmış, dalalet çukuruna yuvarlanmış oldukları haber verilmiştir.⁴⁹⁴

Kur’an’ı Kerimde “kâfirlerin Hz. Peygamber’in tebliğ ettiklerini, Kur’an’ı”⁴⁹⁵ “melekleri”⁴⁹⁶ “öldükten sonra dirilmeyi”⁴⁹⁷ ve “ahireti”⁴⁹⁸ kabul etmedikleri ifade edilmek suretiyle kişiyi doğru yoldan çıkaracak inanışlara vurgu yapılmıştır. Öte yandan Kur’an-ı Kerim’de “inanmak veya inkâr etmekte insanların irade hürriyetine sahip bulundukları belirtilirken,”⁴⁹⁹ “Allah’ın küfre rıza göstermeyeceğine dikkat çekilmiştir.”⁵⁰⁰

⁴⁹² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1, 327.

⁴⁹³ Nisa, 4/136.

⁴⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/357-358.

⁴⁹⁵ İsrâ, 17/41, 46; Meryem, 19/73, 77; Enbiyâ 21/2-3.

⁴⁹⁶ Nisâ, 4/136.

⁴⁹⁷ Yâsîn, 36/78-79.

⁴⁹⁸ A’râf, 7/45; Hûd 11/7, 19.

⁴⁹⁹ Kehf, 18/29.

⁵⁰⁰ Zümer, 39/7.

Yine “kâfirlerin inanmamaktaki ısrarlı tavırlarına rağmen inanacakmış gibi Resûl-i Ekrem’den defalarca mucize göstermesini istedikleri bildirilmiş,”⁵⁰¹ gibi çeşitli ayetlerde, “düşünüp ibret almak suretiyle inanmalarını sağlamak için kendilerine gösterilen misallerden bahsedilmiştir.”⁵⁰²

“Her şeye rağmen küfürde ısrarlı olanların amellerinin boşa çıkarılacağı”⁵⁰³ “kâfir olarak ölenlerin ahirette hiçbir şekilde kurtulamayıp acıklı bir azapla karşılaşacakları”⁵⁰⁴ “cehennemde ebedî olarak kalacakları ve azaplarının hafifletilmeyeceği” belirtilmiştir.⁵⁰⁵

Elmalılı bu ayetlerin izahında şöyle der. “Allahü Teâlâ’nın apaçık ayetleri, peygamberler vasıtasıyla beyan buyurduğu hakikatler meydanda iken, bunlara yüz çevirerek hakikati gizleyen ve inkâr edenlerin akıbeti ve uğrayacağı cezalar da çok ağır olacaktır.”⁵⁰⁶

Yüce Allah İsrailoğullarının tutarsız davranışlar sergileyen, verdikleri sözleri tutmayan bir topluluk olduklarını belirtir. Daha sonra dönecliğin ruhlarına işlediğini, onlar için asıl hususun kendi menfaatleri olduğunu söyleyerek “yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir diğerini inkâr mı ediyorsunuz?”⁵⁰⁷ buyurarak bunların işlerine geleni kabul eden gelmeyenleri de reddederek güya işin içinden sıyrıldıklarını sanan bir topluluk olduklarını izah etmeye çalışmıştır. Ve ayetin devamında ise “bunu yapanların cezası dünyada büyük bir rezillik, ahirette de azabın en şiddetlisine uğramaktır” şeklinde gelerek iki âlemde de bunların hüsrana uğrayacakları haber verilmiş olmaktadır. Aslında tarih boyunca bunun en canlı şahidi Yahudilerin başına gelen hadiselerdir.⁵⁰⁸

“Bedevîler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve resulüne itaat ederseniz yaptığımız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”⁵⁰⁹ ,“Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri inkârcıdır; onlar ululuk taslayan küstahlardır”⁵¹⁰ Bu ve benzeri ayetler

⁵⁰¹ En’âm 6/37, 109; el-İsrâ, 17/90-95.

⁵⁰² En’âm, 6/65; Yûnus, 10/5-6, 67; Yûsuf, 12/105; Ra’d, 13/2-4; Rûm, 30/20-28.

⁵⁰³ Mâide 5/5; el-A’râf, 7/147; Zümer, 39/65; Muhammed, 47/8.

⁵⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/91; Mâide, 5/36; Meâric, 70/11-18.

⁵⁰⁵ Bakara, 2/161-162.

⁵⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2,207.

⁵⁰⁷ Bakara, 2/85.

⁵⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/104.

⁵⁰⁹ Hucurat, 49/14.

⁵¹⁰ Nahl, 16/22.

dikkate alınarak imanın kalben tasdiki gerektiğini ifade eden Ehl-i Sünnet kelimcilerine göre küfür, zarurat-ı diniyye olarak ifade edilen dinin aslından olduğu kesinlikle bilinen hususların bir kısmını veya hepsini kalben tasdik etmemektir.⁵¹¹ Elmalılı da bu görüşte olup zahiren şehadetle ikrar edildiği gibi, kalben de samimiyet ve ihlas içerisinde imana yükselip kâmil bir mümin ve sadık bir Müslüman olmaya çalışılması gerektiğini söyler. Bu şekilde Allah'ın emir ve yasaklarına riayet edip küfrü çağrıştıracak her türlü şeyden uzak kalan müminlerin ise günahları bağışlanmış olup mükâfatları da eksiksiz olarak verilecektir.⁵¹²

İkrarın zıddı inkârdır. İkrarın aslı düşünülmeyen hususların kalbe gelmesidir. Bu durumda bir tür cehalettir. Aslında dil ile ifade edilmiş olan inkârın sebebi, kalpten gelen inkârdır. Bazı durumlarda ise dil bir şeyi inkâr edebilir ama onun şekli kalpte bulunduğu için bu durumda dil yalancı konuma gelebilir. Bu hususla ilgili olarak şu ayet-i kerimeler zikredilebilir: “Allah'ın nimetlerini tanırlar da sonra O'nu inkâr ederler, onların çoğu kâfirlerdir”⁵¹³, “Allah size ayetlerini gösterir, öyleyse Allah'ın ayetlerinden hangisini inkâr ediyorsunuz”⁵¹⁴

Münker ise, akli selim sahibi olan kişilerin çirkinliğine hükmettikleri her türlü fiil demektir. Veya aklın iyilik veya kötülüğü konusunda herhangi bir fikir beyan edemediği durumlarda şeriatın kötülüğüne hükmetmiş olduğu fiillerdir.⁵¹⁵ “O tövbekârlar, ibadet edenler, hamd edenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar(ma'rufu emreder, münkerden nehy ederler), Allah'ın sınırlarını gözetkenler; müjdele o müminleri!” “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden (ma'rufu emredip, münkerden nehyeden) bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir” Ehl-i kitapla alakalı olarak inkâra sapmaları ve başkalarını da saptırmalarını kınandığı önceki ayetlerden sonra müminlere iman ve takvayı emredip daha sonra da başka insanları İslam'a çağırmaları emredilmektedir. Bunun için de imanın yeri olan kalbin her türlü inkâr ve yanlış inançlardan temizlenmesi gerekmektedir.

⁵¹¹ Sinanoğlu, “Küfür”, 534.

⁵¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/160-170.

⁵¹³ Nahl, 16/83.

⁵¹⁴ Mü'min, 40/81.

⁵¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1, 322.

SONUÇ

Elmalılı Muhammed Hamdi, Osmanlı medreselerinde yetişen son devir İslam âlimlerinden biridir. Elmalılı Hamdi Yazır, son devir Osmanlı uleması arasında medresenin yetiştirdiği ilgisini yalnızca dini ve felsefi ilimlere hasretmemiş, aynı zamanda riyazata, tabiiyata, edebiyata, sanat ve içtimaiyata ve sair ilimlere yöneltmiş çok yönlü ilmi kişiliği olan âlimlerden birisidir.

Antalya'nın Elmalı ilçesinde dünyaya gelen Elmalılı küçük yaştan itibaren ilimle iç içe olmuş, ilk ve orta öğrenimini Elmalı'da tamamlamış, bu sırada Kur'an'ı Kerim'i ezberlemiş daha sonra İstanbul'a giderek eğitimine orada devam etmiştir. Ünlü hocaların rahle-i tedrisinden geçtikten sonra müderris kimliğiyle ilme hizmet etmeye başlamıştır.

Elmalılı sadece dini ilimlerle yetinmeyip felsefe, edebiyat, musiki ve hat derslerine yönelik ilgi ve alakasıyla çok yönlü olarak yetişmiş ve entelektüel bir kimlik kazanıp zamanın en önemli ilim adamlarından biri olmuştur.

Hak Dini Kur'an Dili adlı eser Cumhuriyet döneminin ilk tefsir çalışması hüviyetiyle halkın ihtiyacını gidermek amacıyla hazırlanmış, ama sadece kendi döneminin değil daha sonraki yılların da en çok istifade edilen eserlerinden biri olmuştur.

Eserin yazıldığı dönemde Türkçe ibadet konusu gündemde olup bu konuda şiddetli tartışmalar cereyan ediyordu. Bir de Pozivitizm gibi akımlar da halkın üzerinde etkinliğini artırmaya çalışıyordu. Eserin bu iki hususa cevap niteliğinde hazırlandığı da belirtilmektedir.

Günah, Allah'ın emrettiği ve yasakladığı hususlara muhalefet edilerek yapılan her şeyi içine alır. Kişinin yaptığı zaman vicdanını rahatsız eden her şeyin günah olduğu belirtilmiştir.

Kişiyi günah işlemeye sevk eden hususlar dinin ana kaynaklarında izah edildikten sonra günahı uzak durmanın kişiye dünya ve ahiret saadetini sağlayacağını, bunun da emir ve yasaklara gösterilen hassasiyetle elde edilebileceğini söyleyebiliriz.

Kişi hayatını Yüce Allah'ın çizdiği sınırlar içerisinde geçirmeye çalışmalı ve özellikle günahlardan tam bir hassasiyetle sakınmalı ve her durumda Cenab-ı Hakka dua ve niyazla yönelmelidir

Yüce Allah kullarına her türlü kötülüklerden ve çirkin işlerden uzak durmasını tavsiye etmiş, bunları da günah kavramıyla bildirmiştir. Büyük ve küçük olarak günahın taksimatı yapılmış ama hangi günahların bu gruplara girdiği bildirilmemiştir. Kişinin büyük günah işlemekten sakınması gerektiği, böyle yapıldığında da işlenen küçük günahların silineceği müjdesi verilmiştir.

İslam'ın açık bir şekilde ceza öngördüğü günahların büyük, bunun dışında kalanların ise küçük günah olduğu söylenmiştir. Ayrıca küçük günahların yapılan ibadetler ve salih amellerle silinmesi söz konusu iken büyük günah işleyenlerin tövbe ve istiğfara yönelmesi ancak bu şekilde bu cezadan kurtulacağı zikredilmiştir.

Hız. Peygamber döneminde günah ve büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili herhangi bir ihtilaf bulunmamaktaydı. Resulullah'ın vefatından sonra ortaya çıkan hadiseler neticesinde, büyük günah işleyenlerin durumunun ne olacağı ile ilgili olarak kelim tarihının ilk problemlerinden olan bu inanış gruplaşmaların oluşmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan her grup kendi inancına göre büyük günah konusunu değerlendirmiş ve görüşlerini ortaya koymuştur

Bu ve benzeri sebeplerle ortaya çıkmış olan itikadi mezheplerden bazıları büyük günah işleyenleri kâfir olarak görür ve tövbe etmedikleri takdirde ahirette de kâfir olarak muameleye maruz kalacaklarını söylerler. Diğer bir grup ise büyük günah işleyenlerin bu fiillerinden dolayı zarar görmeyeceklerini ahirette de cehenneme girmeyeceklerini belirtirler. Diğer bir grup ise büyük günah işleyen kimsenin iman dairesinden çıkacağını, ancak bunun kâfir olmayıp ikisi arasında bir konumda bulunacağını söylerler. Bu kimse eğer tövbe ederse tekrar iman sınıfına dâhil olur, tövbe imkânı olmadan veya tövbeye yönelip uygulamadan ölürse iman dairesinden çıkar, kâfirler gibi muamele görür, derler. Diğer bir grubun görüşü de şöyledir. Bir kimse eğer büyük günah işlemişse yine de mümin olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu şekilde hatasının farkında olarak yanlış düşen insan, eğer o kötülüğün helal olduğunu belirtmiyorsa mümin sınıfındadır. Mümin olanlar ise devamlı surette yaptıkları iyi ve kötü amelleri gözden geçirirler. Eğer kötü bir fiil işlenmişse hemen pişmanlık duyup onun silinmesi için uğraşırlar. Bu da o kimsede bulunan imanın belirtisi olarak kabul edilir.

Elmalılı, Yüce Allah'ın kullarını affetmek için her türlü fırsatı verdiğini bunlarında kullar için büyük bir müjde olduğunu belirttikten sonra Peygamberimizin

hadisi şerifinde izah etmiş olduğu helak olan yedi sınıf insanın kimler olduğunu söylemiştir. Bu kişilerin, haksız yere adam öldürenler, Allah’a şirk koşanlar, sihir yapanlar, faiz yiyenler, yetim mali yiyenler, harpten kaçanlar ve masum mümin kadınlara zina iftirası atanlar olduğunu belirtmiştir. Elmalılı, bu sayılanların haricinde de Allahü Teâlâ’nın işlenmesini kesin olarak yasakladığı şeyler olduğunu söyleyerek bu konuda hassas olunmasını ve günaha düşmemek üzere elinden gelen gayretin gösterilmesi gerektiğini söylemiştir.

Elmalılı “günahın gizlisini de açığını da bırakın” ayeti kerimesinden yola çıkarak her durumda kişinin kendisini gûnahtan alıkoymasını, toplum içerisinde günah işlemekten nasıl sakınılıyorsa tek başına kalındığı zamanda günaha girilmemesi gerektiğini söyler. Çünkü insan Yüce Allah tarafından murakabe edilmektedir. Tek başına olduğunda, toplum içinde, iyi ve kötü amellerle meşgul olduğunda da murakabesi devam edecek olup yaptığı amellerin karşılığını eksiksiz bir şekilde göreceğini de unutmamalıdır.

İyilik ve kötülük yapma kapasitesi olabilen insan bazen günah işleyebilir. Böyle durumlarda tövbeye yönelmeli ve affedilmek için çabalamalıdır. Öncelikle kişinin yapması gereken şey günah işlememeye gayret etmek ama günah işlediği zaman da hemen o günahını silmek için tövbeye yönelmek olmalıdır. Peygamberimiz ’in “Günahkârların en hayırlısı tövbe edenlerdir” sözü de bunu desteklemektedir.

Elmalılı da özellikle kişinin tövbeyle iç içe olması gerektiğini, Kur’an’ın ve Peygamberimizin emir ve tavsiyeleriyle bunun dini bir görev olduğunu da vurgulamıştır.

Rabbim bizleri günahın her çeşidinden korusun. Fıtratımızdaki temizliği ve güzelliği devam ettirecek bir yaşam nasip etsin.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, İrfan, *İslâm 'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, (trc. M. Saim Yeprem), İstanbul: Marifet Yay. Üçüncü baskı, 1994.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Tahkik: Şuayb el-Arnaût ve diğerleri., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelâmi Problemlere Etkileri*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2001.
- Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Fiiller*, Konya: Tekin Kitabevi, 1984.
- Albayrak, Sadık, “Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1980.
- Ali Şafak, “Fısk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Apaydın, H. Yunus, “Hata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1997.
- Apaydın, Yunus “Cürüm” md., Ş.İ.A., İstanbul: Şamil Yayınevi, 2000.
- Asım Efendi, Ebul-Kemal Ahmed, *el-Ukyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit Kamus Tercümesi “cürm”*, İstanbul: 1814.
- Aslan, Ali, *Özgürlük ya da Kadercilik*, (1. Baskı), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Avcı, Metin, “Büyük Günah Sahibinin Tekfir Edilmesi Sorunu İle İlgili İmam Mâtûrîdî'nin Eleştirileri”, *IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu, Hanîfilik-Mâtûrîdilik*, 2, Kastamonu: K. İ F. Yayınları, 2017.
- Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi (İlm-i Kelam)*, Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1964.
- Aydın, Ferit, *İslam 'da İnanç Sistemi*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1995.
- Aydın, Ömer, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Bağcı, Mehmet, *İslam Mezheplerinde İman ve Büyük Günah Problemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Bağgeci, Muhittin, *Allah'ı Bilmek ve Nesefti'ye Göre İman*, Kayseri: Saray Kitabevi, 1995.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, (Thk. Muhammed Osman) *el-Fark Beyne'l Fırak*, , Kahire: İbn-i Sina Kütüphanesi, 1988.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *el-Fark Beyne'l Fırak*, (Thk. Muhammed Osman), Kahire: İbn-i Sina Kütüphanesi, 1988.
- Bağdadi, Abdulkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Prof. Dr. E.Ruhi Fığlalı, Ankara: T.D.V Yayınları, 2001.
- Bağdâdî, Ebu'l-Mansur Abdulkaahir b. Tahir et-Temimî Bağdâdî, *Usulu'd-Din*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981.
- Baktır, Mehmet, “İmanın Temellendirilmesi”, *Günümüz Kelam Problemleri Sempozyumu*, Erzurum: AÜİFD, 2001.

- Bebek, Adil, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Bebek, Adil, “Kebire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bebek, Adil, *Maturidi’de Günah Problemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Belhi, Ebu’l Kasım, *Kitabu’l- Mâkâlât*, thk. Hüseyin Hansu, Racih Abdulhamid Kurdi, Abdurrahman Racih Kurdi, Amman: Daru’l- Feth, 2018.
- Bilgin, Mustafa, “ Hak Dini Kur’an Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü’l Müfessirin*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Bir Filozof Müfessir”, (Elmalılı Muhammed Hamdi Sempozyumu), Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 1993.
- Bostan, M. Hanefi, “Said Halim Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu’fi, *Sahihu’l-Buhari*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu’fi, *Sahihu’l-Buhari*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Bulut, Mehmet, “İman ve Mahiyeti”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi, 11, 1998.
- Büyükkara, Mehmet Ali, “Vehhâbîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *Çağdaş İslami Akımlar*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve’t-Tebyin* (thk. M.Abdüsselam Harun), Kahire: Matbaatu’l Hanci, 1975.
- Coşkun, İbrahim, “Modern Çağda Dine Yöneltilen Eleştiriler ve M. Hamdi Yazır’ın İslam İnancılarını Savunusu”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 2012*, Antalya: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2015.
- Cürcânî Seyyid Şerif, *Şerhu’l Mevâkıf*, (Çev. Ömer Türker, Ed. İbrahim Halil Üçer), (1. Baskı), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrût, 1983.
- Çanga, Mahmut, *Kur’an Kelimelerinin Anahtarı, Mucemü’l Müfehres Tercümesi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, İstanbul: Risale Yayınları, 1986.
- Çelebi, İlyas “Mu’tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas, “Menzile Beyne’l-Menzileteyn”, Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2004.
- Çolak, Abdullah, *Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Bazı Görüşleri*, Antalya: Yazar Ofset Matbaacılık, 2012.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, *Gazzali ve Kelâm Felsefesi*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1970.

- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Devecioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Doğu Matbaası, 1962.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Amel", *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 1997.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Hamdi Yazır'ın Fıkıh Usulü Anlayışı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Dönmezer, Sulhi, Erman, Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları, 1967.
- Ebu Dâvud, Süleyman bin Eş'as es-Sicistâni, *Sünen-i Ebu Dâvud*, İstanbul: Şamil Yayınları, 1992.
- Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, nşr. Zahid el-Kevseri, çvr. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Şamil Yayınları, 2019.
- Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber: İmamı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İFAV, 1992.
- Ebü Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, (Terc. Abdulkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), Hisar Yayınları, 2011.
- el- Askerî, Ebü Hilâl Yahya b. Mihrân, *Mücemü'l Furûku'l- Lugavî* (thk. Beytullah Bayat), (Kum, Müessesetü'n-Neşru'l İslamî, 1412.
- el-Esir, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, II, Beyrut: Daru Sadır, 1979-1982.
- Emin, Ahmed, *Fecrü'l İslam*. (Terc. Ahmed Serdaroğlu). (1. Baskı), Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Eren, Hasan vd., *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1988.
- Ersöz, İsmet, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili" (Basılmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.
- Eş'arî Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salim, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin, İlk Dönem İslam Mezhepleri*, Trc: Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, İstanbul: Süleymaniye YEK. 2005.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan *el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'-zeyğ ve'l-bida'*, nşr. Hammûde Zeki Gurâbe, Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-turâs, 1975.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, nşr. Fevkiyye Hüseyin, Kahire: Daru'l-Ensar, 1397/1977.
- Fettah, İrfan Abdülhamid, "Cebriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fettah, İrfan Abdülhamid, "Ebü'l-Hasan el-Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 169.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1995.

- Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, (v. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît* (thk. Mektebu't-tahkîki't-turâsi fî müesseseti'r-risâle), Beyrût: Müessesetü'r Risâle 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İlcâmü'l-'avâm 'an 'ilmi'l-keâm*, (nşr. Muhammed el-Mutasım-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut: Daru'l Hayr, 1406/1985.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, İstanbul: Lord Matbaası, 2012, 57.
- Gölcük, Şerafettin, Süleyman Toprak, *Kelam*, İstanbul: Tekin Kitabevi, 1998.
- Gülle, Sıtkı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır “*Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*”, İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- Gürkan, Menderes, “*Elmalılı Hamdi Yazır'ın İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış*”, Konya, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2005.
- Hâkim en-Neysaburi, Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut: Daru'l Hayr, 1990.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “*Abdullah Cevdet*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Harman, Ömer Faruk, Bebek, Adil, Köse, Ali, “*Günah*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harputi, Abdullatif, *Kelam Tarihi*, sad. Muammer Esen, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Hatipoğlu, Sevgi, *Kur'an'a Göre Büyük ve Küçük Günahların Kelâmi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Hayyat, Ebu'l Hüseyin, *el-İntisar (Mu'tezile Müdafası)*, çev. Dr. Yüksel Macit, İstanbul: Endülüs Yayınevi, 2018.
- Heysemi, İbn Hacer- *Menakıb-ı İmam-ı Azam*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1978.
- Heytemi, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer, *ez-Zevaciran İktirafı'l-Kebair*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu- Lütfi Şentürk), İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1986.
- Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992.
- Işık, Kemal, *İmam Maturidî'nin Kelam Sistemi*, Doçentlik Tezi, Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980.
- Işık, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1967.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî fî mâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Şam: Matbaatu't-tevsîk, 1347/1928.
- İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye ve Şerhi*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), (6. Baskı), İstanbul: Guraba Yayınları, 2018.
- İbn-i Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullâh bin Muhammed, trcm. Fikret Güneş, Yaşar Güngör, *Musannef*, İstanbul: Ocak Yayınları, 2009-2011.
- İbn-i Hacer el-Heytemi, *ez-Zevacir an İktirafı'l-Kebair I-II*, Beyrut: 1988.
- İbn-i Mace, Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezid el-Kazvinî, *Sünen-i İbn-i Mâce*, İstanbul: Ravza Yayınları, 1992.

- İbn-i Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût: Dâru Sâdr, 1992.
- İbn-i Murtaza Ahmed b. Yahya, *Kitabu Tabakati'l Mu'tezile*, Beyrut: Dâru Sâdr, 1960.
- İmam Malik bin Enes, *Muvatta*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- İnan, İbnülemin Mahmud Kemal, (*Son Hattatlar*), İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- İpşirli, Mehmet, “Huzur Dersleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İsfahânî, Rağib Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Fadıl b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1986.
- İsmail, Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik: İslami Köktencililiğin Tarihi Temelleri*, (2. Baskı), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm. 1. Cilt*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341/1922.
- İzutsu, Toşihiko, Çev. Selahattin Ayaz, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
- Janet, Paul, Sailles, Gabriel, “*Metelib ve Mezahib*”, terc. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İstanbul: Eser Neşriyat, 1978.
- Kâdî Abdulcebbar, *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus: 1393/1974.
- Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (Çev. İlyas Çelebi), (1. Baskı), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Kahraman, Ferruh, “*İslam İnancında Günah, Günah Çeşitleri ve Kişiyi Günah İşlemeye Sevk Eden Faktörler*”, İstanbul: Usûl, İslam Araştırmaları, 8, 2007.
- Kara, İsmail, “*Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*”, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kara, İsmail, “*Üç Devir, Üç Hamdi Efendi*”, (Büyük Kur'an Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karagöz, İsmail, *İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri*, Ankara: Diyanet İlmi Dergi, sayı 31.
- Kasım el-Aşimî el-Necdi-Muhammed b. Abdurrahman, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, (Çev. M. Sait Şimşek-Ahmet Önkâl-Hakkı Sezer), İstanbul: Tevhid Yayınlar, 1988.
- Kaya, Murat, *Efendimiz'den -sav- Hayat Ölçüleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Keskin, Mehmet, “*Eş'arî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı*”, Dicle: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9. 2007.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *İman Küfür Sınırı: Tekfir Meselesi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2000, 103.
- Koca, Ferhat, “*Kitabiyat*”, İstanbul: İslam Araştırmaları Dergisi, 1999.
- Koçyiğit, Talat, *Hadislerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984, 55.
- Köksal, A. Cüneyd, Murat Kaya, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler: Din Felsefe Siyaset Hukuk*, İstanbul: Klasik Yayınevi, 2013.

- Köse, Ali, “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1996.
- Köysüren, Aliye Çınar, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Düşüncesinde Din Felsefe İlişkisi”, (*Büyük Kur’an Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır*), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîlik*, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- Kutlu, Sönmez, “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, Çorum: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Dergisi, 1, 2002.
- Kutlu, Sönmez, *Selefilik’in Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, (4.Baskı), Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*, (4. Baskı), Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Makbili, *el-Alemü’s-Şamih*, Beyrut: Daru İbnü Hazm, 1405/1985.
- Malati, Ebül Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbih ve’r-Red*, Kahire: el- Mektebetü’l- Ezheriyye li’t-Turas, 2007.
- Malik bin Enes, *Muvatta*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Mardin, Ebu’lula, “*Huzur Dersleri*”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü’t-Tevhid Tercümesi*, (Çev. Bekir Topaloğlu), (10. Baskı), Ankara: İSAM Yayınları, 2017.
- Mâtûrîdî, Ebu Mansûr *Te’vîlâtü’l Kur’an Tercümesi*, (Çev. Bekir Topaloğlu-Kemal Sandıkçı, Ed. Yusuf Şevki Yavuz), (1. Baskı), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Mes’udi, Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürücü’z -Zeheb ve Meadinü’l-Cevher*, II, Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1988.
- “Mu’tezile”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları – İSAM Yayınları, 2020.
- Mustafa, Nevin A, *İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, (terc. V.Akyüz), İstanbul: İz yayıncılık, 1990.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin (b. Haccâc el-Kureyşî), *el-Câmi’u’s-Sahih*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981), İman, 37.
- Nedim, Muhammed b. İshak, *el- Fihrist*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed, *Sünen*, Halep: Mektebu’l-Matbûatü’l İslamiyye, 1986.
- Nesefî, Ebû’l-Mu’in Meymûn b. Muhammed *Bahrü’l- Kelam Fi Akaid-i Ehli’l- İslam*, Thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2005.
- Nesefî, Ebû’l Muîn, *Bâhru’l-Kelâm*, (Terc. Yusuf Arıkaner), İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Neşşâr-Ammar, Ali Sami Cem’i et-Tâlibî, *Akâ’idü’s Selef*, İskenderiyye: 1971.
- Neysaburi, Ebû Abdillâh Muhammed bin Abdillâh Hâkim, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, Beyrut: 1990.
- Okay, M. Orhan, Düzdağ, M. Ertuğrul, “Mehmed Âkif Ersoy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Okumuş, Mesut “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri*”, (*Büyük Kur’an Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır*), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

- Olgun, İbrahim, Drağsan, Cemşid, *Türkçe- Farsça Sözlük*, Ankara: Elhan Kitabevi, 1984.
- Onat, Hasan, “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara: TDV Yay, 1993.
- Öz, Mustafa “Şia”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar yay, 2012.
- Özcan Hanifi “*Mâtürîdî’ye Göre İman-İslam-İhsan ve Küfür İlişkisi*”, Ankara: Diyanet İlmi Dergi, 29 (3), 1993.
- Özcan, Hanefi, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özek, Ali, “İmamiye-İsnaaşeriye Şiası ve Tefsir Anlayışı”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.
- Özel, Mustafa, “Elmalılı’nın Tefsir Metodolojisi”, (*Büyük Kur’an Mütefekkeri Elmalılı M. Hamdi Yazır*), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Özen, Şükrü, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özervarlı, M. Sait, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özler, Mevlüt, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Öztürk, Nazif, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*”, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Paksüt, Fatma, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Râzî, Fahreddin *Kelâm’a Giriş*, (Çev. Hüseyin Atay), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Sabunî, Nureddin, *el-Bidaye fî Usulî’-d-Din*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Sâbûnî, Nûreddin, *el-Bidâye fî Usûliddin Tercümesi*, (Terc. Bekir Topaloğlu), (17. Baskı), İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2017.
- Sicistânî, Ebu Dâvud Süleyman bin Eş’as, *Sünen-i Ebu Dâvud*, İstanbul: Şamil Yayınları, 1992.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

- Solmaz, Latif, *Ebu Mansur Muhammed Mâtûrîdî'de Günah Meselesi*, Konya: SÜSBE Doktora Tezi, 2002.
- Subaşı, Hüsrev, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Şa'rani, Abdülvehhab, *el-Yevakit ve'l-Cevahir İbnü'l Arabî'nin Görüşleri*, trc. Mahmut Çınar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2019.
- Şatibi, İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat İslami İlimler Metodolojisi*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Şehristani, Muhammed Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut: Daru İbnü Hazm, 1975.
- Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), (2. Baskı), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1978, 71.
- Taberi, Câmîü'l-Beyan an Te'vili âyi'l Kur'an, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1995.
- Tanci, Muhammed b. Tavit, *Abu Mansur Al-Maturudi*, Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 4.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, *Şerhu'l-Akaid*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1973.
- Telkenaroğlu, Merter Rahmi, "M. Hamdi Yazır'da 'Reforma Karşı Tecdit' ya da 'Başkalaşmadan Yenileşme' Tasavvuru", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 2012*, Antalya: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Terzioğlu, Hülya, "*Mâtûrîdî'de Hikmet ve Rahmet Bağlamında Günahkârın İmani Durumu*", İstanbul: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Topaloğlu, Bekir, "*Mâtûrîdî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2016.
- Tunç, Cihad, *Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1978.
- Türkgülü, Mustafa, "*Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkında Kelâmî Tartışmalar*", Ankara: Diyanet İlmi Dergi, 36, 2000.
- Türkgülü, Mustafa, *Kelam İlmi I.-Genel Bilgiler, Tarihçe. Kişi, Görüş ve Eserler*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Uçman, Abdullah, "Baha Tevfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uçman, Abdullah, Özervarlı, M. Said, "Filibeli Ahmet Hilmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uyanık, Mevlüt, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara: Esin yayınları, 1997.
- Uysal, Ekrem, "*Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Kesb Nazariyesi*", Batman: Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi, 2, 2018.
- Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, I-II, İstanbul, Beyan Yay., 1986.
- Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e İslam Âlimleri*, İstanbul: Cihan Yayınları, 1987.

- Watt, W. Montgomery, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Ankara: Sarkaç Yayınları, 4. Baskı, 2010.
- Wolfson, H. A. *Kelam Felsefesine Giriş*, (trc. Kasım Turhan), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996.
- Yaltkaya, M. Şerafettin *Türk Kelamcıları*, İstanbul: Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Sayı 23, 1932.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “*Ehl-i Sünnet*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Eş’arîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Mâtürîdîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yazıcıoğlu, M.Sait, *Kelam Ders Notları*, Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1987.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili içinde “Müellifin Hal Tercümesi”*, İstanbul: Eser Neşriyat Yayınları 1992.
- Yeprem, Mehmet Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, (1. Baskı), Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Muhammed, “Kur’an’da Büyük Günah Kavramı”, Sivas: CÜİFD, 2011.
- Zehebi, *Kitâbü’l-Kebâ’ir ve tebyînü’l-me’hârim*, Beyrut: Daru İbnü Hazm, 1990.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Lübnan: Dâru’l-Marife, 2005.
- Zencani, Mahmut İbn Ahmed, *Tezhibu’s-Sinan*, thk. Abdusselam Muhammed Harun ve Ahmed Abdulğafur, Mısır: Daru’l-Mearif, 1372/1952.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyadı: Aydın ÖÇALAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Atatürk Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	